



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

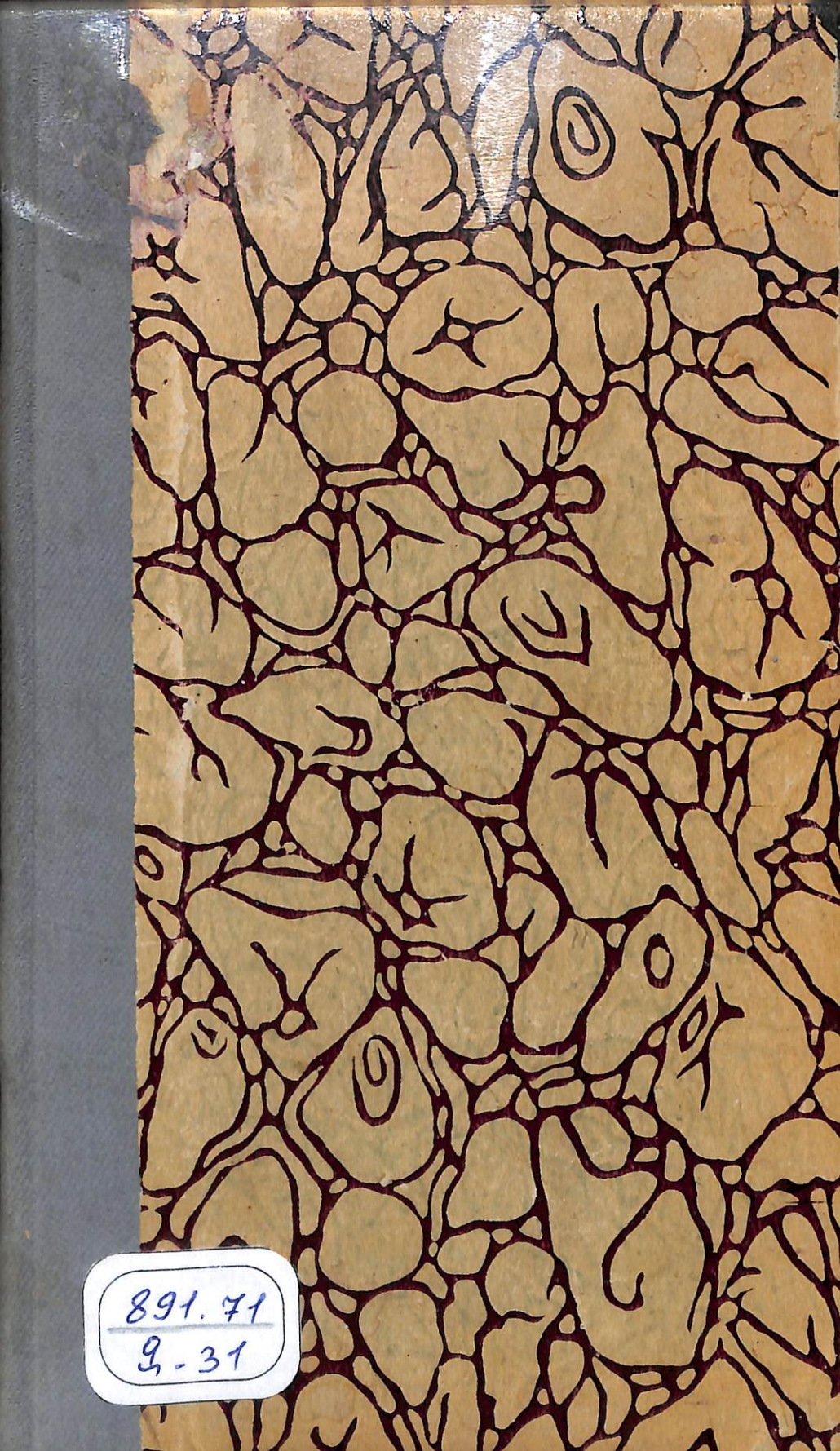
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material



891.71

9-31

~~669~~

621

10757

Handwritten text on a rectangular piece of aged paper, possibly a label or note, with some illegible markings and a vertical line.

APR 2016

25 SEP 2006

25 NOV 2006

891.31-31

8-31

ւջ.

ՀՐԵՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ս. ԱՐԱԳՆԱՆԻ

ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ

ՎԵՊ

Պ. Վ. ԶԱՍՕԴԻՄՍԿԻ

Թարգ մանուկներն
ՍՏ. ԶՈՋՐԱԲ

1001
1391



ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ
Տպարան Սերովրէ Աւագանի
1906

0005 932 83

0005 932 83



ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ

I

Երեկոյան վերջալոյսը հանդարտ մայր էր մտնում: Կապոյտ կիսաթափանձիկ մայիսեան աղջամուխը տարածուած էր քաղաքի, դատարկացած գետեզրի և գետի կապուստակ մակերևոյթի վրայ:

Ափի երկարութեամբ երևում էին կապած նաւակներ, ձգուած փայտի լաստեր, կիսով չափ բաց փայտով լիքը նաւեր և կանգնած էր նաւահանգստում մի փոքրիկ շոգենաւ: Նաւի անիւի շուրջը սպիտակ ֆոնի վրայ սև տառերով գրուած էր անունը՝ „Игорь“: Ճանապարհորդները ցրուել էին, ապրանքը դուրս էր բերուած ափ: Նաւը վերջին անգամ արձակեց շոգին, վերջին անգամ գէպը երկինք թռաւ նրա սեացած ծխնելոյղից սև ծուխի բուլան, և „Игорь“-ը, կարծես հոգոց հանելով, թեթևացած, վերջապէս լռեց: „Игорь“-ը հանգստանում էր և հանգստանում էր նրան սպառաւորոջ նաւորդների խումբը:

Առջևի տախտակամածի վրայ հաւաքուել էր մի փոքրիկ խումբ, երկու նաւատափ իրանց կապոյտ շապիկներով և կլոր գլխարկներով կիսով չափ պառկած էին յառակի վրայ, հնոցպանը իւր մրօտ ձեռներով, մեքենավարը մի անսովոր տխուր մարդ, ներս ընկած կրծքով և ցաւոտ աչքերով և նաւապիտի օգնականը, որ մի ֆրանս մարդ էր, փայլուն սոկէթել ժապաւէնեայ ձեւաւոր գլխարկով, տեղաւորուել էին պարանոցի վրայ: Մի երիտասարդ որ ըստ երևոյթին հիւր էր նաւի վրայ, նըստած էր նաւեզրում պարանի կոյտերի մէջ տակաւի վրայ:

Երիտասարդին, նայելով նորա հաստատուն սև ընչացքին.

կարելի էր ալ 20 տարի: Նա բարձրահասակ էր, նիհար և կուպ-տարանձն: Նորա եչեօր ձուածե թուխ և այրուած էր, շրթունք-ները բաւականին փափուկ, բարակ, ուղիղ բիթ և խոշոր, մուգ թխագոյն, թաւշնաման, մտածկոտ աչքեր՝ երկար ու սև թեր-թերունքների տակ ծածկուած: Այս նիհար, թուխ դէմքը զար-մացնում էր ոչ գեղեցկութեամբ, ոչ գծազրութեան կանոնա-ւորութեամբ (թէև սգեղ չէր), այլ անսովոր անկեղծութեամբ և ճշմարտասիրութեամբ: Այս երիտասարդը երևի չգիտէր ձևա-նալ. բայց նորա զգացածը վայրկենապէս նկատելի կերպով ար-տայայտում էր նորա մութ-սև աչքերի մէջ և դէմքի վրայ, եր-բեմն մինը միւսին արագութեամբ փոխանակելով:

Այսպէս պարզ ու քամոտ օրին սահում է գաշախ վրայով ամպի ստուերը: Երիտասարդը այնքան մեծացել էր, որ գրմնա-գիծնի սիրտուկը վերան չէր գալիս: Կուրծի մօտ նեղ էր, թեկը կարճ, իսկ մէջքը բարձրացել էր վեր: Հին, կեղտոտ գլխարկը յետ էր ընկած ծոծրակի վրայ, որի տակից դուրս էին ցցուել կարճ գանգուրները:

Այդ միջոցին երիտասարդը ըստ երևոյթին զգում էր ինքն իրան իւր շրջանում և գտնում էր հոգւոյ ամենալու արամա-զրութեան մէջ: Նշանազգեստի կոճակները արձակած, ծխելով նստած էր նա տակաւի վրայ և մեծ հետաքրքրութեամբ ականջ էր դնում նաւորդների ճանապարհորդական արկածների մասին պատմութեանը:

— Նուրմի սահանքները յաջող անցար— հարցրեց նա:

— Ոչինչ, չէ՞ որ գիշերները այժմ պայծառ հն, ինչպէս ցերեկը...— պատասխանեց հնոցպանը:

— Բայց Սաթանի— Չանձաղի մօտ քիչ էր մնում մի ծե-րուկ ջրի տակը խորասուզէինք,— տխրութեամբ ասաց մեքենա-վարը:— Լոյս ցերեկ կպանը նորա նաւակին:

— Ի՞նչպէս թէ,— հարցրեց երիտասարդը շշուուած դէմքով:

— Այնպէս, ճիւղում էինք, գիտէք, մի փոքր հրուանդանի մօտից, իսկ ծերուկը այդ բոպէին, շար սատանայ, կարեց շո-գենաւի առաջը,— պատասխանեց նաւապետի օգնականը:— Տա-նում էր նաւակով ինչ որ կարատիր: Կանդնել չկարողացանք, սուլեցինք, բայց ուշ էր... չ՛փ, ծերուկը նաւակով ե բոլոր պա-րագաներով ջրի տակ գնաց... Ա՛հ, ես նորան... մահու չափ վախեցրեց... իսկ յետոյ իմացուեց, որ այդ ծերուկը խուլ, ոչինչ չի լսում եղել, ուզում ես գուռնայ փշիւր ականջին... Քանջ մար-

դիկ են: Ինքը ութսուն տարեկան է և լողում է մինակ: Զար-մանալի չի լինիլ, եթէ այդպիսին շոգենաւի տակ ընկնի:

— Զրից հանեցին,— հարցրեց երիտասարդը:

— Հանեցին: Կարասիներից էլ մի քանի բան ազատեցին. իսկ նաւակը իհարկէ վնասուեց: Արատուեց ծերուկը... Ճանա-պարհորդները հանգանակութիւն արին և հաւաքեցին մօտ քրան բուրլի:

— Բայց անցեալ զարսնքին շիրովի „Савва Брюковъ“ նաւը ի՞նչպէս մի կին ու մի աւաթիկ խորտակեց,— ասաց նաւա-տիններից մէկը, շատաւ-շատաւ ծխելով իւր կարճ ծխամորճը:— Գիւղացուն ազատեցին, բայց խեղճ կինը շորերի մէջ խճճուե-լով քարի նման գնաց ջրի տակ: Այն էլ մի բան էր:

— Եւ այդ բոլորը ազահութիւնից է: Հարկաւորութիւն կայ շատ բեռնաւորուիլ և աշխատել առաջ անցնել... Յիշում եմ, ինչպէս թէ...— արատասնեց երիտասարդը, գլուխը ցուակցա-բար շարժելով:

— Բայց այդ շիրովի մարդիկը յայտնի շարաճճիներ են.— ասաց հնոցպանը:— Նորա առաջին անգամը չէ, որ հանդէպրի են... Բայց մէկ օր նոցա լու կ'հասնի...

— Գրա համար էլ նոցա «Հերոսը» քանի անգամ ձանձու-գումների մէջէ մնացել,— տխուր ծագրով ասաց մեքենավարը:— Ամեն տարի այդ անիծեալին նորոգում են, ամբողջովին կար-կատաններով է ծածկուած... Եւ այսպիսի մի խոցուկ անօթն էլ «Հերոս» են կոչում... րա... հերոս...

— Այդ արվէն դորդ է,— քաջալերեց նաւապետի օգնականը: Խօսակիցները լռեցին:

Հնամեայ մայր եկեղեցու զանգակատան պահապանը հըն-չեցրեց ատար ժամը: Զանգակի միաշափ ձայնը խուլ կերպով տարածուեց գետի և լուռ քաղաքի վրայ: Երիտասարդը մտա-մուրը նայեց հեռու գետի վրայ: Այնտեղ արեկըրում, կապոյա ստուերները նկատելի կերպով խտանում էին, և քաղաքի միւս կողմը, այստեղ և այնտեղ օփի վրայ երևում էին ձկնորսների խարոյկներ: Իսկ արեւմտքում երկինքը գեւ փայլում էր քաղաքի վրայ, և սպիտակագոյն, թափանձիկ, երեկոյեան լուսաւորութեան մէջ երևում էին հեռացող երկու գեղեցիկ ավերը, տուներ, թաղուած թարմ, նորածիլ պարտէզների գալարի մէջ, հինաւուրց եկեղեցիների գմբեթներ, բարձր, սպիտակ զանգակատներ և նրանց վայրուն գազաթները, որոնք սլանում էին դէպի երկինք:

Ձով էր փշում գետից, ափից բուրում էր սօսիլի և թարմ ցան-
րասիի հոտը, իսկ պարտիզուս մի տեղ երգում էր սոխակը:

— Ձեք գործերը ինչպէս են, Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ,
ինչպէս է քննութիւնների բանը, — հարցրեց նուապետի օգնա-
կանը, դառնալով հիւրին:

Է՛հ, ոչինչ... — պատասխանեց սա, քերելով ծածրակը: —
Այլ ես չորս քննութիւն մնաց... մատենատիրա... զրո՞ղը տանի:

Ի՞նչ կայ, այդ մի փոթորիկ է, — քմծիծաղ հարցրեց նա-
ւապետի օգնականը:

— Իսկ և իսկ — հաստատեց երիտասարդը, աեղի ես թե-
քելով զլիարկը ղէպի ծածրակը: — Գրահաշիւ, երկրաշափութիւն...
է՛հ, դեռ այդ ոչինչ... այ եռանկիւնաշափութիւնը, տիեզերա-
գրութիւնը... և դեռ կլինի լատիներէն, յունարէն...

— Ասել է թէ ապխրած լեզուներ հոգեպահիկի համար, —
ծաղրածութեամբ նկատեց խօսակիցը:

— Այդ ուսում ասած բանը ղժուար է, — ստաց նուաստին:

— Այո, եղբայր, գլուխ ջարդելու բան է, — համաձայնեց
նորա ընկերը:

Յետոյ խօսքը նորից նաւի վերայ գարձաւ:

— Կանոնա դուրս կ'գար, — հարցրեց երիտասարդը:

— Հինգ ժամին առաջին շվոյը կ'լինի, — պատասխանեց
նուապետի օգնականը:

Է-է՛հ, եթէ քննութիւնները շ'լինէին, հա՛... կերթայի ես
ձեզ հետ...

— Եւ շատ հրաշալի կ'լինէր Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, —
վրայ բերեց խօսակիցը: —

— Ինձ մօտ վերիտում թէյ կ'լսմէինք... պերկերից և այլ
ձկներից քալածօշ կեփէինք... է-է՛հ:

Կէս գիշերին մօտ խումբը ցրուեց:

Երիտասարդը առաջ ուղեորուեց ափի երկարութեամբ, յե-
տոյ անցաւ կամուրջը և անյայտացաւ նեղ փողոցների լարի-
րինատում: Մի բոսէ նա կանգ առաւ մի փոքրիկ վարդագոյն,
երեք պատուհանով և բարձր ու բաւական թէք կտրով տան
առաջ: Հինաուրց լալկան ցարսփինները հովանաւորում էին այս
վարդագոյն տունը, ախրութեամբ ծռելով նշա կտրի վրայ իրանց
ջրալի ճիւղերը: Բակում, տան անկեան կից, շինուած էր մի
սարեակի բոյն, վերեւում արօտի փունջ կապած: «Քնած են»
ասաց ինքն իրան երիտասարդը, նայեց մութ պատուհաններին

և շարունակեց ճանապարհը:

Վերջապէս, նա դուրս եկաւ լայն և երկար Մսկովսկիյ
փողոցը և կանգ առաւ մի փայտեայ, երկյարկանի սպիտակ տան
առաջ: Մուտքի մօտ գանուած սեան վրայ, ղեղնագոյն կեղտոտ
թիթեղի վրայ, խառն ի խառն, դժուար հասկանալի, գրուած էր,
անձրեններից և ձիւնից ջնջուած. «Ջատրովների ժառանգների
տուն, 2 քաղաքամասն № 18»: Մուտքին յարկում մութ էր, իսկ
վերեւում, ղէպի բակը նայող պատուհաններից մէկում, վայր թո-
ղած վարդագոյնի տակից, լոյս էր երևում: Մի խաւրատ շան հա-
ջոց լսուեց բակի խաւարի միջից, երբ երիտասարդը ղոնակը
բանալով, շիկացրեց օդակը:

— Պղատան, Պղատան, լսէ՛ր, — կխտածայն կոչեց երիտասարդը,
և իսկոյն սե, բրդոտ շունը, կաղալով և պոչը բարեկամարար
շարժելով, ղիմաւորեց նորան:

Փաղաքշելով շանը, երիտասարդը ձկուեց անկիւնից և,
մօտենալով յեակի դռան, սկսեց վեր բարձրանալ ճաճացող
տանդուխներով, իսկ Պղատանը, բորեխղճութեամբ կատարելով
իւր գիշերապահութիւնը, տիրոջ վրայ հաջելը վերջացնելով,
նորից մտաւ բակի խորքում գանուած շարտախի տակ:

Մարթան՝ մի տարեց կին, ղեղնագոյն անկային ղէմքով,
քնթաթախ, զզգուած մաղբրով, փնթփնթալով բաց արաւ
գուռը և, թէև առանց հաջոցի, բայց ոչ այնքան բարեկամարար,
սրբան Պղատանը, ընդառաջեց երիտասարդին, շ'մտանալով բարձր
արտատանել մի քանի արդարացի, բայց խիստ ծանր նկատու-
ղութիւններ «գիշերաշրջիկների» հասցէին:

— Եւ ի՞նչ է այս, Տէր Աստուած, ի՞նչ կարգեր են սորա, —
մըթմըթում էր նա: Փոխանակ քնելու կամ գտտերը լաւ պատ-
րասեկու, նա թափառում է հա՛ թափառում... Եւ սրտեղ է
նա լինում մինչև այս ժամանակ: Էգուց ծերուկը նորան լաւ
կ'կոթէ... և տեղն է: Գիւր քննութիւնը չէ վերջացրել և այս-
պէս ազատ շրջում է... Մինչև սր ժամ նորա համար չես քնում:

— Բաւական է ստածդ: Ախր, լաւ գիտեմ, քնում ես, —
չչնջալով ասաց երիտասարդը, մանկելով միջանցքը:

— Քնում ես, — ծաղրեց նորան Մարթան. — շատ կ'քնես
մի քեզ նման անգործ գիշերաշրջիկի հետ:

Երիտասարդը, առանց հայեացք ձգելու իւր սենեակը,
զգուշութեամբ անցաւ միջանցքի միւս ծայրը, մինչև այն դու-
ռը, որի բանալիի ձեռքից լոյս էր երևում:

— Լիզա, կարելի է մտնել քո մօտ, — հարցրեց նա կիսա-
ձայն, դուռը թեթեւ թխկացնելով:

— Մալիր, — լսուեց դռան յեակից մի մեղմ կանացի ձայն:
Սենեակը լաւ լուսավորուած էր: Սեղանի վրայ կարմրա-
գոյն լուսամտիոփի տակ վառուած էր լապտերը, իսկ արդ ու դար-
դի հայելու երկու կողմը վառուած էին բնաճարպի երկու մօմ:
Մի մատաղահաս օրիորդ, մօտ 22 տարեկան միջին հասակով,
բուականին լիբը, գիշերային սպիտակ վերնազգեստով, մինչև
արմուճիկը յետ ծալած թեւերով, նստած էր փոքրիկ, խեցանման,
կակուղ բազիլաթուռի վրայ արդուզարդի առաջ, և սանրում էր
լուր չէկ հոյակապ մաղկոց: Նա ըստ երեսյթին, մեծ բաւակա-
նութեամբ էր նայում հայելու մէջ, ուրտեղ ճրագների փալիւղ
լոյսի հետ աբաղացուում էր նորա գողարիկ, խաժագոյն աչքե-
լով և նուրբ կարմիր այտերով գէմբը:

— Այս էլ ինչ նոր բան է, — ներս մտնելով հարցրեց երի-
տասարդը, սկիւմայ աչքերը փակելով խիստ լուսավորութիւնից
և դարմացմամբ շարս կողմը նայելով: — Աշխատում եմ մի նոր
սանրուացք անել, բայց ոչինչ չի գուրս գալիս, — բացատրեց
օրիորդը, առանց աչքերը հայելուց հեռացնելու: — Յունական
սանրուածքը ինձ չի սաղում... փորձեցի հանգոյցի ձևով կապել,
էլի լաւ չեղաւ... ուզում եմ միայն հիւսել մաղերս և բարձրա-
ցնել... պրծաւ գնաց:

— Սատանան գիտէ, ինչ յիմարութիւններով ես դու պա-
րագում, — ծաղրելով խօսեց երիտասարդը և, առանց գլխարկը
հանելու, նստաւ սեղանի մօտ: —

Ի՜նչպէս այդ, Լիզա, քեզ չի ձանձրացնում...

— Ա՛հ, թո՛ղ... խնդրեմ, առանց բարոյախօսութեան, —
թեթեւ բարկութեամբ նկատեց Լիզան, շարունակելով նայել
հայելու մէջ և մաղերը սանրել: — Իսկ դու էլի սրտեղ էիր,
հչղէհաշէջների թէ՛ ուրիշ սրկէ աշխատատեղների հետ էիր ժա-
մանակ անցկացնում...

— Որտեղ որ, Լիզա, ես էլի, այնտեղ իսկ այժմ չկամ, —
ծողրական-խրոխտ եղանակով արտասանեց երիտասարդը:

— Յիմարութիւն, ուրիշ ոչինչ, — պատասխանեց նորան
քոյրը: — Գուցէ Փրօլկային այցելութեան էիր գնացել:

— Կարելի է, — հաստատեց Փիլիպպը, և անբաւականութեան
սուտերը սահեց նորա գէմբի վրայով. երեւի վերջին հարցը նորա
համար չափազանց անախորժ էր:

Երիտասարդը հենուելով սեղանին, սկսեց սուլելով եղա-
նակել «Լուչինուչկա»:

— Վերջացնւր, խնդրեմ, տանել չեմ կարող... — դադարե-
ցրեց նորան քոյրը:

— Նեարդե՛րդ... — կատակով հարցրեց երիտասարդը:
Օրիորդը լռեց, բարկացկոտութեամբ ուռցնելով շրթունք-
ները:

— Իսկ հայրիկը վաղուց է քնել... — մի քիչ սպասելուց յե-
տոյ հարցրեց երիտասարդը:

— Այո, — պատասխանեց Լիզան: — Նա շատ նեղացաւ և բար-
կացաւ քո վրայ:

— Իսկ քո ակցիդի աստիճանաւորը այսօր եկել էր, — ընդ-
հատեց նրան եղբայրը:

— Եկել էր, և մինչև անգամ ոչ մենակ, իւր մի եկուոր
վաղոցուայ ընկերոջ հետ... Չատ հետաքրքիր պարոն է:

— Չնորհաւորում եմ:
— Ուրժուժովներն էլ եկել էին... շատ ուրախ անցկա-
ցրինք ժամանակը, երգեցինք... Լիզամիլան և Մարուսեան հար-
ցնում էին քո մասին:

— Նորա ինչ գործ ունին ինձ հետ, — հարցրեց երիտասարդը:

— Ա՛խ, Փիլիպպ, ի՜նչ տոնով ես այսօր խօսում, անտա-
նելի է, — բացականչեց օրիորդը:

— 25՝ որ երբէք լաւ տոնով չեմ խօսել, այդ լաւ գիտես, —
առաց նրան եղբայրը:

— Ասո՛ւ, խնդրեմ, Փիլիպպ, միթէ քեզ, ճշմարիտ որ, աւե-
լի ախորժեղի է հասարակ ժողովրդի հետ լինել, քան թէ մեր
հասարակութեան, — հարցրեց Լիզան, — թէ՛ դու միայն քեզ այդ-
պէս ես ձևացնում:

— Ամենակին էլ չեմ ձևացնում, — քթի տակից խօսեց Փի-
լիպպը:

— Այդպէս ուրեմն, քեզ աւելի հաճելի է լինել արհեստա-
ւորի հետ, քան թէ մեզ, — շարունակեց Լիզան, մաղերը հիւսե-
լով, և, ստը ռախ վրայ ձգելով, սկսեց շարժել:

— Տարօրինակ հարց: Իհարկէ, սիրեցեալ արհեստաւորի
հետ ինձ աւելի ախորժեղի է զրոյց անել, քան ձեզ հետ...

— Բայց ինչո՞ւ համար է այդպիսի գերապատուութիւնը, թո՛յլ
սուէք իմանալ, — ծաղրելով հարցրեց քոյրը:

— Նախ նրա համար, որ նորա հասարակ ժողովուրդ են.

«պարզ մարդիկ», իսկ դուք—փուջ էք, հրէշներ, դուք բոլորդ կարծես խեղուած էք... պարզութեամբ մի խօսք չէք ասիլ, այլ միշտ ծամածուկով.— յուզուելով ասաց Փիլիպպը և թանձր կարմրութիւնը շառագունեց նորա թուխ այտերը:— Դուք միշտ կեղծում էք և աչքեր շինում... Պատահում է, որ սրաներումդ շարախնդութիւն էք անում, բայց ցոյց էք տալիս ախուր դէմք, և կամ թէ սկսում էք ժպտալ, երբ դուք չէք ուզում ծիծաղել... Օրինակ, յանդգնութիւնը ձեզ համար կոպտութիւն չէ, այլ համարձակութիւն, «ինքն իրան պահել գիտնալ» հասարակութեան մէջ... Դուք պէտք և անպէտք անել ստում էք... Զգուելի՛ր է:

— Իսկ Փրոկկային այցելել քեզ զգուելի չէ,— շարախնդ ծաղրով նկատեց Լիդան:

— Իզուր ես դու միշտ իմ աչքը խոթում Փրոկկային, — ընդհատեց նորան եղբայրը:—

— Ես քեզ արդէն ասել եմ և կրկնում եմ, որ ես գնում եմ ոչ նորա մօտ, այլ որդու և աղջկայ: Եւ ի՞նչ է այժմ ինքը Փրոկկան՝ մի հիւանդոտ խղճուկ ծերուկ... —

— Իսկ անցեալը, նորա անցեալը, — թունաւոր ու յամառաբար կրկնում էր օրիորդը:

— Իսկ նորա անցեալը ախուր է, մուսյլ, վատ անցեալ, — ասաց երիտասարդը:— Եւ ինչպէ՞ս իմանանք, Լիդա, գուցէ նա այժմ խիտ քաւում է այդ անցեալը, տանջւում նրա համար... Եւ յամենայն դէպս նրա անցեալը ուղիցը չի վերաբերում. համաձայնիր: Նորա մեղաւոր չեն նորա գործերի մէջ:

— Ոչ սք նոցա նորա համար չի մեղադրում, — ասաց քոյրը:— Բայց և այնպէս ատաղձագործը քեզ ընկեր չէ և ոչ էլ այդ աղջիկը քեզ գոյգ: Ախր նա բոլորովին անկերթ է...

— Իզուր ես այդպէս մտածում, — ասաց երիտասարդը:— Նա քեզանից ոչ պակաս բան գիտէ:

— Դու կ'իմնես երևի դասատուն:

— Այո, ես դաս եմ տալիս, — հանդարտ պատասխանեց Փիլիպպը:

— Չատ լաւ: Ձեր մէջ մի բոման չկայ, — հարցրեց Լիդան, եռանդով ոտը շարժելով:

— Բոման չկայ:

— Դուցէ նա մտածում լինի կուրսեր երթալ:

— Չգիտեմ շատ կարելի է...

— Այդ լաւ է: Փրոկկայի աղջիկը — կուրսեր, հա՛, հա՛, հա՛, —

ծիծաղելով բացականչեց Լիդան... Ա՛խ, ո՛չ, ո՛չ, խնդրեմ... դու դարձեալ կ'ընտոտես սենեակս, — շտապով ասաց նա, նկատելով, որ եղբայրը հանելով իւր porte—tabac-ը, պատրաստում է ծխելու:

— Դէ, լա՛ւ, կերթամ, — հանգստացրեց նորան եղբայրը, ուղուելով դէպի դուռը: — Ժամանակ է քնելու, դու էլ բաւական է որքան իզուցիր...

— Ո՛հ, ինչպիսի ոճեր, — զգուանքով արտասանեց օրիորդը — Երևի այդ քո ծանօթներիցդ ես սովորել:

— Ա՛խ, դու... սաշխարհային պաճուճապատանք:

— Ա՛խ, Փիլիպպ, — կշտամբելով ասաց օրիորդը:

— Ա՛խ, Լիդոչկա, — նոյն տոնով արտասանեց եղբայրը և, ծաղրածութեամբ նայելով նորա վրայ, հանդարտ դուռը փակեց յետևից:

Քոյր և եղբայր, կամ ինչպէս կոչում են նոցա այդ քաղաքում «Ջատրովի ժառանգներ» հակապատկեր էին մրմեանց թէ արտաքինով և թէ հոգեկանով: Քոյրը իսկական չէկ էր և խարտեաչ, կաշուի փափուկ գոյնով, միջակ հասակով, փափրիկ եղբայրը — իսկական «սե սոտանայ», թուխ, բարձր, անճոռնի և շարաքեղէնի տուփերի վրայ նկատելու համար բոլորովին անպէտք: Քոյրը զաւառական օրիորդ էր. zierlich — manierlich. Նա հիմնաւորապէս իւրացրել էր իւր շրջապատող միջնավայրից արտաքին աշխարհային փայլը և քաղաքավարութեան կանոնների պահպանութիւնը աւետարանական պատուէրներից բարձր էր դասում: Լիդան մի գործնական, խելքը գլխին անձն էր, կեանքի խորհուրդը նորա համար պարզ էր, և 22 տարեկան հասակում նորա համար կասկածանքներ գոյութիւն չունէին, իսկ և իսկ այն դրութեամբ, թէ «Յոտարի մեռեալին լէ-լէ ասելով են թաղում, մէջ ուտել, զրադ ման գալ», «ամեն մարդ իւր համար», «աշխարհը դմակ, դու դանակ — կարիր ու կարիր» — սորա նորա համար այնպիսի անյեղի, շօշափելի ճշմարտութիւններ էին, ինչպէս օրինակ, երկրաչափական մի յայտնի ֆորմուլա, որ «եռանկիւնու մէկ կողմը փոքր է միւս երկուսի գումարից»: Այս իւր շահերը լաւ ճանաչող օրիորդը շատ հասարակ կերպով էր նայում կեանքի վրայ. նախ պէտք է գտնել լաւ փեսացու (անպատճառ իհարկէ փողաւոր), երկրորդ, ամուսնանալ նորա հետ և պակի ժամանակ աշխտակ առաջինը ոտք կոխել դրակալի առաջ փուռած բաց կարմիր գոյնի ատլասի վրայ, որպէս զի

յևտագայում կառավարել ամուսնուն. վերջապէս երրորդը, լինել «տանտիրուհի», դուրս գալ հասարակութեան մէջ, ընդունել իւր մօտ ծանօթներ... Տունը ամեն բանով լիքը, ոչ մէկ բանի պակասութիւն, նախանձոտ հայեացքներ: Էլ ուրիշ ինչ պէտք է:

Չատ-չատերը նորան կորօրից խելօք էին համարում: Վերջինս, ճշմարիտ որ, դեռ բոլորովին չ'կազմակերպուած և մի քիչ տարօրինակ պատանի էր: Եթէ Լիզան կեանք էր մտել հարթ ճանապարհով, որ անցնում էր ընդարձակ տարածութեան միջով, կորօր մասին կարելի էր ասել, որ նա թափառում էր իւր կրակոտ երևակայութեամբ ստեղծած կասկածանքների և անուրջների միջին անտառում: Եթէ Լիզայի համար կեանքի մէջ ամեն բան պարզ էր, նորա համար, ընդհակառակն, ոչ մի բան «պարզ» չէր:

Քրոջ բարոյախօսութիւնը երբէք չէր բաւականացնում Ֆիլիպպին. նա չէր կարողանում բաւականանալ սիմիայն ինքն իրան մասին մտածելով, իսկ պայմանեալ քաղաքավարութիւնը, որ այնքան սիրով ընդունում էր քոյրը, նորա համար ծիծաղելի և ատելի էր: Այն ընկերութիւնը, որ լինում էր նոցա տանը, նորա սրտովը չէր: Նա դեռ մանկութիւնից չէր սիրում դուրս գալ հիւրերի առջ. հիւրասենեակում նորա վրայ ծիծաղում էին, նորան կոչում էին «գայլուկ»: Նորա ծանօթ նորահաս աղջիկները՝ Լիզայի ընկերուհիները, չէին սիրում խաղալ նորա հետ, «բօշայ» էին անուանում նորան, բարկացնում էին և վիրաւորում, իսկ երբ նա, որպէս համբերութիւնից դուրս եկած շան լակոտ յետ էր մղում իրեն տանջողներին, ասպարէզ էր դուրս գալիս հայրը և, ինչպէս կողմնապահ դատարար, մեղաւորում էր նորան և քաշում կամ սկանջից և կամ մազերից... Վերջին տարիները նորան աւելի անհաճօյ էր երևում «կուլտուրական ընկերութիւնը», ինչպէս նա քամահարար կոչում էր քրոջ մօտ հաւարուող այր և կին մարդկանց շրջանը, — և նա փախչում էր նրանից առանց յետեր նայելու: Ատաղձագործի արհեստանոցում, հրդէհաչէջների մօտ, Փրոլկա Տրեպիկնայի ազարակում, գետափում բեռնակիրների շրջանում, շուկայ—մութիկների խմբում, նաւի տախտակամածի վրայ, նաւաստիների մէջ, քաղաքից դուրս ձկնորսների խարոյկի մօտ, Վասիլի ֆէօդորովի դարբնոցում, ամեն տեղ Ֆիլիպպը ինքն իրան իւր տեղումն էր համարում և միայն հայրական տան մէջ, այդ մեծ սպիտակ տան մէջ, նորա համար խեղդուկ և ծանր էր, ինչպէս գերեզմանի դամբարանում...

Մտախիւսպատ, պղտոր մաքեր յուզում էին երիտասարդին՝ քաշում տանում էին դէպի հեռուն: Մի ինչ օր աղօտ բան եռում էր նորա մէջ, ձգում էր նորան այս կողմից այն կողմը և զգացմունքը նորա մէջ յաճախ յաղթող էր հանդիսանում սառը դատողութեան վրայ: Ըստ երևոյթին, նա թախչքներ էր անում, կպչելով մէկ ծայրից միւսին, բայց այս թախչքների մէջ նա, մէկ ծայրայեղութիւնից միւսը անցնելուն մէջ, կար իւր լօգիկան, և նա մնում էր ինքն իրան հաւատարիմ... դեռ փոքր հասակից նա մտածում էր աւագակ դառնալ, կորսպակ անցորդ վաճառականներին և առհասարակ հարուստ մարդկանց և կողոպուտը բաժանել աղքատներին: Յետոյ նա թողեց այդ հոյակապ միտքը և սկսեց մտածել այն մասին, թէ ինչպէս կարողանայ հեռանալ մի օր և է աղքատ, խուլ, անտառների մէջ թաղուած վանք և խարաղնազգեստ լինել, հագնել իւր վրայ ծանր, երկաթեայ շղթաներ, պաս պահել, աշխատել մինչև արիւն քրախիք և աղօթել ամբողջ մեղաւոր աշխարհի համար: Յետոյ նորա մտքերը անձուկ սահման ստացան. նա կամենում էր լինել միայն գիւղական ուսուցիչ: Բայց նա մտածում էր, որ կլինի իսկական, գործի պէտքական մարդ միայն այն ժամանակ, երբ կ'մտնի համալսարան. այնտեղ նորան կպարզուի բոլոր ճշմարտութիւնը... Բայց այստեղ, ի միջի այլոց, նա սկսում էր երկբայել. անհրաժեշտ է արդեօք նորա համար համալսարանը: Հարկաւոր է արդեօք նորան այլ ևս սովորել:

Քոյր և եղբայր մօր մահից յետոյ մնացել էին դեռ փոքր երեխաներ. Ֆիլիպպը մէկ տարեկան էլ չկար, իսկ Լիզայի երկու տարին նոր էր լրացել: Նոքա մնացին մեծ մօր—«Իշանուհի» Իրինա Միխայլովնայի ձեռքին, կնոջ՝ բոլորովին պարզ, անկիրթ, բայց բնական խելքով օժտուած: Իրինա Միխայլովնան՝ ծագումով գիւղացի՝ իւր ժամանակին յայտնի գեղեցկուհի էր, երկար տարիներ ծառայում էր իբրև անտեսուհի մի գեներալի մօտ և վերջում ամուսնացաւ նորա հետ: Դեներալը, սոսում են, ապրել է նորա հետ շատ բազում օր և, մեռնելով, թողել է կնոջը և միակ աղջկանը՝ Մաշային, այս երկյարկանի սպիտակ տունը և քաղաքից 25 վերստ հեռաւորութեան վրայ մի փոքրիկ կալուած: Իրինա Միխայլովնան Մաշային կնութեան տուեց տեղացի մի անանկացած կալուածատէր Ալէքսանդր Վասիլիօվիչ Չատրովին, տեղաւորեց նոցա իւր տան մէջ, կալուածը ծախեց, իսկ փոքրը (14 հազար) պահեց թոռների համար: Երբ նորա Մաշան մեռաւ,

թողնելով իրանից յետոյ մի փոքրիկ որդի և աղջիկ, պառաւը մտածեց որբերի կաշքին խնամատար նշանակել իւր հեռաւոր ազգականներէ մէկին, որովհետև փեսայի վրայ շատ յոյս չուներ, բայց Չատրովը խիստ վիրաւորուեց այդ բանից և գործը այնպէս տարաւ, որ պառաւը ստիպուած եղաւ նորան խնամատար նշանակել: Վերջնական կարգադրութիւնները նա չկարողացաւ անել. հիւանդութիւնը յանկարծ վրայ հասաւ և տարաւ նորան գերեզման:

Իրինա Միրայլովնան մեռաւ 11 տարի առաջ, երբ արդէն Լիդան գիմնադիօնում էր, իսկ Ֆիլիպպը սովորում էր տանը: Մեծ-մայրը սիրում էր «Թխերես» երեսային, պաշտպանում էր նորան և մինչև մեծ-մօր մահը Ֆիլիպպը բաւ էր ապրում: Նա այժմ ևս սիրով և երախտագիտութեամբ է յիշում պառաւին... Իսկ Լիդան, ինչպէս որ էր, այնպէս էլ մնաց հօր սիրելին: Ամենը Լիդայի համար: Ինչ որ ուզում է Լիդան այն էլ կ'իինի. Լիդային ոչ մէկ բանում մերժումն չկայ:

Քրոջ և եղբօր բնաւորութեանց տարբերութիւնը ոչ մէկ բանի մէջ այնքան պարզ չէր արտայայտուում, ինչպէս նոցա դէպի իւրեանց հայրը ունեցած յարաբերութեանց մէջ: Ֆիլիպպը քաշուող էր, չէր կարողանում շողորքութել և աչք մտնել, իսկ, ընդհակառակը, յաճախ իւր շմտածած և կոպիտ գիմադարձութեամբ յարուցանում էր հօր դժգոհութիւնը: Հայրը ևս, ինչպէս երևում էր, ընդունակ չէր որդուն սիրելու, կարծես ամբողջ նորա ծնողական սէրն ու փաղաքշանքը անբաժան կերպով ընդմիշտ տրուած էր աղջկան: Լիդայի մէջ ամեն բան բաւ էր, և ծերուկը չէր կշտանում իւր «գեղեցիկուհուց»: Լիդան կաշառել էր նորան ամեն բանով—և՛ գեղեցիկ արտաքինով, և՛ մեղմ, միաշափ ձայնով, ինչպէս առուակի քշքշոց, և՛ նուրբ ձևերով և թէ մշտական, բարեհամբոյր վարքով ու փաղաքշանքով: Որդու մէջ, ընդհակառակն, և՛ «բօշայական արտաքին», և՛ անտաշ ձևեր, յաճախ խիստ բարձր խօսակցութիւն, ծանր և ամուր գնացք, խօսակցութեան կոպիտ ձևեր—ամենը, մէկ խօսքով, սկսած նորա ոլորուն, գանդուրաւոր մազերից, մինչև նորա հասարակ ժողովրդական ոճերը—գիւր չէին գալիս հօրը և երբեմն վիրաւորում էին նորան...

Պողմնապահ մարդիկ կոյր են լինում. նոյնպիսի կուրութեամբ ամենը տանջուում էր և ծերուկ Չատրովը: Որդու մէջ նա չէր տեսնում համարեան ոչինչ համակրելի, չէր նկատում նորա մէջ

ոչ մի լուսաւոր կողմ, դրա փոխարէն որդու բնաւորութեան և վարքի տմեն մի սխալ կէտը լայն կերպով տարածուում էր նորա աչքերում: Աղջկայ մէջ, նորա կարծիքով, պակասութիւններ չկային, կային միայն և միայն արժանաւորութիւններ և այդ արժանաւորութիւնները ծերուկը մեծացնում, հասցնում էր մինչև ցնորական չափերի...

II

Հետեւեալ օրը սովորական ժամանակին, առաւօտեան իննը ժամին, ծերուկ Չատրովը նստած սեղանատանը ինքնայեռի մօտ ծխում էր իր ծխամորճը և թէյ էր խմում իր ահագին բաժակից: Այգտեղ և եթ նորա թևի տակ ընկած էր դեռ ևս չբացած լրագրի համարը, որ ստանում էին Չատրովները քառօրե դար շարունակ:

Մեծ-կլոր սեղանի հակառակ կողմում նստած էր Ֆիլիպպը և թէյի հետ ուտում էր մի սև հացի կտօր, խնամքով հաւաքելով սփռօցի վրայից փշրանքները: Ֆիլիպպը ձեռք չէր տալիս պարսիմաաներին և սպիտակ հացերին, նա չէր սիրում սպիտակ հաց: Նա հազած էր իր վրայ մութ գոյնի մահուտի շապիկ, գօտեւորուած գիմնադիօնական գօտով պղնձեայ գլխով: Նորա կարճ, սև և դեռ լուացուելուց թաց ու չսանրուած մազերը ցցուել էին և ընկած էին ճակատի վրայ անկանոն թելերով: Բաժակի կողքին նորա առաջ դրուած էր բաց գիրքը, և նա, սեղանի վրայ ձկուած և փշրանքները ուտել վերջացնելով, արագութեամբ կարգում էր երես երեսի յետեից:

Վաղորդեան արեգակի կարմրագոյն ճառագայթները շերտերով ընկնում էին յատակի վրայ: Բայց պատուհանից ներս էր լցւում սննեակը թարմ, զով օդը, երևում էր կապոյտ երկինքը և լուում ճնճողկների ճռռողիւնը... Իսկ սննեակում լուութիւն էր: Ֆիլիպպը նստած էր խորատուգուած ընթերցանութեան մէջ, ծերուկը շարունակում էր լուռ ծխել և ծխախոտի կապտագոյն ամպի միջից յաճախ նայում էր որդու ցած խոնարհած գլխին:

Ալէքսանդր Վասիլիեվիչ Չատրովը արդէն 65 տարեկան էր, բայց բաւական լիքը, ամուր կազմուածքը, ըստ երևոյթի, խոստանում էր նորան երկար, առողջ և հանգիստ կեանք: Նորա մեծ և բարձր ճակատով գլուխը բոլորովին ճաղատ էր. միայն ծոժրակի և բունքերի վրայ պահպանուած էին սպիտակ մազերի սիրաբ թելեր: Երկար ու սպիտակ ընչացքը ցած էր կախուել, իսկ

գեղին—արժաթագոյն մորուքը հասնում էր մինչև կրծքի կէտը: Այդ մեծ, սպիտակ մորուքը և մաածկոտ, բայց-կապագոյն, խիտ և ըրդոտ ունքերի տակից փայլող, աչքերը ասլիտ էին նորա ծե-
րացած, կնճռոտ գէմքին շատ յարգելի, նահապետի կերպարանը: Նա հագած էր գուրջ գոյնի մահուտ վերնագգեստ, իսկ նրա տա-
կից, պարանոցի վրայ երևում էր շապկի օձիկը, ասղնեգործած
գոյնզգոյն թերձանով, «Լիզայի մասների գործը», ինչպէս սի-
րով ասում էր ծերուկը: Ինչպէս երևում է, ծերուկը այդ բո-
ւղէին մի բանից անբուսական էր. նա սովորականից ասելի ուժեղ
ծծում էր ծխամորճը և ունքերը կիտում: Վերջապէս նա առաւ
լրագիրը, բացեց, բայց առանց կարդալու գրեց ծնկների վրայ:

— Իսկ դու, Փիլիպպ, երեկ դարձեալ կորել էիր, — ասածու-
թեամբ ասաց ծերուկը, ուղղելով ծխամորճի ծայրով իր կախ
ընկած ընչացքը:

— Գնացել էի նաւահանգիստ, երեկ երեկոյեան „Игорь“-ն
էր կէկէլ, — պատասխանեց երիտասարդը, գրքից չկարուելով:

— Դու շնա հրաշտի է: Դու, կարծեմ, ոչ մի շոգննաւ չես
բայ թողնում, — թթու ծաղրով նկատեց հայրը: — Ամենին չես
կարող շտեմնուել նաւաստիների և հնոցպանների հետ...

— „Игорь“-ի վրայ ես ծանօթներ ունեմ... — աչքի ծայրով
հօր վրայ նայելով, ասաց Փիլիպպը:

— Այո, ես լու գիտեմ. դու ամեն տեղ ծանօթներ ունես, —
չարունակեց հայրը փոստացնելով ծխամորճը: — Զարմանում եմ ես
բո վրայ... Դու չես որոնում քեզ հաւասար ընկերութիւն, կըր-
թուած մարդիկ... Եւ դու... դու միշտ մօտենում ես հասարա-
կութեան մրուրին... Ի՞նչ լաւ բան գրանում: Եւ ի՞նչն է քեզ
քաշում այնտեղ: Ասա խնդրեմ:

— Դու հարցնում ես ի՞նչն է քաշում ինձ գէպի հասարակ
բանուոր ժողովուրդը, — խօսեց Փիլիպպը, գիրքը թողնելով: —
Երեւի այստեղ ժառանգականութիւնն է գործում: Չէ՞ որ տասն
գեղջիգուհի է եղել...

— Այո, մենակ տատը, — տարացած արտասանեց հայրը: —
Իսկ քո մնացեալ բոլոր նախնիքը թէ մօրանական և թէ հօրա-
նական կողմից ուս աղնուական տոհմից էին...

— Ի՞նչ կայ որ: Նշանակում է տատիս գիւղացիական արիւ-
նը աւելի ուժեղ է եղել... Ես ինչով եմ այստեղ մեղաւոր:

— Դատարկ բան է տաճը: Ուղղակի դու ուզում ես լինել
այդպիսի մարդկանց շրջանում... ուզում ես դեր խաղալ... Քեզ



հաճելի է, որ դու նոցա մօտ թողնուիր, — ասա շին
տեղն ես բռնում...

— Ոչ մի դեր ես չեմ ուզում խաղալ, — իւր կողմից մթա-
գունած պատասխանեց երիտասարդը: — Ի՞նչ կայ որ, նորա էլ
խօս այնպիսի մարդիկ են, ինչպէս և բոլորը...

— Ը-ըմ: Աստուծոյ առաջ, իհարկէ, մարդիկ բոլորն էլ հա-
ւասար են... — սկսեց ծերուկը:

— Իսկ քո առաջ անհաւասար, — ընդհատեց նորան սրդին:

— Այո, իհարկէ... անհաւասար են, — բարկութեամբ, շեշ-
տելով ասաց ծերուկը: — Մէկը զարգացած է, միւսը — աղէտ, հա-
ւատում է տունի-տէրերին և բոլոր զեներին. մէկը խելօք է, միւսը
անխելք, յիմար կամ անպիտան, խաբերայ...

— Այդ անհաւասարութիւնը մարդիկ իրանք են ստեղծել,
իսկ դու ուզում ես պաշտպանել նրան, — նկատեց երիտասարդը:

— Ես արդէն մէկ անգամ չէ, որ ասել եմ քեզ, Փիլիպպ... —

սկսեց հայրը ձեռքը շարժելով: — Ո՛չ, դու ուղղակի մաշում ես ինձ:

— Խնդրեմ, հայրիկ, ինձ համար մի մաշուիր, — ասաց երի-
տասարդը շտկուելով և նայելով հօր վրայ:

— Սպասիր, սպասիր, Փիլիպպ, — գողգոջուն ձայնով ասաց
հայրը, մատով սեղանին խփելով: — Տեսնենք ինչ կասես, երբ քո
սրդին խօսէ քեզ հետ այնպէս, ինչպէս դու ինձ հետ ես խօսում:

Եւ ծերուկը նայեց սրդու վրայ, վերջինս հօր վրայ. — նո-
ցա հայացքները պատահեցան իրար: Բայց Փիլիպպը չէր թար-
թում և մի տեսակ յոգնած, արտուր կերպով նայում էր հօր աչ-
քերի մէջ:

— Երբ ես կունենամ չափահաս սրդի, ես չեմ կաշկանդի
նորա ազատութիւնը, ես կաշխատեմ հասկանալ նորան, և ոչ
թէ կպատերազմեմ նորա հետ օրէցօր, ինչպէս դու ես անում
ինձ հետ, — կիտածայն ասաց սրդին:

— Սպասիր, սպասիր: Կտեսնենք, — կրկնում էր ծերուկը,
նորից ծխամորճը ձեռք առնելով և շնկատելով, որ նա արգէն
հանգել է:

— Բոլոր ցաւը նրանումն է, որ դու չես ուզում ինձ հաս-
կանալ, — ասաց Փիլիպպը, արմուկները դնելով սեղանի վրայ և
նայելով հօրը: — Դու անա բաժանում ես մարդկանց զանազան
պատերով: Կարվինը նոյնպէս բաժանում էր նոցա կորածների և
վերկուածների: Իսկ Քրիստոս չէր բաժանում... նոյնպէս և քո
սիրելի գրողը... Ես անա այժմ...

1001
1391

Եւ Ֆիլիպպը արագ-արագ թերթելով գիրքը մի քանի երես, բարձր ձայնով կարգաց.

«Այո, բոլոր մարդիկ պարտական են ելլել լինել, բայց յաճախ աճիւնը հպարտանում է աճիւնի առաջ, թէ և երկուսն էլ ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ միայն աճիւն»...

— Իհարկէ, իհարկէ. գիտեմ... դեռ մինչև քո ծնունդը ես գիտէի,—անհամբերութեամբ կոչեց ծերուկը:

— Ես ինձ լաւ եմ դուրս հասարակ ժողովրդի հետ, և ճշմարիտ որ, հայրիկ, ոչինչ վատ բան չկայ դրա մէջ... — շարունակեց Ֆիլիպպը: — Ինչո՞ւ ուզում ես անպատճառ ինձ քո ճաշակին դարձնել... Գու՞ կ'հասկանայիր ինձ, եթէ թոյլ աայիր արտայայտել իմ միտքը... Բայց դու միշտ ինձ հետ բարկացկոտ ես լինում, — քեզ հետ անկարելի է խօսել:

— Հիմա ձեզ հետ խօսել կարելի չէ, — անհամբերութեամբ կոչեց ծերուկը, ըստ սովորութեան բարկացած ժամանակ դուն «գուք»-ի փոխելով: — Ձեզ հետ այժմ բոլորովին կարելի չէ խօսել: Գուք արդէն այնքան խելօքացել էք, գիտէք այնպիսի տէօրիաներ... փիլիսոփայութիւն, որ պատրաստ էք ամենքին սովորեցնել ու համոզել:

— Ի՛նչ, տեսնո՞ւմ ես, հայրիկ... դու արդէն... — ասաց Ֆիլիպպը անբաւականութեամբ նայելով հօր վրայ:

Այդ բոլորին սպասուհի Գունեան մատուցարանը ձեռքին ներս մտաւ:

— Աղջիկ պարոնը խնդրում է սուրճը տանել իւր սենեակը, — ասաց Գունեան, մօտենալով սեղանին:

— Ա-ա: Գեռ բարեհաճում է նազ—դուզ անել, — յանկարծ փոխուելով և ուրախ ծիծաղելով ասաց ծերուկը ու սկսեց սուրճ ածել: — Ա՛խ, ծոյլ... շարաճճի, — շարունակեց ծերուկը, դնելով մատուցարանի վրայ մէկ բաժակ սուրճ, թանձր եփած սեր, շաքար և պարսիմատի ամանը: — Ասա՛, եթէ նա մէկ ժամից պատրաստ չլինի, ես նորան ջրով կ'թրջեմ... — Չատ բարի, — ասաց Գունեան, թեթեւ ժպտալով, ինչպէս վայել է հլու նաժիշտին:

Այդ բոլորին երկու կապտազոյն աղանիւններ մօտեցան պապուհանին և մնջալով ներս նայեցին: Ֆիլիպպը առաւ մի քանի փշրանքներ և մօտեցաւ նրանց: Աղանիւնները երևի արդէն գիտէին նորան և հանդիստ կցցում էին նորա ձեռքից կերակուրը:

— Վայսկա՛, Վայսկա: Գու՞ խիստ շատ ես ուտում... Ա՛ի

դրիւր ընկերսձդ, լաւ չէ, — ցած ձայնով ասաց Ֆիլիպպը, հեռացնելով մէկ շափազանց երես առած աղանուն:

Իսկ ծերուկ Չատրովը, հեռանալով անկիւնը, սրտեղ դըսնում էր նորա ծխատուփը, սկսեց մարբել ու նորեց լեցնել ծխամորճը:

Սրանից երկու ժամ յետոյ, Ֆիլիպպը հագնելով գիմնադիօնի սիրտուկը և, ըստ սովորութեան, դնելով գլխարկը ծածրակի վրայ, դուրս եկաւ տնից և ծանօթ ճանապարհով ուղեւորուեց խօլ և հանդարտ Վոյշիյ քիողոցը:

Այստեղ, այս փողոցի վրայ ո՛չ ժիր անցուդարձ կար և ոչ կառքեր էին անցնում. փողոցը ծածկուել էր արօտով, հաւերը հանգիստ շրջում էին այտեղ և այնտեղ և փորփրում էին աւաղը: Նեղ փայտեայ մայթերը (ըստ նոցա «կամուրջներ»), ծակծակուած ու փոած, ոչ սակաւ վտանգաւոր էին անցորդներին համար աշնան մութ գիշերներին. տեղ-տեղ բարձրովին մայթ չկար: Փողոցի երկու կողմի առունները ծածկուել էին արօտով, իսկ կանգնած ջրերի երեսը կանաչել էր: Քաղաքի աղմուկը համարեայ չէր հասնում այտեղ. լուում էր միայն գորտերի կրկուցը և երբեմն չնրի հաջոց: Այս փողոցը բաղաքի ծայրերից մէկն էր, և այտեղից երևում էր դաշտը և գերեզմանատունը փոքրիկ եկեղեցիով և բարձր ու նեղ զանդակատնով, որ սպիտակին էր տալիս ծառերի միջից:

Տներին մինի առաջ նստած էր մի պառաւ կին, և Ֆիլիպպը, անցնելով նորա մօտից, կանչեց.

— Բարաջողում, տատի, մնց նս:

— Բարով, որդի: Ընտրահակութիւն բարի մարդկանց... հանեցին արևի տակ: Տարանում եմ, — մըթմըթաց պառաւը:

Խանութի դռան մէջ, չէմքին կոթնած կանգնած էր խանութպանը, առողջ, քաջ աղամարդ, բայց գոյնի ջթէ գօտեւորած շապիկով:

— Բարով, Ֆիլիպպ՛ Ալէքսանդրովիչ, — ասաց նա, գլխարկը հանելով:

— Բարին արեղ, պատուելի պարոն, — պատասխանեց երկուստարդը:

— Միշտ գրքերս՛վ, — կոչեց նորա յետեից խանութպանը:

— Այն, շուտով քննութիւն է...

— Այդպէ՛էս: Լաւ բան է...

Հեւուում մի 5-6 տարեկան մանչուկիկ, ոտները լայն դրած
և շարժելով նէտը, դիմաւորեց նորան խրոխտ ձայնով.

— Պայտն Չատրով, ու ժո՛ւմ էք արջակեմ և չպանեմ ջե՛ժ:

— Ոչ, Գերաս, խնդրեմ մի սպանիր,— ծիծաղելով ասաց
նորան Ֆիլիպպը:— Ես դեռ ուզում եմ ապրել:

— Ըհ-ը: Վախենում եչ ինձանիջ,— կոչեց փոքրիկ ղինուորը,
նէտը ձեռքում շարժելով:

Մէկ խօսքով, այստեղ ամեն բայափոխին Ֆիլիպպ Չատը-
րովը ծանօթներ ունէր: Այստեղ մինչև անգամ շներն էլ ճամա-
շում էին նորան:

Երբ Ֆիլիպպը մօտեցաւ վարդապոյն տանը, գարնանային
արևը խաղում էր նրա պատերի և սպիտակ, փայլուն, նոր վե-
րանորոգուած և դեռ չնեղուած կտրի վրայ: Մանելով դռնա-
կից բակը, Ֆիլիպպը մօտեցաւ բաց պատուհանին և ոտքի մատ-
ների վրայ բարձրանալով, նայեց ներս: Այնտեղ պատուհանի մօտ
աթոռի վրայ նստած էր մի դառամեայ ծերուկ, անկենդան
դեղնագոյն դէմքով, սպիտակագոյն երկար կտակէ սլւրտուկով և,
իւր գողգողացող գլուխը խոնարհած, շփում էր ծնկների վրայ
քթի թաշկինակը և երբեմն ինքն իրան քթի տակ փնթփնթում:

— Նիկիտը ամնն է,— հարցրեց նորան Ֆիլիպպը:

Ծերուկը կամաց շարժուեց և դարձաւ դէպի նա:

— Ոչ... զնաց տախտակի,— մշմշաց նա:

— Իսկ նաստեան:

— Նաստեան պէտք է որ ազարակում լինի... ազարակումն է
Նաստեան... Այ՛ս... Այդ ըսպէին Ֆիլիպպը լսեց-վերևում ճղղոց
և գլուխը բարձրացրեց: Փոքրիկ մոխրագոյն մի գլուխ գուրս
սողաց սարեակաքնի ճիրուածքից և երկու մուկ, սուր աչքեր
նայեցին եկուորի վրայ:

— Սարեակները եկել են, — նկատեց Ֆիլիպպը:

— Չատ ժամանակ չէ եկել են... երգում են, — մթմթապ
ծերուկը:

Եւ մի վայրկեանից յետոյ նա դարձեալ շփում էր իւր
թաշկինակը, իսկ նորա շրթուները անձայն շարժում էին...
Նորա խոր ընկած աչքերը թւում էին բոլորովին անմիտ. նրանք
կարծես նայում էին շատ հեռուից, բոլորովին այլ աշխարհից...
Ծերուկը կարծես ճիշտ որ չէր ապրում, այլ երազում էր և իր
երազները ընդունում էր իրականութեան, իսկ իրականութիւնը
երազների տեղ: Սառն, հանգիստ անտարբերութեամբ էր վերա-

բերում նա դէպի բոլոր շրջապատողները: Նիկիտան և Նաստեան
այնպէս էին, ինչպէս և նորա պատուհանի վերևը ծըրծուող սար-
եակները և այդ նորա հետ խօսող երիտասարդը, դոքա նորա հա-
մար երևակայական մի բան էին, և նորա միտքը չէր կանգնում
նոցա վրայ:

Ֆիլիպպը անցաւ տաշեղներով և փայտի կտորներով լցուած
բակից և մտաւ ազարակը: Այնտեղ ձգուած էին մի երկու տաս-
նեակ մարգեր, իսկ պատի երկարութեամբ բուսել էին խիտ
մօրենի և հաղարջի թփեր. այսանդ և այնտեղ տեսնում էին
եղինջ և կուտուկի լայն տերևներ: Ակօսների մէջ և մարգերի
կողքին աճել բարձրացել էր խաշխաշի գորշագոյն բոյսը, արօտ-
ների մէջ դեղին էին տալիս կաթնածաղիկ և վայրի եղերդակ:
Ազարակի մի անկիւնում կար փոքրիկ ծաղկած լճակ, իսկ միւս
անկիւնում սօսիների ստուերի տակ գտնուում էին երկու նստարան
և մի փայտից կոպիտ շինուած սեղան:

Այդ նստարաններից մէկի վրայ նստած էր Նաստեան ձե-
ռագործով. սեղանի վրայ ընկած էին շորեղէնի կտորներ, թեյ
և կանգնած էր ամուսնու շինած ասեղնագործ մի աիկին¹⁾: Սղ-
ջիկը հասարակ, մութ-մոխրագոյն ջլթէ հագուստով և պարանոցի
սպիտակ թաշկինակով էր: Նորա սև մագերը հիւսուած էին
մէկտեղ և լաւ սանրած, միայն քունքերի վրայ կախուել էին
անհնազանդ դանդուրներ: Նորա նիհար, գունատ, մութ փայլուն
աչքերով դէմքը, բարակ, շիտակ քթով և փոքրիկ, բայց սիրուն
ճակատով, շատ դիւրեկան էր: Աղջիկը չէր նկատում Ֆիլիպպի
մօտենալը և ցած, քթի տակ երգում էր:

«Այ, ծաղիկներ, իմ գաշտի ծաղիկներ,
Ի՞նչ էք նայում ինձ, մոյգ-կապոյտ ծաղիկներ:
Եւ ինչո՞ւ էք դուք տրտմում
Գարնան այս ուրախ օրին»...

Քայլերի ձայն լսելով, աղջիկը լսեց և բարձրացրեց գլուխը:
— Ա.ա, վաղուց է ինչ չէք երևում... վաղ՛ուց,— ուրախ-
ուրախ ասաց նա:— Ի՞նչպէս են ձեր գործերը: Ինչո՞ւ գուք այ-
սօր այդպէս տրտում էք:

— Հօրս հետ խօսակցութիւն ունեցայ այսօր,— ասաց Ֆի-
լիպպը, նստելով նստարանի վրայ և ձգելով սեղանի վրայ իւր

¹⁾ Թարգ. Ծանօթութիւն:— Այդպիսի աիկիները շինում են բամ-
պակից և կտորեղէններից և դնում են կարև սեղանի վրայ, կօճքն
ասեղներ ամբայնեղու համար:

գրքերն ու տետրակները:

—Եւ, երևի, անախորժ խօսակցութիւն:

—Մենք նորա հետ ախորժելի խօսակցութիւն չենք ունենում,—ասաց Ֆիլիպպը:

—Պէտք է զիջող լինել դէպի ծերերը... նոցա հետ խիստ լինել չի կարելի,—նկատեց աղջիկը:

—Ձեզ հեշտ է դատելը, երբ դուք այդպէս հանգիստ էք,—ասաց երիտասարդը:—Դուք ձեր հիւանդի մօտ ամեն բան տանում էք... ուրիշը ձեր տեղը վաղուց փախած կ'լինէր... Դուք հրեշտակի համբերութիւն ունէք:

—Եւ ճիշտ հրեշտակի,—թեթե ժպիտով ասաց աղջիկը:—Ա՛խ, այս գիշեր ինչպէս ծանր էր նա... Եղբայրս գնաց բժիշկ կանչելու...

—Իսկ բժիշկը ի՞նչ ասաց:

—Էյ, ի՞նչ պիտի ասէր... ասաց, որ այդպէս էլ պէտք էր սպասել, որ նա օրէց-օր կ'վատանայ... Չտո կ'գիմանայ, այդ է բանը,—ասաց աղջիկը մատնոցի ծայրով մտամոլոր հարթելով կարը:

Երբ աղջիկը մտքի մէջ ընկղմուեցաւ, նորա աչքերը ստացան խղճալի, ողորմելի արտայայտութիւն, և այդ արտայայտութիւնը տալիս էր նորա նիհար, գունատ դէմքին մի տեսակ նրան միայն յատուկ ընտանրութիւն: Այդ բոպէներին կարծես նա տեսնում էր իւր առաջ մի որ և է յուզիչ կամ խիստ ծանր պատկեր և կարծես մէկին աղաչում էր, մէկի համար խնդրում էր ներումն...

Լռութիւն էր ազարակում: Բակից հասնում էր ճնճողիկների ձուռոցը, և լսում էր հարեան պարտիզում իրանց բոյների մօտ հաւաքուած ագուանների կռօցը:

—Ո՛րքան դուք բարի էք, նաստեա,—ասաց Ֆիլիպպը, նայելով աղջկայ վրայ:

—Դուք միշտ աշխատում էք, միշտ բաւական... իսկ իմ քոյրը...

—Ա՛հ, 'ի դէպ, Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ...—ընդհատեց նորան նաստեան:—Չատ ժամանակ չէ ես դարձեալ տեսայ ձեր քոյրը... նա զիտեմ որտեղից, վերադառնում էր... Ի՛նչ սիրունն է նա...

—Ձարաճճի,—ինքն իրան նկատեց Ֆիլիպպը:

—Դէհ, տեսէք... եղբայրները միշտ այդպէս են վերա-

բերում դէպի քոյրերը: Ձեր քէֆովը լինել դժուար է...—Ժողովելով ասաց նաստեան:

—Իսկ նիկիտան միթէ վատ է վարում ձեզ հետ:

—Օ՛, այո, միշտ կուում ենք... նա միշտ նեղանում է իմ վերայ...

—Եթէ ես լինէի՝ ձեր եղբայրը... այն ժամանակ

—Այն ժամանակ կսկսէիք ինձ ծեծել,—կարեց նորան աղջիկը:

—Ո՛չ չիմացար,—նորա տոնով, ծաղրելով պատասխանեց Ֆիլիպպը:—Ես ձեզ շատ կ'սիրէի...

Թեթե, հագիւ նկատելի կարմրութիւն երևաց աղջկայ այտերին: նա ուրախ ծիծաղեց և այնպէս պայծառ, փաղաքշանքով նայեց գրքերը քրքրող Ֆիլիպպին, որ վերջինս կարծես չփութուեց:

—Այդ դուք այժմ այդպէս էք ասում, իսկ այն ժամանակ կարելի է նիկիտից ոչ պակաս կնեղանայիք իմ վրայ...—կատակով ասաց աղջիկը:

—Ա՛յ, ոչ... այդ արդէն երբէք,—ողևորութեամբ ասաց երիտասարդը, և, նայելով այդ բոպէին նորա դէմքին, կարելի էր հաւատալ նորա խօսքերին:

Ֆիլիպպը կարծես ուզում էր նայել նորա վրայ, գլուխը բարձրացրեց, բայց աւելի ևս չփութուեց և, սուքերը կիտելով, յանկարծ ընդունեց խիստ լուրջ, գործունեայ կերպարանք:

—Այսօր, նաստեա, մենք դաս չենք ունենալ,—ասաց նա, քիթը խօթելով գրքի մէջ... Ինձ պէտք է պարապել... Վաղը քննութիւն է:

—Պարապեցէք, պարապեցէք: Ես ձեզ չեմ խանգարել շտապով ասաց աղջիկը:—Իսկ եթէ հարկաւոր է, ես կ'հեռանամ...

—Ո՛չ, ինչու համար...—կանգնեցրեց նորան երիտասարդը:—Ա՛յ, ես ինչ կանեմ... լաւ է գետնի վրայ կպառկեմ: Այսպէս աւելի յարմար կլինի,—ասաց նա և, հաւաքելով գրքերն ու տետրակները, մեկնուեց ծառերի տակ:

Աղջիկը կռացած աշխատում էր, Ֆիլիպպը, ըստ երևոյթին, նոյնպէս խորասուզուել էր իւր պարագմունքի մէջ, և նաստեան շատ զարմացաւ, երբ յանկարծ լսեց բոլորովին ախեղբազկուութեան չվերաբերուած մի հարց:

—Իսկ ի՞նչ էք դուք այժմ գործում:

—Կարում եմ Պրոխորովնայի որդոց հագուստները...— պատասխանեց աղջիկը:— Նա խեղճը բուրբովին ժամանակ չունի: Չարչարում է նա նոցա հետ...:

Եւ նորից լուռ թիւն: Լսում է միայն գրքի թերթելու ձայնը և ճնճողակների անվերջ ճնճոցը ու ազուանների կանչը հարեան պարտիզում: Այդպէս անցնում է այլ ևս կէս ժամ, և նորից բացականչութիւն.

—Նստեա, նայեցէք, թըռթըռ...

—Ո՞րտեղ է, ո՞րտեղ:

—Ա՛յ Ֆետեակսիկի բաղանիսի յետևից է բարձրանում... սոյ... տեսնում էք: Եւ ճշմարիտ, ոչ այնքան հեռու, ճոճալով և արեի տակ փայլելով, թռչում էր դէպի կապոյտ երկինքը սպիտակ թղթէ թըռթըռ, երկար շլուպի պոչով: Քամին էր արդեօք թոյլ և անհաւասար, թէ արձակողները հմուտ չէին գործին, միայն թըռթըռ չկարողացաւ շատ բարձրանալ, պտուում էր և թուլանում, կարծես ամեն ըստէ վայր ընկնելու պատրաստուելով: Թէև նաստեան, ըստ երևոյթին, մեծ էր Ֆիլիպպից, բայց գարձեալ նոյնքան կենդանի հետաքրքրութեամբ էր հեակում թըռթըռի թռիչքին, որքան և Ֆիլիպպը: Քաղաքի կեանքի շուկը և նրա ալէկոծութեան ազմուկը այստեղ չէր հասնում: Կենդանացած և ամեն բան կենդանացնող ընտելեան ազդեցութեան տակ, մայիսեան պարզ, հանգարտ և քաղցր տպաւորութեանց տակ, երիտասարդները զգում էին իրանց մէջ ուրախ և լուսաւոր զգացմունք և այդ ըստէին անհոգ և ուրախ էին, ինչպէս մանուկներ...:

Սակաւ են կեանքի մէջ այդպիսի հրաշալի ըստէներ, դրա համար էլ մարդիկ գնահատում են նրանց, գնահատում են աշխարհիս բոլոր գանձերից աւելի, և նրանց մասին յիշողութիւնը պահպանում են մինչև գերեզման:

—Կընկնի, կընկնի,— յուզուելով ասում էր Ֆիլիպպը, և կարծես բարձրաձայն մտածելով.— բռնում են... յիմարներ: Եւ ինչից են վախենում...:

—Ո՛չ ոչ: Բարձրանում է... կանչեց նաստեան,— Օ՛հ, ի՛նչպէս լաւ է... բարձր—բարձր...:

Թըռթըռ բարձր բարձրացաւ դէպի երկինք, բայց յետոյ դառալով և իւր շլուպի պոչը ծռմուկելով, նորից ցածացաւ, և, ինչպէս մի կենդանի էակ, որ տեսնում է իւր համար սիրած օրս, յանկարծ թռաւ դէպի ցած:

—Ա՛յ, անխելքներ, — բարկութեամբ ասաց Ֆիլիպպը, — չգիտեն ժամանակին հեռանալ...:

Անցնում է կէս ժամ և աւելի: Արևը բարձրանում է ծառերի յետևից և սորա արդէն ստուեր չեն ձգում: Արևը չի թողնում աշխատել, և նաստեան յետև է անում նրան: Առաջուայ նման դարձեալ լսում է ճնճողակների ճոճոցը և ազուանների կանչը, բայց գրքի թերթելու ձայնը չկայ: Այսպիսի լուռութիւնը աղջկան մի քիչ կասկածելի է թւում:

—Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, — կոչում է նա կիսաձայն:

Պատասխան չկայ:

Գլուխը կախած գրքի վրայ և կիսով չափ ձեռքով ծածկած, «Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչը» խոր քնի մէջ է: Գլխարկը վայր է ընկել արօտների վրայ: Արևը կիզում է...:

—Խեղճ, ինչպէս նորա յոգնում են այդ քննութիւններից, — շնչաց նաստեան ինքն իրան, հանեց վզից թաշկինակը, մօտեցաւ քնողին և, կուսնալով, զգուշութեամբ ծածկեց նորա գլուխը:

Աղջիկը դարձեալ նստում է աշխատանքի, բայց յաճախ նայում է քնողին: «Լաւ չէ նորան տանը... — մտածում էր նաստեան: Թէև նա ամենը չի ասում, բայց կարելի է գուշակել... Միթէ նա կարող է մի բան թարցնել: Զէ որ նա ամբողջովին, նորա հոգին այնպէս է, ինչպէս ափի մէջ դրած»...:

Նաստեան ժպտում է: Նա յիշում է այն ժամանակը, երբ Ֆիլիպպը առաջին անգամ նոցա տունն եկաւ... Եւ այժմ պատկերների ու երևոյթների մի ամբողջ շարք անցնում է նորա առաջից:

Տրեսկինաները ծանօթներ քիչ ունէին: Իհարկէ արհեստաւոր երիտասարդութեան մէջ Նիկիտը ծանօթներ ունէր, բայց նորա շատ քիչ էին յաճախում նոցա տունը: Գիւղական հեռաւոր ազգականները միայն ծախսի օրերը քաղաք գալով, մի-մի ժամանակ ակն էին տալիս նոցա, խանութպան Մակսիմովնան տարին երկու-երեք անգամ գալիս էր նաստեայի մօտ թէյի և հարեան Աստուածամօր գերեզմանատան պահապանը տօներին մտնում էր նոցա մօտ փոքր ինչ ծերուկի հետ զրուցելու և մի-մի բաժակ կոնծելու համար: Նիկիտը չունէր բարեկամներ, նաստեան չունէր ընկերուհիներ... Դրացիները նոյնպէս, ինչպէս և առհասարակ այդ քաղաքացիք, հեռու էին կենում Ֆրոլկա Տրեսկինայից, երես էին դարձնում նորանից և

այդ երեսդարձութիւնը անցնում էր և նորա անմեղ ընտանիքի վրայ: «Ֆրոլիկայի» և նորա վարդապետն ամեն վրայ կարծես կար անմաքրելի մի բիծ, և այդ բժի ստուերը կարծես արտացոլում էր և նորա որդոց վրայ: Ֆրոլ Տրեսկիինը արդէն վաղուց վաստակել էր այդ քաղաքում տխուր հռչակ, նա և՛ ծերերին, և՛ փոքրերին զգուանք ու վախ էր ազդում:

Քանն այն է, որ մինչև 1836 թ. այսինքն մինչև հասարակաց մարմնական պատիժների վերանալը, Ֆրոլիկան դահճի պաշտօն էր վարել: Քառորդ դարից աւելի է անցել այն օրից, երբ դադարել են մեր շուկայի Նիկոլսկիյ հրապարակի վրայ կառավարան կանգնեցնելուց, և Ֆրոլիկան բեմից հեռացել է: Ծնուեցան և կեանք մտան նոր սերունդներ, բայց ծանր, մթին անցեալը չէր մոռացւում: Իհարկէ այն ժամանակ շատերը չգիտէին Ֆրոլիկային, երբ նա գործում էր և միայն իւր արտաքինով վախ էր ազդում: Բայց «լուրերով աշխարհն է լցուած», ծերերը չէին լուում անցեալի մասին, և Վոլչիյ փողոցի վարդապետն ամեն վրայ առաջուայ նման դրօշմուած էր օտարութեան կնիքը, թէև ոչ այնքան պարզ, ինչպէս առաջ:

Ֆրոլ Տրեսկիինը վարում էր փակուած կեանք, ժամանակ-ժամանակ սաստիկ խմում էր, փակուած իւր սենեակում, խմում էր ամբողջ շաբաթներով, խմում էր այն աստիճանի, որ սկսում էր լսել ձայներ և տեսնել երևոյթներ: Եւ այն ժամանակ խղճալի ծերուկը, խճճուած մազերով, դողալով իւր ամբողջ վիթխարի, ծանր մարմնով և դժուար շնչելով, վախի և յուսահատութեան մէջ պաշտպանւում էր սարսափելի պատկերներից, որոնք երևում էին նորան արբածութեան զառանցանքում... Նա արդէն 70 տարեկան էր, և նորա, երբեմն ուժեղ, մարմինը բոլորովին քայքայուել էր: Վերջին տարիները նա որդու օգնութեամբ գնում էր միայն գերեզմանատան եկեղեցին, կանգնում էր այնտեղ ձախկողմեան դասում պատուհանի մօտ, և համարեա ամբողջ ժամասացութիւնը լսում էր ծնկաչօք, ծանր ախ ու վախ քաշելով և շրթունքները շարժելով:

Անցեալի մասին նա երբէք չէր յիշում: Անցեալը նորա համար կարծես գոյութիւն չունէր: Միայն մէկ անգամ, այն էլ շատ վաղուց, խօսակցելով իւր հին ծանօթ, եկեղեցեցու պահապան Իվանի հետ, արբած խօսեց այդ մասին:

— Իմ վրայ նայում են, ինչպէս կատաղած շան վրայ... — ասում էր Ֆրոլը, տատանուելով սեղանի վրայ: — Ինքս կալանա-

ւոր էի, բանդում, ուզում էին տաժանակիր աշխատանքի ուղարկել՝ ուրիշների պատճառով, երբում եմ, ինչպէս Աստուծոյ առաջ: Բայց և այստեղ ազատութիւն էին տալիս, փող... Իսկ ապրել ամենքն էլ են ուզում... Ինձ ի՞նչ... Յանցանքը իմը չէ... Ը-ը. ի՞նչ ես նայում:

— Է՛հ, Ֆրոլ Սեմիօնիչ, արժէ անցեալի մասին յիշել... — նկատեց պահապանը, անհանգստութեամբ նայելով իւր գլուխը խօսակցի վրայ:

Պահապանը վախենում էր, որովհետև Ֆրոլիկան դեռ ոչ մի անգամ խօսք չէր բաց արել նորա առջ, թէ ինչպէս ինքը գահիճ է եղել, և Իվանը աշխատում էր այդ անախորժ, ծանր նիւթի մասին խօսքը կտուրը ձգել:

Այժմ Նիկիտին և նորա քրոջ, Իհարկէ, ոչ որ չէր նեղում, և թէպէտ դրացիք վերաբերում էին գէպի նոցա չորութեամբ և սառնութեամբ, բայց չէին խորշում, ինչպէս առաջ: Մանկութեան ժամանակ շատ ծանր էր նոցա դրութիւնը: Նաստեան յիշում էր, թէ ինչպէս փողոցի երեխաները շարտում էին նոցա վրայ քար, կեղտ, փայտ, բարկացնում էին նոցա և յետևներից կանչում. «՛ու-՛ու, պիղծ: Գահճի ծնունդ»: Նիկիտը կուում էր երեխաների հետ և կուում էր կատաղի, իսկ Նաստեան լաց էր լինում և չէր հասկանում, թէ ինչու երեխաները այնպէս հալածում և ատում են նոցա, քանի որ նորա ոչ ոքին չարիք չեն արել: Յետոյ, արդէն, եղբայրը բացատրեց նորան գործի էութիւնը, բայց նորա բացատրութիւններից յետոյ էլ դարձեալ, նա իւր սրտի խորքում դոււմ էր, որ մարդիկ չափազանց անարդար են վարւում նոցա հետ: Այս դառն, հասակին անհամատ ծանր և խաւար մտքերը, իզուր վերաւորանքը, մշտական մենակութիւնն ու օտարութիւնը թողին Նաստեայի բնաւորութեան վրայ տխուր հետք և տուին նորա աչքերին այն առանձին, զանգատաւոր, աղերսող արտայայտութիւնը, որ այժմ այնպէս ակներև նկարւում էր մտածողութեան ընդհանրին: Տանն էլ Նաստեան լաւ չէր ապրում. եղբայրը լոււ էր, իսկ հայրը, արբած, հաւասարապէս վախեցնում էր նորան թէ յիշոցներով և թէ փաղաքշանքով:

Նիկիտը աւելի սակաւ սրտին առնող, աւելի հանգիստ բնաւորութիւն ունէր, և դրա համար էլ մանկութեան ծանր տպաւորութիւնները արին միայն այն, որ նա տարէց-տարի աւելի քաշուող և լուսէր դարձաւ:

Ֆիլիպպ Չատրովի հետ ծանօթութիւնը պատահական էր՝ հինգ տարի դրանից առաջ: Ֆիլիպպը պատուիրել էր Նիկիտին շինել մի գրասեղան: Ջրուցի էին բռնուել... Ֆիլիպպը շատ էր մօտենում արհեստաւոր մարդկանց հետ: Ատաղձագործը խելօք երիտասարդ էր, գրագէտ, շարքեցող, հանդարտ, և Ֆիլիպպը շուտով բարեկամացաւ նորա հետ: Թէև Նիկիտը վեց տարիով մեծ էր, բայց Ֆիլիպպը աւելի զարգացած էր, աւելի աչքաբաց, և դրա համար էլ տարիքի դանաղանութիւնը արգելք չէր լինում նոցա բարեկամութեան: Չատրովը պատուիրեց Նիկիտին շինել մի արհեստագործի դագաճ, և ինքը սկսեց նորանից ատաղձագործութիւն սովորել: Պարզ, ուրախ և շատախօս պարոնիկը դիւր եկաւ լռակեաց Նիկիտին: Քոյրը սկզբում վախնում էր «օտար մարդուց», անվստահութեամբ էր վերաբերում դէպի նա. նորա հանգիստ, առանձնացած կեանք էին վարում, և յանկարծ դուրս է ընկնում մի նոր ծանօթ, և այն բոլորովին ուրիշ աշխարհից: Բայց այդ վախի և անվստահութեան ժամանակը արդէն վաղուց անցել էր...

Ֆիլիպպը արդէն վաղուց «իւր մարդ» էր դարձել վարդազոյն տան մէջ: Յաճախ ձմերնային երկար երեկոները անց էր կացնում Նիկիտի արհեստանոցում: Նորա մէկ խօսում էին, մէկ Ֆիլիպպը կարդում էր մի բան բարձրաձայն, իսկ ատաղձագործը աշխատում էր, կամ հանգստանում էր իւր դագաճի վրայ նստած, երկար սպիտակ գոգնոցով և սև փոքրիկ կաշուէ երկզով գլխի շորս կողմը վաթաթած: Ընթերցանութեան ժամանակ սովորաբար նստեան էլ էր գալիս արհեստանոց իւր կարով: Քոյր և եղբայր, ապրած լինելով առանձնացած, ընտելացել էին Ֆիլիպպին, ոչ պակաս, քան թէ Ֆիլիպպը նոցա... Նստեան նորան շատ էր հաւանում, օրիորդին հաճելի էին նորա սրտաբացութիւնը և շիտակութիւնը, նորա պարզ խօսքերը, պարզ ճաշակը, նորա խեղճ և արհեստաւոր դասակարգի հետ ծանօթ լինելը, նորա մերձաւորի անբաղդութեան ցաւակից լինելը...

Արդէն երեք ժամն էր, երբ Ֆիլիպպը արթնացաւ:

— Այստեղ ձեզ մօտ ի՞նչպէս լաւ է, նստեա, — ասաց նա յորանջելով և շորս կողմը նայելով: — Լուռ, ամեն տեղ կանաչ... շորս կողմը ծաղիկներ: Կարծես մենք քաղաքում չենք... Իսկ այս թաշկինակը սրտեղից է:

— Ես ձեռ գլուխը ծածկեցի արևից, — պատասխանեց նո-

րան աղջիկը:

— Ձէն կենար: Բայց և այնպէս իզուր դուք ինձ չէք արթնացրել, — ասաց Ֆիլիպպը:

— Ես ձեզ մեղքացայ... Դուք այնպէս խոր քնած էիք...

— Չատ էլ... Չէ որ ինձ ժամանակ է տուն երթալու: Մենք ճաշում ենք ժամը երեքին...

— Ճաշեցէք միզ մօտ, — առաջարկեց նստեան: — ձիշտ որ մնացէք: Սոված չէք մնալ...

— Իրեւեմ, որ սոված չեմ մնալ, բայց պէտք է երթալ... Թէ չէ ծերուկը դարձեալ կսկսի վնթփնթալ... — ասաց Ֆիլիպպը, վեր կենալով:

III

Ֆիլիպպ Չատրովը միջակ էր սովորում, միշտ փոխում էր դասարանը, միայն վերջի դասարանում նստեց երկու տարի, որովհետև տարուայ ընթացքում երկար ժամանակ հիւանդ էր եղել: Ոչ մի պարզև, ոչ գիրք, ոչ գովասանական թերթ, նա չէր ստանում, օրի պատճառով հայրը շատ էր ցաւում: Ֆիլիպպի առաջադիմութիւնը վայլուն չէր, այլ միջակ, հուսասար:

— Դոնէ մի անգամ մխիթարէիր, բերէիր մի գովասանական թերթ, — ասաց մէկ անգամ Ալէքսանդր Վասիլիևիչը: — Չէ... Ուրիշների որդիքը ուրախացնում են ծնողներին, իսկ իմ որդիս միշտ դատարկ ձեռներով է տուն վերադառնում:

— Բոլորեքեան խօս առաջինը լինելու չե՞ն, — ասաց որդին:

— Դէհ, հիմա արի խօսիր... — յուսահատութեամբ ասաց ծերուկը, շարժելով ծխամորճը:

— Ա՛յ, մեր Լիզան գիմնադիօնում առաջինն էր, բայց խօս դորանով լաւ չդարձաւ, — շարունակեց Ֆիլիպպը:

— Խնդրեմ, քո գործը չէ այդ մասին դատելը... — նեղացած նկատեց նորան հայրը: — Նա ինձ համար կատարեալ մխիթարութիւն է ծերութեանս տարիներում... Ես ի՞նչ պիտի անէի առանց նորան... Դու խօս նորա ճկոյթին շարժես: Քո և նորա մէջ այնքան տարածութիւն կայ, որքան այստեղից երկնքի աստղերը...

— Ես այդ արդէն լսել եմ, — ասաց երիտասարդը, և նորա երեսը մթազնեց:

— Է՛լ լսիր, — բարկացած ձայնով ասաց ծերուկը:

Ոչնչով նորան այնքան չէր կարելի ցաւացնել, որքան

նորա սիրելու մասին վաս խօսելով: Նա կարծում էր, որ Ֆիլիպպը բարկանում է, նախանձում է քրոջը, և դրա համար էլ ծերուկը ինքն իրան բաւականութիւն էր համարում ընկած տեղը ստորացնելու «անառակ ուղտուն», զգալ առաւ իւր անհամակիր լինելը դէպի նա, և անպատճառ համեմատելով Լիդային նորա հետ՝ ի վնաս նորա: Երիտասարդը սակայն շատ հեռու էր մէկին աշխարհում նախանձելուց կամ չարութիւն կամենալուց, նամանաւանդ քրոջը, բայց նա Լիդայի մէջ շատ բանի չէր հաւանում, և նա, ըստ իւր սովորութեան, չէր կարողանում կեղծել...

— Մհա հէնց այն պատճառով, որ նա քեզ համար ուրախութիւն և մխիթարանք է, ես շատ բան նորան ներում եմ, իսկ եթէ այդ չ'լինէր... — ասաց Ֆիլիպպը:

— Նորան ներելու բան չկայ, խնդրեմ: Լու է քեզ նայես, — կոչեց ծերուկը:

Ֆիլիպպը այսպիսի դէպքերում սովորաբար լուում էր: Նա քրոջը վատ, չար և անսիրտ աղջիկ չէր համարում, բայց նորան զգուելի էին նորա փառասիրութիւնը, ունայնութիւնը, նորա խոնարհուիլը աշխարհային վայելքների առաջ, յաճախ նորա թեթեւամտութիւնը և քմահաճութիւնները, նոյնպէս և նորա շողորթութիւնը և հօր աչքը մտնել ձգտելը: Նորա հաճոյանալը և փաղաքշանքները յաճախ թուում էին նորան ո՛չ բողոքովին անկեղծ: Եթէ հայրը առիթ տուած չլինէր, Ֆիլիպպը չէր համարձակուիլ ակնյայտնի խօսել քրոջ մասին, մանաւանդ, որ նա արդէն զգում էր, որ ծերուկը նորան համարում է նախանձոտ, և դուցէ, արտաբուստ նա կարող էլ էր նախանձոտ երևալ:

Չնայելով հօր գանգատներին ու յանդիմանութիւններին և Լիդայի ծաղրին, Ֆիլիպպը շարունակում էր առաջ գնալ ուսման մէջ առանց աչքի ընկնելու բայլ առ քայլ... Նա սիրով պարագում էր բնագիտութեամբ, աշխարհագրութեամբ, մասամբ պատմութեամբ և գրականութեամբ. մնացեալ առարկաներով, որոնք գտնուում էին գիմնադիօնի ծրագրի մէջ, նա շատ քիչ էր հետաքրքրուում: Նա սիրում էր կարգալ պատմական գրքեր, ճանապարհորդական նկարագրութիւններ, բնական գիտութիւններէից (Ձէլյատէն, Հարտվիգ, Բօսմետլեր, Բրէմ—նորա սիրելիներն էին), մի-մի ժամանակ կարգում էր և բոմաններ: Ընթերցանութեան պատճառով, նոյնպէս և ամեն քայլափոխում, Ֆիլիպպը քրոջ հետ վէճի էր բռնուում:

— Միշտ քո մօտ այս ֆրանսերէն գրքոյկներն են, — ասաց մէկ անգամ Ֆիլիպպը, քրքրելով քրոջ սեղանի վրայի դեղնագոյն հատորները: — Զերբիլիէ, Բուրժէ, Ժորժ-Յնէ... ֆո՛ւ: Ի՛նչպէս չես ձանձրանում: Կարծես ուրիշ լաւ գրքեր չկան:

— Օրինակի համար, ի՛նչ կուզէիր, որ ես կարգայի, — ծաղրելով հարցրեց Լիդան:

— Մ'յ, նորերս ես կարգացի «Պուրիտաններ» Վալ'տեր-Սկոտի... Ի՛նչ հրաշալի գիրք է, — ուրախ-ուրախ ասաց Ֆիլիպպը:

— Այդ չեղան: Ընորճակալութիւն, — ասաց Լիդան: — Մահու չափ տաղտկալի են այդ պատմական բովանդակներ... Երկար նկարագրութիւններ, դրեակներ, ճակատամարտներ... Կարգան ինքդ, անուշ լինի: Ինձ հարկաւոր է կեանք, իսկական կեանք:

— Կեանք, կեանք, — ծաղրեց նորան եղբայրը: — Ըստ բան ես հասկանում... Իսկ «Պուրիտանների» մէջ միթէ կեանք չկայ: Թէ՛ նրա մէջ աւելի պակաս է կեանքը, քան քո Ժորժ-Յնէի մէջ: Ը-ըմ, ո՛չ, քեզ հարկաւոր է միայն սէք և բովանական ինտրիգներ, խորհրդաւոր անձանցութիւնը և տեսակցութիւն, չգիտեմ որտեղ՝ «տուերների տակ»...

— Յիմանր, — արհամարանքով արտասանեց Լիդան:

— Դու, իհարկէ, խելօք ես, — ասաց Ֆիլիպպը:

Քրոջ և եղբօր մէջ խօսակցութիւնը յաճախ վերջանում էր այսպիսի փոխադարձ սիրունութեամբ:

Ընդհանրապէս Ֆիլիպպը նստողական, առանձնասենեակի պարագմունքի հակումն չունէր, սակայն նա խիստ ընդունակ էր ամեն տեսակ ձիգքի աշխատանքի, և նա միշտ ձգտում էր լինել ազարակում, բակում և փողոցում: Նա սիրում էր փայտ կտորել, մարգեր փորել, ծառեր ու թփեր տնկել և այլն: Նա աւելի ևս ձգտում էր դուրս նրա համար, որ նոցա ընդունաբանում հաւաքուող հասարակութիւնը նորան հաճելի չէր, իւր կողմ ժաբգանով՝ նա այդ ընկերութիւնը կոչում էր «փոխողական»... Ֆիլիպպը անարժան գործ չէր համարում պարագելու այնպիսի ձեռագործով, ինչպիսի է գուլպայ գործելը, ժապաւէններ և ցանցեր կապելը, բայց ամենից աւելի գերազանցում էր այնպիսի աշխատանք, որ պահանջում է ֆիզիքական ոյժ և ճարպիկութիւն:

Ֆիլիպպը շատ էր սիրում գիւղը, բնութիւնը և «բնական կեանքը», ինչպէս ասում էր նա, բայց զժրաջողաբար նորան չէր յաջողում գիւղում երկար մնալ: Միայն արձակուրդներին

երբեմն նա հիւր էր գնում մէկ այս, մէկ միւս ընկերոջ մօտ: Ապրելով ընկերոջ ազարակում, նա ամբողջ օրերով կորչում էր դաշտում, անտառում և այդ երկու-երեք շաբաթուայ ընթացքում սեանում, սև սատանայ էր դառնում: Նա շրջում էր գիւղերը, ծանօթանում էր գիւղացիների հետ, օգնում էր նոցա աշխատանքի մէջ, մեծ բաւականութեամբ նախաճաշում էր նոցա հետ դաշտում, ադ արած հացը լեցնելով բերանը, և այդ նախաճաշիկի վերան վճիտ և սառն ջուր էր խմում: Առաջ գիւղացիները դարձանում էին այդ փոքրիկ պարոնի վրայ, որ սակայն պարոնի էլ չէր նմանում, ծաղրում էին նորան, նորա անշնորհքութիւնը, բայց յետոյ ընտելացան, սիրեցին և, եթէ տեսնում էին նորան հեռուից, ասում էին.

— Ահա Ֆիլիպպը օգնութեան է գալիս:
— Բարի տղայ է, — ասում էին գիւղացիք:

— Բայց շատ սև է... կարծես ագռաւի ձագ լինի, — նկատում էին կանայք: — Պարոնի էլ չի նմանում...

— Է՛հ, հիմիկուայ ժամանակս չես կարող ջոկել, ով է պարոն, ով ոչ, — պատասխանում էին գիւղացիք: — Պատահում են պարոններ, որ շապիկով են ման գալիս, իսկ մերոնցից ոմանք պինջակով... Իսկ ի՞նչ կոչում ունի... Մարմնի վրայ գրած է ինչ է այդ կոչումը...

Ֆիլիպպը փորձել էր բոլոր գիւղական աշխատանքները (բացի կալսելը), նա լաւ հնձում էր, հերկում էր, բայց, ինչպէս ինքը խոստովանում էր, «անվարժ»...

— Հերկելը աւելի դժուար է, քան ես կարծում էի, — ասում էր նա:

Մէկ անգամ Ֆիլիպպը լաւ տրամադրութեան տակ նստել էր քրոջ սենեակում: Լիզան նոյնպէս հոգւոյ լաւ տրամադրութեան մէջ էր, քան առհասարակ, որի համար և Ֆիլիպպին թոյլ էր տրուած ծխել և մինչև անգամ ոչ մի նկատողութիւն չեղաւ, որի մէջ լսուէր խոզ խօսքը, երբ նա, հրապուրուելով, խորասուզուեց քրոջ փոքրիկ բազկաթօռի մէջ և ոտները դրեց պատահանի վրայ:

— Ի՛նչպէս լաւ կ'լինէր, եթէ ես այժմ լինէի գիւղացի, — ասաց նա, ինչպէս շոգեկառքի ծխնելոյզ, ծուխը արձակելով դէպի առաստաղը, և, կծկուելով, մտածողական հայեացք ձգեց հեռուն, այսինքն հակառակ պատի վրայ, որ ծածկուած էր սիրուն, ծաղկաւոր պատտառով: — Այո, հէնց այժմ, գոնէ այն-

քան գիտութեամբ, որքան ես ունեմ... Ապրել գիւղում միշտ մաքուր օդի մէջ, ամբողջ ամառը դաշտում... Ա՛խ, ի՛նչպէս լաւ կ'լինէր:

— Այո, դրանից էլ լաւ ի՛նչ կարող է լինել... — նորա տոնով, ծաղրարար նկատեց Լիզան: — Մի օր էլ քեզ կկանչէին շինական կառավարութիւնը և, դորս դու պատուիրեցեր, գանածեծ կանէին... Հրաշալի է:

— Բայց ի՛նչ բանի համար, — անբաւականութեամբ հարցրեց Ֆիլիպպը:

— Քի՛չ պտտճառ, — պտտասխանեց քրոջը: — Կվիրաւորէիլը գիւղացիներին կամ մի ուրիշ բան...

— Այո... Բայց եթէ, — ըիջ մտածելուց յետոյ, ասաց Ֆիլիպպը, — եթէ բոլոր գիւղացիք էլ լինէին այնպէս, ինչպէս ես եմ, այն ժամանակ ոչ որին էլ չէին ծեծիլ...

— Այո: Մինչև առուն ջուր գայ, գորտի աչքերը դուրս կուգայ... — ասաց Լիզան: — Ատամներդ կկանաչեն մինչև այն ժամանակ, երբ գիւղացիք էլ կունենան այնքան գիտութիւն, որքան, օրինակ, դու ունիս...

Ֆիլիպպը ստները վայր դրեց յատակի վրայ և մտածկոտութեամբ նայեց առաստաղին, կարծես մի բան հաշուելով և նրեակայելով:

— Յիսուն կամ վաթսուն տարիից յետոյ... — սկսեց նա:
— Իհարկէ: Երբ մենք կհնդանի չենք լինիլ, — ասաց քոյրը:
— Ո՛չ, Լիզոչկա, դու բոլորովին այնպէս չես մտածում... — հաստատապէս խօսեց Ֆիլիպպը: Խօմ առանց այլ և այլի չեն պատժիլ ինձ...

Բայց ինչպէ՛ս լաւ կապրէինք: Հայրիկը ձուկ կորսար, իսկ դու...

— Ոչ, սիրելիս, թող: Ես արդէն փոցիւր ձեռքիս չէի գնալ գաշտ և ոչ էլ երեք տակ ճկուելով կ'հնձէի...

— Ձքեզ չի լինիլ, սիրելիս, հա՛, — ծիծաղելով նկատեց Ֆիլիպպը: — Բայց ինչպէս, Լիզոչկա, քեզ կսաղէր ուսական շոքրը... Դու այնպէս հաստ ես և...

— Դէ-դէ, ինդրեմ, լեզուդ մի արձակիր, — դադարեցրեց նորան օրիորդը քմծիծաղ, ցոյց տալով, որ խօսակցութեան այդ ձևը նորան շատ էլ տհաճելի չէ:

Միայն «բնական կեանքի» մտքով կարելի է բացաղբել այն պարագան, որ Ֆիլիպպը վերջին ժամանակները որոշեց երթալ

ոչ թէ Համալսարան, այլ Անտառային Ինստիտուտ: Եթէ կարելի չէ ապրել դաշտում, նա կհեռանայ անտառ...

Որովհետեւ Փիլիպպը գիւղացի չէր, այլ տոհմական աղնուական և, սովորելով գիմնադիօնում, գիւղացի դառնալ չէր կարող, դրա համար էլ նա առ այժմ բաւականանում էր միայն նրանով, որ բարեկամութիւն էր սկսել բանուոր դասակարգի հետ և ամեն մի յաջող դէպքում կարողանում էր դուրս սպրտիլ անից իւր այդ բարեկամներին՝ «հասարակութեան անարտօնեալ խառի» մօտ: Այդ ծանօթութիւնները պատճառ դարձան մի շարք անախորժ թիւրիմացութիւնների, կռիւների և անհամաձայնութիւնների հօր և որդու մէջ:

Ծերուկ Չատրովը շատ էլ շար և հպարտ մարդ չէր. նա բաւականին կրթուած, կարգացած, մեղմ բնաւորութեամբ և մերձաւորին ցաւակից լինող մարդ էր: Զխօսելով արդէն այն մասին, որ նա երբէք չէր մերժում ողորմութիւն տալ աղքատներին, հրդէհի ենթարկուածներին, խեղճերին և առհասարակ զրկուած դասակարգին, նա, բացի զրանից, միշտ ուրախութեամբ գնում էր խեղճին օգնութեան, պատարաստ էր խորհուրդներ տալ, մխիթարել և ողորմութիւն աւալու մէջ միշտ առատաձեռն էր: Բայց նորա մէջ խոր արմատ էին դրել ցեղական նախազգացումները, որոնք մշակուած և նոր ոյժ էին ստացած մի շարք նախորդ սերունդների միջոցով: «Վերմակովդ մեկնիր ոտդ: Աւրիշի դուռնայի տակ պար մի գալ», նորա սիրելի առածներն էին և կեանքի նշանաբանը: Նա միշտ պատարաստ էր հիւանդին բժկել, դժուարութիւնից հանել մի որ և է պարտապանի, օգնել քաղաքացուն կամ գիւղացուն, բայց օգնել օրպէս իշխան, որպէս բարերար, որպէս բարձր մի անձնաւորութիւն: Մտերմանալ խանութպանի, գիւղացու կամ կիսաքաղաքացու հետ, նա համարում էր իրեն համար անկարելի:

— Ի՞նչպէս կարող եմ ես թոյլ տալ ընկերանալ ինձ հետ այնպիսի մի մարդու, որը ինձ չի հասկանում և չի կարող հասկանալ,—ասում էր նա:

Եւ երբ մէկ անգամ նորան հարկ եղաւ իբրև երգուեալ դատաւոր նահանգական դատարանում նստել կողք կողքի մի գիւղացու հետ, որ սովորաբար մաքրում էր նորա բակը, նա, միայն սրտապնդած, հնազանդեցաւ այդ ակամայ անախորժութեան և նստած էր այնպիսի մի տանջալից կերպարանքով, որ ակամայ յիշում էր քրիստոնէութեան առաջին դարերի նահա-

տակներին, որոնք պատրաստում էին հլութեամբ և համբերութեամբ տանելու կատաղած կռապաշտների ամեն տեսակ զրկանքներին:

Իւր այդ մտքերով նա աւելի մեծ բարկութեամբ էր վերաբերում դէպի որդու ծանօթները. ծերուկին թւում էր, որ Փիլիպպը արհամարհանքով է վերաբերում դէպի առհասարակ գիտութիւնը, դէպի ուսումնականները և գիտակցաբար խորչում է զարգացած մարդկանց շրջանից, գերադասելով նրանից, դարբինների և «ծխնելոյդ մաքրողների» ընկերութիւնը (իսկպէս Փիլիպպը ծխնելոյդ մաքրող ծանօթներ չունէր, բայց ծերուկին, չգիտենք ինչու համար, հաճելի էր դասել նորան այդ սևացած, թէև շատ օգտակար և պատուաւոր դժենալմենների կարգը):

Փիլիպպը տեսնում էր, որ իւր ծանօթները հաճելի չեն հօրը, նոցա մասին յիշելը բարկացնում է նորան, դրա համար էլ նա աշխատում էր հօր ներկայութեամբ չխօսել իւր ատաղձագործների և դարբինների մասին: Բայց միևնոյն ժամանակ նա ամենին չէր կարողանում մոյցնել իւր գլուխը այն միաքք, որ բարեկամութիւնը նիկիտի կամ այնպիսի մի յարգելի ծերուկի հետ, ինչպէս է երկաթագործ և ներկարար Ալէքսէյ Պետրովը, անվայել և դատապարտելի է, քան, օրինակ, բարեկամութիւնը ակցիդի վերատեսչի կամ մի որ և է ուրիշ ատաղձանաւորի հետ... Առաջ հօր և որդու մէջ անհամաձայնութիւնները յաճախ ընդունում էին խիստ սուր բնաւորութիւն: Պատահում էր, որ Փիլիպպը ցանկանում էր գնալ իւր ծանօթներից մէկի մօտ, իսկ հայրը բարկութեամբ կանչում էր.

— Զհամարձակուես դուրս գալ: Նստիր, մնա՛ տանը...

Եւ պատանին, ծանր հոգոց հանելով, հեռանում էր իւր սենեակը, և շատ անգամ հարցնում էր ինքն իրան. «Ինչո՞ւ հայրս չի օիրում ինձ» և պատասխան չէր գտնում:

Երբեմն Փիլիպպին յաջողում էր դուրս սպրտիլ բակից, բայց վերադարձին նորան սպասում էր փոթորիկ:

— Սպասի-իր: Հանգուցեալ տատդ քեզ երես է տուել... Ես քեզ կ'սովորեցնեմ... Սպասիր...

Բայց այդ սպառնալիքների, կանչերի և փոթորիկների ժամանակը անցել էր: Արդէն հինգ տարի է, ինչ որ Փիլիպպը օգտւում է համեմատաբար ազատութեամբ, իսկ հայրը իրան թողել էր անձեռնմխելի իրաւունք կանչելու և նեղանալու նորա

վրայ առաւօտից մինչև երեկոյ, որ այդպիսով գոնէ մի բանով հալածէ նորան և թունաւորէ նորա գոյութիւնը այն անախորժութիւնների համար, որ սրբին պատճառում էր նորան... Այժմ Ֆիլիպպը անարգել աշխատում էր Նիկիտի հետ, տալիս էր նաստեային դասեր, սովորում էր Ալէքսէյ Պետրովի մօտ երկաթագործութեան արհեստը և աշխատում դարբնոցում... Դարբին Վասիլիյ Ֆէօդորովը նորա ամենամօտ բարեկամներից մէկն էր:

Նոյն իսկ օրը, երբ Ֆիլիպպ Չասրովը այնպիսի բաւականութեամբ անց էր կացնում առաւօտեան ժամերը ազարակում նաստեայի մօտ, երեկոյեան ուղևորուեց նա քաղաքի ծայրը իւր բարեկամ դարբնի մօտ: Նա մի բանի օր շարունակ գրքի հետ լինելով, այժմ զգում էր անհրաժեշտ կարիք աշխատելու դարբնոցում՝ ձեռները և սաները կեղտոտելու:

Դարբին Վասիլիյ Ֆէօդորովը նշանաւոր ոյժի տէր էր, բաջ, հսկայ, բարձրահասակ, թուխ, մի քիչ ախուր, խելացի դէմքով: Նա հանդարտաբարոյ և պարկեշտ էր, ինչպէս գառն, գրագէտ էր, լայց աւելի սիրում էր լսել ուրիշների կարդացածը, սիրում էր դատել կարդացածի մասին...

Նորա սեւացած, ծխոտուած դարբնոցը գտնուում էր քաղաքի արուարձանի վերջին տների յետևը, մի քիչ հեռու ճանապարհից: Այդ երեկոյ, երբ Ֆիլիպպը մօտենում էր դարբնոցին, նրա տէրը, կանգնած դռան մէջ, սրբում էր կարմրած երեսից քրտինքը և նայում էր ձեռքի տակից արգէն երկրագնդի վրայ ցածացած արեին:

— Ա-ա, վաղուց է չէք երևում, — խօսեց դարբինը, տեսնելով իւր ջահիլ բարեկամին:

— Ինչպէ՞ս ես, Ֆէօդորով, — խօսեց Ֆիլիպպը, բարեկամաբար տալով իւր ձեռքը, և նորա ոչ շատ էլ փոքր ձեռքը բուրբովին անյայտացաւ դարբնի մրտաւած ահագին ձեռքի մէջ:

— Ա՛յ, էս երկաթացանցն եմ շինում... գերեզմանի համար պատուիրեցին... վերջացնում եմ, — պատասխանեց դարբինը:

— Իսկ կրակ կոն: Տուր փուքսը քաշում, — ասաց Ֆիլիպպը և, հանելով գլխարկը ու սիւրտուկը, ներս սուղուեց բաց, գազանի բերանի նման, դարբնոցի սև դռնից:

— Կուի՛ր, եթէ ցանկանում ես, — ծաղրելով նկատեց տէրը և, նստելով դարբնոցի դռան մօտ ընկած սպիտակ քարի վրայ,

սկսեց լեցնել իւր կարճլիկ ծխամորճը: Ֆիլիպպը փուքսով բորբոքեց քուրայի մէջ կրակը, վերցրեց այնտեղից ունելիքով շիկացած երկաթը, դրեց նրա մէկ ծայրը սալի վրայ և սկսեց վարպետութեամբ ու ճարպիկութեամբ ծեծել մուրճով: Գիտախաւար դարբնոցում ոսկէնման կայծերը կրակէ անձրևի նման թռչկոտում էին մուրճի տակից հողէ յատակի վրայ:

— Դէ, Ֆէօդոր, նայիր, — կանչեց Ֆիլիպպը:

Հսկան դանդաղութեամբ բարձրացաւ քարից և ներս նայեց դարբնոցը: — Լաւ է: Միայն վերի ծայրը պէտք է սրել, — ասաց նա, նայելով հասկացող աշակերտի գործի վրայ: — Ա՛յ, այդպէս... այդպէս: Լաւ է:

Մինչդեռ Ֆիլիպպը շինում էր մէկ շերտը, միւսը միևնոյն ժամանակ տաքանում էր քուրայում, և աշխատանքը առաջ էր գնում արագութեամբ:

— Ապրիս, պարոն, — կատակով ասում էր գարբինը: — Ա՛յ, արևն էլ մայր մտաւ... ժամանակ չէ արգետք տուն գնալու:

Վասիլիին հանգրեց կրակը, ամեն բան հաւաքեց իւր սեղը դրեց դարբնոցում, գոցեց, և բարեկամները ուղևորուեցան քաղաքի ծայրով դէպի գետեղրը, որտեղ, բարձր և թէք տալուփուլների յետևը պատսպարուած, գտնուում էր դարբնի տնակը: Այստեղ, առանց տուն մտնելու, նորա նստան պատուհանի մօտ նստարանի վրայ:

Իհար հանդարտ հոսում էր նոցա առաջով, տանելով իւր կապոյտ ջրերը և արտացոլելով նրանց մէջ և՛ կանաչ ավիերը, և՛ ձկնորսների խարոյկները, և՛ գունաթափ լուսինը, որ բարձրացած էր երկրի վրայ, և պարզ, կապոյտ երկնքի ամբողջ անյատակ անօթը: Ալիքները միաշափ ծփում, քերում էին տաշեղներով և մանր քարերով ծածկուած ավիերը: Մերձակայ եղրի մօտ օրօրում էր կապած նաւակը: Քաղաքի աղմուկը, որ լռելու վրայ էր, խուլ կերպով հասնում էր այստեղ:

Նստեցին բարեկամները, խօսեցին. մէկը ծխախոտը շինեց, միւսը ծխամորճը լեցրեց և ծուխի կապտագոյն բուլաները գանդաղ կերպով հալում էին օդի մէջ: — Վաղուց է, Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, դու ինձ ոչինչ կարդացած չես... — խօսեց գարբինը: — Անէկիր մի գիրք ու կարդայիր... այժմ գիշերներն էլ խօսմ այնպէս լոյս են, ինչպէս ցերեկները... ճշմարիտ...

— Է՛հ, ինչ կայ որ, արի կարդանք... — համաձայնեց Ֆիլիպպը:

Վասիլիյ Ֆէօդորովը այրի էր, անդաւակ և մեռ-մենակ, իւր տան մի կիսում տեղաւորել էր Մակիմովնային, որ մի պառաւ էր առանց ծագման ու ցեղի և ստանում էր քաղաքային վարչութիւնից 1 ր. 60 կոպ. տարեկան թօշակ: Պառաւը ապրում էր դարընի մօտ ձրիապէս և հսկում էր նորա չնչին արնատեսութեան վրայ: Վասիլին ներս մտաւ խրճիթը և բերեց այնտեղից Աստուածաշունչը, մի մեծ հաստ գիրք, սև կաշուէ կազմով: Նորա յետեից դուրս եկաւ և Մակիմովնան, նստեց դռան մէջ և նոյնպէս պատրաստուեց լսելու:

—Մենք այն անգամ կարդում էինք Յակովը առաքելալի թուղթը և շէինք վերջացրել...—նկատեց դարբինը:

—Այո: Մենք կանգնել էինք 5-րդ գլխի վրայ, —ասաց Ֆիլիպպը, գիրքը բանալով:—Այստեղ է և նշանը...

«Արդ՝ այուհետև մեծատունը, —երկիւղածութեամբ և շեշտով կարգաց Ֆիլիպպը, —լացէք և ողբացէք 'ի վերայ թըւուաութեանցն, որք գալոցն են 'ի վերայ ձեր:

«Զի մեծութիւնդ ձեր ոչինչ է և հանդերձ ձեր կերպուցն ցնցոյ:

«Արծաթ ձեր և ոսկի ժանդահար և ժանդ նոցա լիցի ձեզ 'ի վկայութիւն և կերիցէ զմարմինս ձեր իրբև զհուր, գանձեացէք աւուրցն յետնոց:

«Ահաւասիկ վարձք մշակաց, որք գործեն զանդս ձեր, առ ձեզ են. զրկեալն 'ի ձէնջ աղաղակէ և բողոք հնձողացն եհասոյականջս տեսոն զօրութեանց:

«Փափկացայք 'ի վերայ երկրի և դրօսայր. սնուցէք զսիրտըս ձեր իրբև աւուր սպանման:

«Զրկեցիք, սպանիք զաղաքն, որ ոչ կայր ձեզ հակառակ:

«Երկայնամիտ լերուք եղբարք իմ մինչև 'ի գալուստ Տեառն: Ահա մշակ երկայնամտեալ սպասէ պատուական պտղոյն երկրի մինչև առցէ զկանուխ և զանագանն:

«Երկայնամտեցէք և հաստատեցէք զսիրտս ձեր, զի գալուստ Տեառն մերձեալ է:

—Ա-ախ, ի՛նչպէս էլ լաւ է ամենը այդտեղ գրուած...—նկատեց դարբինը, երբ Ֆիլիպպը կանգնեց, որպէս զի ծխախոտ շինէ: Վասիլիյ Ֆէօդորովը սիրում էր մտածել և քննել կարգացածը:—Միայն ինչպէ՞ս հասկանալ այդ. «գալուստ Տեառն մերձեալ է» խօսքերը...

Այդ բոլորին երեկոյան խաղաղութիւնը յանկարծ լսան-

գարուեց: Քաղաքի զանգաղաւաններից մէկում լսուեց յուզիչ և շտապ զանգահարութիւն: Երիտասարդը, տալով գիրքը Վասիլին, վեր թռաւ տեղից և արագ բարձրացաւ փիթէր բարձրութեան վրայ: «Արդեօք Վոյշիյ թագում, թէ՛ Մոսկովսկիյ փոդոցումն է այրում»... Քաղաքի հարաւային մասի վրայ բարձրանում էին թանձր, ծանր ծուխի սև բուլաներ և ինչպէս հէքիաթական հրէշ, դէպի կապուտակ երկինքն էին թռչում: Ծխի մէջ, կայծակի նման փայլատակում էին ալ կարմիր բոցերը, և Ֆիլիպպին թուում էր, որ նա արդէն լսում է աղմուկ, ճայթոցներ և մարդկային ձայների աղաղակ:

—Զինուորական-Աւանումն է կարծեմ այրում: Ես կ'վազեմ,—ասաց Ֆիլիպպը իւր բարեկամին և յիշուի սկսեց վազել ամենամօտ ճանապարհով, ծանօթ փողոցներով դէպի այն կողմը, որտեղ տարածուում էր սև ծուխը...

Ֆիլիպպի բնաւորութեան յատկանիշներից մէկն էլ այն էր, որ նա, իմանալով հրդէհի մասին, շէր կարողանում հանգիստ նստել տեղումը և, ոչ մի բանի վրայ ուշադրութիւն չդարձնելով, թռչում էր հրդէհը հանդցնելու: Հէնց ահա այդ պատճառով էլ նա բարեկամութիւն էր կապել հրդէհաչննների հետ, որի համար հայրը և քոյրը միշտ հայհոյում էին նորան... Եւ յաճախ Ֆիլիպպը ազատում էր շէլուած խեղճի աղքատիկ կարողութիւնը: Իսկ մէկ անգամ, մի տարի սրանից առաջ, նա կեանքը վտանգի ենթարկելով ազատեց մինչև անգամ մի փոքրիկ, եռամեայ աղջիկ, որ մոռացուած էր այրուող տան մէջ: Կտուրը, որ բռնկուած էր կրակով, ճայթ ճայթում էր և ամեն բոլոր պատրաստ էր քանդուելու, երբ նա մտաւ ծխով լիքը նախասենեակը: Նա դուրս քաշեց կիսախեղդ եղած մանկանը և ինքն էլ տուժեց. դրանից յետոյ մի բանի ամիս նորա աչքերը ցաւում էին, և նա ստիպուած էր երկրորդ տարին մնալ միւլնոյն դասարանում: Այն մարդիկ, որոնք ներկայ էին այդ հրդէհին և վկայ այդ քաջագործութեան, ասում էին Ֆիլիպպին.

—Ձեզ հարկաւոր է շքանշան կորսուողներին վերկելու համար... Մենք վկայ ենք... Ուզում էք այժմ և եթ երթանք արձանագրութիւն կազմենք...

—Է՛յ, ի՛նչ պէտք է,—չիոթուելով ասաց Ֆիլիպպը: Դրանով էլ բանը վերջացաւ:

Յաճախ Ֆիլիպպը գնում էր անբաղուժեան վայրը հրդէհաչէնների հետ միասին, տեղաւորուելով տակառի յետում կամ

խողովակի մօտ: Իսկ յաճախ տեղ էր հասնում հրդէհաշէջնե-
րից էլ առաջ... Եւ, հրդէհը հանդցնելու ժամանակ իւր ան-
վախ աշխատանքի համար, Ֆիլիպպ Չատուրովը այդ քաղաքում
վայելում էր մեծ ժողովրդականութիւն, մանաւանդ խեղճ, բան-
ուոր դասակարգի մէջ, որոնք ամենից աւել են հրկիզում և
տուժում:

Այս անգամ Զինուորական-Աւանում, քաղաքի ամենախեղճ
մասերից մինում, այրուեցին կառապանները երեք ախոռ և հինգ
տուն, որոնք խիտ կերպով շինուած էին մինը միւսի մօտ: Ֆի-
լիպպը վերադարձաւ տուն գիշերուայ ժամը երկուսին կամ,
ուղիղն ասած, առաւօտեան դէմ՝ արեւի ծագելուց քիչ առաջ,
և վերադարձաւ մեր հերոսը ամենախեղճ դրութեան մէջ, ամբող-
ջովին թրջուած, մրաթաթախ դէմքով, կեղտոտ ձեռներով, նո-
բա գլխարկը մի քանի տեղ այրուած էր, իսկ մէկ կօշիկը պատ-
ուած, երևի դամ էր մտել:

Զգուշութեամբ, մատները վրայ, տանցոց չզարթեցնելու
համար, անցաւ իւր սենեակը և թրջուած սիւրտուկը դեռ չէր
հանել, երբ դուռը զգուշութեամբ բացուեց և մտաւ Լիդան՝
ամբողջովին սպիտակ, արձակուած մաղերով, ինչպէս մի յա-
ւերժահարմն: Նա շատ ժամանակ չէ, որ վերադարձել էր տուն
և դեռ չէր պառկել քնելու:

— Ա՛խ, Արարիչ-Աստուած, Ֆիլիպպ: Այս ի՛նչ դրութեան
մէջ ես,—կիսաձայն կոչեց նա, ձեռները կրծքին սեղմելով:—
Ինչի՞ նման ես... Սարսափելի է, սարսափելի:

— Պարահանդէսի անպէտք եմ, հմ,—ծիծաղելով նկատեց
Ֆիլիպպը:

Ֆիլիպպը, ամբողջովին մրտուած, թրջուած, ցեխոտ-
ուած, ճիշտ որ կարող էր օրիորդին վախեցնել:

Նորա երկուսն էլ՝ քոյր և եղբայր, արշալուսի մեղմ լու-
սաւորութեան մէջ երևում էին աւելի գունաթափ, բան թէ
ճշմարիտ որ էին. մէկը պարերից, միւսը նախընթաց գիշերուայ
յուզմունքից:

— Մի օր երևի, Ֆիլիպպ, քո կլուխը կջարդեն,—ասաց
օրիորդը թթու դէմքով նայելով նորա վրայ:

— Քո կլուխը, Լիդոչկա, չեն ջարդի,—հանգիստ կերպով
արտասանեց Ֆիլիպպը:

— Ի՛նչ սիրուն գատողութիւն...—նկատեց Լիդան:—Հայ-
րիկը ամեն անգամ այնպէս անհանգիստ է լինում քո մասին...

եւ կարծես առանց քեզ չի լինիլ մէկը, որ հանպցնի հրդէհը:

— Եթէ, հոգեակս, ամենքն էլ այդպէս դատէին, ինչպէս
դու, իհարկէ այն ժամանակ ոչ որ էլ չէր լինիլ. իսկ այժմ
գնն—պակսիր, ես պիտի հանուիմ,—վճռապէս ասաց Ֆիլիպպը
և սկսեց հանել վրայից թրջուած շորերը:

— Յույսը երևակայութեան պտուղ է,—արհամարհարաբ
ասաց օրիորդը, յետ դառնալով և ամբողջապէս լուսաւորուած
արշալոյսի լուսով, հանդարտ դուրս եկաւ սենեակից՝ փայլելով
իւր հիասքանչ, արձակուած մաղերով:

IV

Երկու շաբաթ անցաւ այս նկարագրուած փոքրիկ դէպ-
քերից յետոյ: Յունիսեան առաւօտի կարմրագոյն ճառագայթ-
ները նորից ցնծազին լուսաւորում էին ընթերցողներին յայտնի
Մոսկովսկի փողոցում սպիտակ, երկյարկանի տան ճաշարանը:
Նորից հայրը խօսում էր որդու հետ: Որդին, ուսուական շա-
պիկով և առաջուայ նման գոտեւորուած գիմնագիծնական գո-
տով, կանգնած էր պատուհանի մօտ և մտադրաբ նայում էր
դէպի փայլուն, ոսկենման հեռաստանը: Ձեռքում նա բռնած էր
գլխարկը, երեւի պատրաստուած էր մի տեղ գնալու, բայց հօր
հետ խօսակցութիւնը խանգարել էր նորան: Հայրը մէկ ձեռ-
քում բռնած լրագիրը և ծխամորճը, նստած իւր սովորական
տեղում ինքնայեռի մօտ, թէյ էր խմում: Լիդան առաւօտեան
սպիտակ դգեստով, շտապ հաւաքած մաղերով, կիսով չափ պառ-
կել էր գահաւորակի վրայ, ոտները երկարացրած, և «բշում էր
խոզեր» (յայտնի խաղ, այժմ արդէն հնացած, բայց այդ ժա-
մանակներում նոր մուտք գտած լուսաւորուած կենդրոններից
մեր խուլ գաւառում):

— Ի՛էհ, տեսնում ես... դու ոչինչ չես ասում. ինչպէս
տուիւր վերջին քննութիւնները: Աւարտեցի՞ր վերջապէս: Վկայա-
կան պիտի ստանանս,—ասում էր ծերուկը, ուղեկով ընչացքը
իւր կեռասի ծխամորճի ծայրով:

— Քննութիւնները վերջացրի... Վկայական երևի կստա-
նամ,—ակամայ պատասխանեց օրդին:

— Ը-ըմ, «երևի»... կնշանակէ դեռ հաստատական չէ,—
նկատեց հայրը: Ֆիլիպպը լուսթեամբ դարձաւ դէպի պատու-
հանը: Նորա այդ բոլորովին անմեղ շարժումը յանկարծ շարժեց
և բռնկեցրեց բարկացկոտ ծերուկին:

— Այ, Ֆիլիպպ, դու միշտ այդպէս ես... մանկութիւնից... —
 խօսեց Ալէքսանդր Վասիլիեփիլի: — Դայուկ, վայրենի... Երբէք
 ոչ մէկ բանի մասին չես խօսում դու ինձ հետ: (Այս խօսքե-
 րի վրայ երիտասարդը արթնացավ իր խոսքի վրայ): Ախր այնտեղ,
 քո արհեստաւոր բարեկամների մօտ, ես կարծում եմ ճառա-
 խօսում ես, հոգեւորութիւն ես անում, և ինքդ, իհարկէ, ու-
 ըրախ ես, որ այդ արիւմարները բերանները բացած լսում են քեզ...
 Իսկ հօրդ հետ դու խօսելու ոչինչ չունես: Ես արդէն չեմ տեսնում
 այն մասին, որ դու երբ և իցէ, գոնէ պատահամբ, գոնէ կա-
 տակով փաղաքէիք ինձ... ես այդ չեմ էլ պահանջում: Չեմ
 սպասում:

— Բայց ինչպէ՞ս, հայրիկ, կարող եմ ես փաղաքէի քեզ,
 քանի որ դու վարում ես ինձ հետ, այսպէս ասած... — ասաց
 Ֆիլիպպը: — Այն ժամանակից 'ի վեր, երբ ես սկսեցի ճանա-
 չել ինքս ինձ, դու միշտ իմ վերայ նեղանում և գոռում ես...
 Դու ինքդ ինձ երբէք չես փաղաքէի: Իսկ այժմ ես և՛ «գայ-
 լուկ եմ», և՛ «վայրենի»...

— Իհարկէ, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մեղա-
 ւորը ես եմ, իսկ դու քո միշտ արդար էք... Ժողովրդական տո-
 նով կարեց ծերուկը, զգացուած ել և էջ տալով իւր ձայնին: —
 է-էհ, զաւակներ, զաւակներ: Ո՛րքան ձեզ հետ դժուարութիւն-
 ներ, աշխատանք, ամեն տեսակ անհանգստութիւն ես կրում,
 մեծացնում ես, կանգնեցնում օտի վրայ, իսկ երախտագիտու-
 թիւն մի սպասիր:

— Իհարկէ, եթէ խիստ կերպով քննենք, հայրիկ, ճշմա-
 րիտ որ, ըտրտովին բնական բան է, եթէ դու կերակրել — խմցրել
 ես ինձ և սովորեցրել մի բան... — ասաց Ֆիլիպպը, նայելով
 ծերուկին: — Եթէ դու աշխատել ես այն բանի համար, որպէս զի
 կեանքը լինի ինձ համար արողութիւն, և ոչ սաթանակիր աշխա-
 տանք, այլ պէտք ինչպէս... Դադանն էլ իւր զաւակներին չի թող-
 նում բազրի կամքին:

Ծերուկը թեթեւ կերպով գունատուեց և բռնեց մօրուքը,
 որ նորա սասախի յուզման նշանն էր:

— Օհօ-հօ-հօ... Ահա ինչ փիլիսոփայութեամբ էք առաջ-
 նորդում դուք այժմ, — հեզնական ծիծաղով կոչեց ծերուկը: —
 Այդպէ-էս: Ըստ սիրուն: Զիլիլի «Աւազակներին» էք սովորել:
 Այնտեղ, յիշում եմ, մի այդ տեսակի բան կայ... Տեսնում եմ,
 տեսնում...

— Վերջ աւեր, ինդրեմ, Ֆիլիպպ: Ինչե՞ր ես խօսում, —
 արհամարհական գէմբով դարձաւ գէպի եղբայրը Լիզան, չա-
 փագանց բարկացած նրանով, որ նորան ոչ մէկ անգամ չ'յա-
 ջողուեց քչել «խոզերը» ուր որ հարկն էր:

Օրիորդը մօտեցու հօրը և, ձեռները դնելով նորա ուսերի
 վրայ, նայեց Ֆիլիպպին մի այնպիսի հայեացքով, կարծես պատ-
 րաստում էր պաշտպանել ծերուկին կատաղած շարագործների
 մի ամբողջ խմբից:

— Ինչպէ՞ս ես համարձակում, Ֆիլիպպ, այդպէս խօսել
 հայրիկի հետ, — ասաց նա, բարկութեամբ նայելով եղբոր վրայ: —
 Տես, ինչպէս դու յուզեցիր նորան քո յիմարութիւններով: Ի՛նչ-
 պէս չես ամաչում...

— Ի՛նչ կայ սր... Ես միայն կարծիքս յայտնեցի, իսկ ես,
 իհարկէ, շատ շնորհակալ եմ քեզանից ամեն բանի համար... —
 շփոթուած պատելով գլխարկը, ասաց Ֆիլիպպը, նայելով հօր
 վրայ: — Ես ամենին չէի ուզում քեզ ցուցնել: Աղնիւ խօսք,
 ես չէի կարծում, որ դու...

— Լաւ, լաւ, ներողութիւն մի ինդրիր: Ո՛չ քո երախտա-
 գիտութիւնը և ոչ էլ զղջումը ինձ հարկաւոր չեն... — դողոս-
 ջուն ձայնով ասաց ծերուկը, բռնելով Լիզայի ձեռքը:

— Մի վրդովուր, հայրիկ: Հանգստացիր, — շնջում էր Լի-
 զան, կռանալով գէպի հայրը: — 2՛ է սր քո դուստրը քեզ հետ է...
 Ահա նա:

Եւ ծերուկը գրկեց նորա պարանոցը, համբուրեց նորա
 ճակատը և մեղմ փաղաքշանքով շփում էր նորա մազերը...

— Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, այնտեղ ձեզ ուզում են տես-
 նել... Եկել են, — յայտնեց Մարթան, ներս նայելով:

Երիտասարդը մէկէն 'ի մէկ դարձաւ և դուրս եկաւ սե-
 նեակից:

— Ո՛վ կայ այնտեղ: Ո՛վ է եկել, — հարցրեց Ալէքսանդր
 Վասիլիեփիլիչը, բայց Մարթայի քէֆը այդ առաւօտ տեղը չլինե-
 լով, քթի տակ փնթփնթալով հեռացաւ:

Իսկ Ֆիլիպպը դուրս գալով նախասենեակը, տեսաւ սան-
 դուխների ծայրում նաստեային և զարմացաւ ու վախեցաւ նո-
 րա գունատ, խիստ վրդովուած գէմբից:

— Ի՛նչ է պատահել, նաստեա, — կանչեց նա վայր իջնե-
 լով սանդուխից:

— Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ: Եկէք ինդրեմ մեզ մօտ, — աղեր-

սելով դարձաւ դէպի նա աղջիկը: — Զայրս հիւանդացաւ, իսկ եղբայրս տանը չէ... երեկ գնաց գիւղ տախտակի... Ես մենակ եմ... վախենում եմ... Ես այնպէս տանջուեցայ նորա հետ... ամբողջ գիշերը հսկում էի... Խնդրում եմ, Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, եթէ կարելի է...

Նորա ձայնի մէջ լսում էին արտասուքներ:

— Իհարկէ կարելի է,— սրտով ասաց Ֆիլիպպը:— Ես այժմ և եթ ձեզ հետ կերթամ:

— Լիդոշկա, նայիր պատուհանից, չզննց արդեօք նա, — ասաց այդ բոլորին Ալէքսանդր Վասիլիեւիչը աղջկան:

Վերջինս անցաւ հիւրասենեակը և բռնեց դիտողական դիրք կողքի պատուհանի մօտ, որտեղից հեռու երևում էր փողոցի թէ մէկ և թէ միւս կողմը:

— Նա գնաց կարծեմ ինչի հետ... Ֆրոկայի աղջկայ, — ասաց Լիդան մի բոլորից վերադառնալով հիւրասենեակից — Գնաց դէպի այն կողմը, դէպի քաղաքի ծայրը... հաւանական է գնաց նոցա մօտ:

— Սրանից ի՞նչ դուրս կգայ, բարկացած կոչեց ծերուկը:— Այո, արդէն, չ'գիտեմ... այսպիսի յանդգնութիւն... Ո՛չ, պէտք է այս բոլորը վերջացնել... սա, սա անտանելի է...

Ծերուկը ուժգնութեամբ բարձրացաւ բաղկաթոռից, լուռ գնաց առաջ ու յետև և կանգնեց սենեակի մէջ տեղը:

— Օ՛, Աստուած,— կտրուած ձայնով արտասանեց նա, որբերգական ձեով բռնելով գլուխը ձեռքերի մէջ:— Տէք, ի՞նչ բանի համար դու այսպէս խիստ կերպով պատժուեմ ես ինձ... որդուս միջոցով:

Սենեակում լուռ թիւն էր, միայն լսում էր, ինչպէս դեղձանիկը թուչկոտում էր վանդակի մէջ և մարքում էր վանդակապատին իւր կտուցը:

Լիդան աչքերը սառած, հոգոց հանելով կախել էր գլուխը ցած:

— Իսկ բժիշկը եկա՞ւ,— հարցնում էր Ֆիլիպպը, շտապով ուղուելով նաստեայի հետ դէպի վարդագոյն տունը:

— Եկաւ, բայց ի՞նչ... հոտոտել տուեց ինչ որ սպիրտ, ուրիշ ոչինչ,— ախրութեամբ ասաց աղջիկը:

Ֆիլիպպը գտաւ հիւանդին ճիշտ որ սարսափելի դրութեան մէջ: Ծերուկը ոչ որին չէր ճանաչում և ահուկի կերպով պատահում էր իւր պղտոր, անմիտ աչքերը: Նորա ուռած գէմբը

մէկ կարմրում էր, մէկ գունատում, ընդունելով հողանման, դեղին—կապոյտ գոյն: Նորան տանջում էր տենդը, տիրում էին երևոյթներ, սովորականից աւելի պարզ լսում էր նա ձայներ, երևում էին նորան անցեալի պատկերները: Նա նստած էր փաթաթած ոտներով, կպած բաղկաթոռի հենարանին և իւր ոսկրացած ձեռներով ոյժով բռնել էր նրան:

— Ինչո՞ւ եկաւ նա այստեղ... այդ կինը,— շնչում էր նա և, դժուարութեամբ շնչելով, ձգում բաղկաթոռի մէջ:— Յիշում եմ նորան... Ես այն ժամանակ... Ծերուկը յանկարծ շտկուեց, բարձրացրեց ձեռքը, շարժեց, բայց նայն բոլորին ձեռքը թուլացած ցած ընկաւ և կախուեց ինչպէս մի մտրակ:

— Հեռացիր, հեռացիր,— շնչաց նա, սարսափահար նայելով իւր առաջը, նորա ատամները կպչում էին իրար, ինչպէս լինում է տենդի մէջ և սպիտակ մազերը շարժւում ու դիզանում էին նորա գլխի վրայ:

— Ախր ոչ ոք չկայ, սիրելիս...— հանգստացնում էր նաստեան:— Չէ՞ որ ես եմ, իսկ այս Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչը:

— Չէ, էլի նա չի հեռանում... և չի էլ գնալ, չի հեռանալ, նորան չլսելով, յուսահատութեամբ զառանցում էր հիւանդը:— Ահա և սա... Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ համար ես եկել: Հեռացէ՛ք ինձանից: Հեռա-ա-ցէ-էք,— վայրենի, սիրտ պատառոզ ձայնով կոչեց ծերուկը, ցնցուելով ամբողջ մարմնով և իզուր ջանալով բարձրանալ բաղկաթոռից:

Նա սկսեց շնչասպառ լինել: Նաստեան վազեց նորա մօտ և մօտեցրեց նորոյ գէմբին սպիրտի մէջ թաթախած լաթ: Հիւանդը փակեց աչքերը, ձգուեց և, ուժաթափուած տանջանքներից, կարծես սուղուեց կարճատև մոռացութեան մէջ:

— Ահա ամբողջ օրը ժամը երեքից այսպէս է... և գիշերն էլ չի քնել,— շուտով խօսեց աղջիկը:— Մէկ հանդարտում է, մէկ գոռում... Ա՛խ, ինչպէս գոռում էր նա... Չի կարելի պատահանները բանալ...

— Եւ ինչից է նա այդպէս: Ի՞նչ բան է,— հարհրեց Ֆիլիպպը, կարեկցարար նայելով ծերուկի վրայ:— Գուր, նաստեա, յոգնել էք, գնացէ՛ք քնեցէ՛ք, իսկ ես կ'մնամ հիւանդի մօտ, կ'նստեմ ահա այստեղ, արհեստանոցում... — շնջալով ասաց նորան Ֆիլիպպը:

Նաստեան հրաժարուեց գնալ քնելու, բայց Ֆիլիպպը համոզեց նորան: Մի ժամ էլ դեռ չէր անցել, երբ նաստեան նորից վերադարձաւ նորա մօտ:

—Արդէն,—դարձացմամբ դարձաւ նորան Փիլիպպը:

—Այո... մի քիչ բնեցի,—Թոյլ ձայնով խօսեց աղջիկը, ընկնելով դռան մօտ ակթռի վրայ և այնտեղից հետեւելով հիւանդին:—Ես, ճշմարիտ, ամաչում եմ, որ ձեզ անհանգիստ արի և բերի այստեղ...:

—Բայց ես չէ՛ որ այժմ անզոր ճեմ... Դուք այդ գիտէք,—ասաց Փիլիպպը:

Ձանձրալի էր անցնում վարդազոյն տան մէջ յունիսեան երկար օրը... Հիւանդը մէկ սկսում էր դառանցել ու այս ու այն կողմ ընկնել, սաստիկ գուռում էր, հեռացնելով ձեռքով իւր վրայ եկող տեսիլները, մէկ նա լուռ էր, և տան մէջ ասիւում էր լուռ թիւն, և այդ լուռ թիւնն մէջ աղօտ ու շարագուշակ կիրպով զգացում էր մահու մօտենալը:

Աղջիկը մէկ շնչալով խօսում էր Փիլիպպի հետ, մէկ նստում էր լուռ, տխրութեամբ ցած կախելով գլուխը, մէկ հեռանում էր հանգստանալու և մի քանի բուլբուլի նորից վերադառնում արհեստանոց: Նա առաջարկեց Փիլիպպին ճաշել, բայց սա հրաժարուեց և խնդրեց թէյ:

Վրայ հասու և երեկոն, և ստուերները խտացան վարդազոյն տան մէջ: Նաստեան վառեց փոքրիկ թիթեղեայ լապտերը և, ծածկելով նրան գրքով, դրեց սեղանի վրայ:

—Իսկ եղբայրս չկայ ու չկայ... չգիտեմ ինչ անեմ,— շնչում էր նաստեան, ցած, անխելի, ինչպէս ստուեր անցնելով իւր կակուղ հողաթափներով սենեակից սենեակ:

Ծերուկ Ջատրովը և դուստրը այդ երեկոյ քաւական ուշ հեռացան իրանց սենեակները: Ալէքսանդր Վասիլիսիվիչը քանի անգամ հարցրեց. վերադարձել է արդեօք Փիլիպպը, բայց «անառակ սրդին» չէր երևում... Եւ հայրը խտութեամբ կիտելով ունքերը, ասում էր.

—Այս ի՛նչ է, նա այս երեկոյ նոցա մօտ է մնալու ի՛նչ է... Ո՛չ: Վաղը ես վերջնականապէս կ'խօսեմ նորա հետ... հաստատապէս կ'խօսեմ:

—Մի յուզուիր, հայրիկ: Թող նորան,—հանգստացնում էր նորան Լիդան:

—Ես նայում եմ նորա վրայ և դարմանում... —կարծես չ'լսելով նորա ասածը, շարունակեց ծերուկը:—Ո՛րտեղից է նորա մօտ այդպիսի ստոր զգացմունքներ, այդպիսի ստոր ձգտումներ... այդ նորա ցանկութիւնը որոնել իրանից ցած

հասարակութիւն... Ես մի-մի ժամանակ նայում եմ նորա վրայ և մտածում. կարծես նա իմ սրդին չէ: Դու խօս լսեցիր, ինչպէս էր նա ինձ հետ խօսում, դարձաւ նա Լիդային:—Ո՛չ փափկութիւն, ո՛չ ցուակցութիւն... ոչինչ... Բոյոյրովին մի օտար մարդ: Ա-ախ, գաւակներ, գաւակներ...

—Ախր նա, հայրիկ, ինձ հ'ա էլ այդպէս է...—ասում էր Լիդան, կռանալով դէպի հայրը և փաղաքշելով նորան:—Մենք նորա հետ երբէք մէկ խօսքի չենք գալիս... նա միշտ երեկայական բաների հետ է...

Ծերուկը ծանր հոգոց հանեց և վտածկոտութեամբ շփում էր Լիդայի գլուխը, ինչպէս սովորութիւն ունէր դեռ այն ժամանակից, երբ Լիդան իբրև մանուկ, խաղալով նստած էր լինում նորա ծնկներին վրայ: Ծերուկին հաճելի էին նորա բաց գոյնի, կակուղ և մետաքսանման մազերը:

—Հայրիկ, դու ինձ փող կտանս, —ցած ձայնով ասաց Լիդան:—Ես ուզում եմ մի ամառուայ նոյր զգեստ կարել... սպիտակ, գիտես, կապոյտ գարդարանքով... Ինչպէս Մարուսեայինն է:

—Ի՛նչ կայ որ: Քեզ, սիրելիս, կապոյտը սագում է... — մի քիչ ցրտած ասաց ծերուկը:

—Ուրեմն ես վաղը կերթամ madame Լուչէյի մօտ և կպատուիրեմ,—շարունակեց Լիդան:

—Այն, այո, պատուիրիր,—ասաց ծերուկը: Փո՛ղ... նա խնդրում է փող... Բայց միթէ ծերուկը կ'լսնայէ մի բան իւր սիրելւոյն համար:

Իսկ վարդազոյն տան մէջ այդ միջոցին դանդաղութեամբ անցնում էր գիշերը... Կէս գիշերին մօտ հիւանդը հանդարտուեց, և երիտասարդները, յաղթուած յողնածութիւնից, երկուսն էլ նիրհեցին:

Նիրհում էին նորա, իհարկէ, մի քանի բուլբուլ, բայց նոցա թուում էր, որ քնել են երկար և արթնանում էին լսելով հիւանդի անքոցը:

—Ո՛հ: Կհեռանան արդեօք նորա ինձանից,—ասում էր նա մի աներևոյթ բանի:

Լոյսը ծագեց... Ճնճուկները ճովուացին պատուհանների տակ: Արշալոյսի բաց վարդազոյն փայլը ընկնում էր արծաթուած սպիտակ վարդազոյնների վրայ: Օրը բացում էր... Ծագեց արևը և նրա ճառագայթները խաղցին վարդազոյնների վրայ: Կարմիր-դեղնագոյն կրակը հազիւ էր պլպլում միտումած

լապտերի մէջ: Լապտերը մոռացել էին հանգցնել...

Յանկարծ ծերուկը բարձրացրեց գլուխը և նայեց շորս կողմը:

— Ա-ա: Գնացել են... Քոլորը գնացել են,— փնթ փնթում էր նա, հազիւ շարժելով շորացած ու այրուած շրթ ունքները:

Գրանից յետոյ նա կարծես հանգստացաւ, ոտները երկարացրեց և ձեռները ծնկներին վրայ դնելով, գլուխը ձգեց բազկաթոռի հենարանի վրայ:

— Գիշեր է... մութ է և լուռ...— շնչաց ծերուկը հազիւ լսելի ձայնով, սկսեց նիրհել և շուտով քնեց յաւիտեան:

Նաստեան ընկած բազկաթոռի վրայ, ծնկաչոք կեցած էր նորա առաջ: Նորա ուսերը ցնցուում էին... Նա լալիս էր:

Ֆիլիպպը կանգնած էր դռան մօտ, ձեռները կրծքի վրայ խաչած և արթութեամբ նայում էր մեռելուն և նորա ոտներին մօտ լացող աղջկան: Նա ցանկանում էր մխիթարել նաստեային, բայց ինչպէս, ինչո՞վ մխիթարել, ինչ ասել նորան, նա չգիտէր... Ծանր, խաւար մտքեր, չլուծուած յաւիտենական հարցեր կեանքի ու մահուան մասին այդ ըսպէին ալէկոծում էին նորա միտքը, իսկ սիրտը ցաւում էր իւր մորմաքող ընկերուհու համար...

Ֆիլիպպը առաւօտեան վերադարձաւ տուն, պառկեց քնելու և քնեց մինչև ճաշ: Լիզան սարսափած էր և դարձեալ սպասում էր Ֆիլիպպի ու հօր մէջ փոթորկային տեսարանի: Բայց Ալէքսանդր Վասիլիեփիշը երևի գիշերը հանգստացել էր և թողել էր որդու հետ կռուելու միտքը: Փոթորիկ շեղաւ, բայց երեկոյեան հայրը դարձեալ չկարողացաւ զսպել իրան և սոսց որդուն մի քանի սառն խօսքեր:

— Լաւ կ'լինէր արդէն, որ դու չուտով գնայիր այստեղից, — նեղանում էր հայրը: — Գու սկսում ես պահել քեզ անտանելի կերպով... Իմ մասին ես արդէն չեմ խօսում. դու ինձ յարգելու չես... Կարծեմ այդպէս է դուրս գալիս քո տեսութեամբ:

— Այդպիսի տեսութիւն ես երբէք չեմ ունեցել, — ասաց Ֆիլիպպը յուզուելով:

— Թոյլ ատէք ինձ վերջացնել խօսքս, — խստութեամբ ընդհատեց նորան հայրը: — Իմ մասին, ասում եմ, արդէն լուռ եմ... Բայց խօս դու կարող էիր մտածել, որ դու ունես մի քոյր, մատաղահաս աղջիկ... հարսնացու...

— Բայց ինչ եմ արել ես վերջապէս, — հարցրեց Ֆիլիպպը:

— Երեկ դու գնացիր դրօսնելու մի աղջկայ հետ և, կար-

ծեմ, բարեհաճեցիր վերադառնալ տուն արդէն առաւօտեան: Ի՞նչ, դուք այդպիսի վարմունքը մի վայելուչ լսն էք համարում, — խստութեամբ ասաց ծերուկը:

— Ես դրօսնելու գնացած չէի... — մթագնած ասաց Ֆիլիպպը: — Նիկիտը տանը չէր, իսկ ծերուկը հիւանդացել էր... Աղջիկը վախենալով մենակ մնալ նորա մօտ, կանչեց ինձ... Ահա բոլորը: Ի՞նչ վատ բան կայ այստեղ, ես չգիտեմ... Ես նստած էի հիւանդ ծերուկի մօտ... Նա այսօր առաւօտեան մեռաւ: Խօս կարող չէի նորան մենակ թողնել: Տարօրինակ բան... Երբ եղբայրը գիւղից վերադարձաւ, ես էլ եկայ տուն... — Ասա, խնդրեմ, դու ինչ յարաբերութիւն ունես դոցա հետ... Տրեսկիհաների, — շարունակեց հայրը:

— Լաւ ծանօթներ են, ուրիշ ոչինչ, — պատասխանեց Ֆիլիպպը:

— Լաւ ծանօթութիւն ունես, — ծաղրաբար նկատեց Լիզան, չգիտենք ինչու պէտք գտնելով իւր լեցնիլ «անախորժ խօսակցութեան» կրակի վրայ, որ առաջանում էր հօր և որդու մէջ:

— Քո ծանօթութիւնից ամենևին վատ չէ: Կարող եմ հաւատացնել քեզ, — ասաց Ֆիլիպպը: — Նիկիտը իւր գործը իմացող, աշխատասէր տղայ է, նորա քոյրը նոյնպէս բարի, լաւ աղջիկ է... Եւ ես ինձ նոցա մօտ լաւ եմ զգում...

— Չատ լաւ, ուրեմն և մնա՛ նոցա մօտ, — արհամարհանքով ասաց Լիզան:

— Իսկ դու նստիր քո կաւալերների հետ, այժմ... — բարկանալով կոչեց երիտասարդը:

— Ֆիլիպպ, — խրոխտ, նախազգուշացնող ձայնով խօսեց հայրը:

Ֆիլիպպը նայեց հօր և քրոջ վրայ ու հոգոց հանեց:

— Չուտով ես կհեռանամ ձեզանից, — ցած ձայնով ասաց նա, գնալով գէպի իւր սենեակը:

Սակայն ապագան ապացուցեց Ֆիլիպպ Չատրովին, որ մարդ երբէք կարող չէ հաստատապէս ասել, երբ և ուր կերթայ նա, և կ'հասնի արդեօք այնտեղ, ուր գնում է...

Լիզան վիրաւորում է նորան, վիրաւորում է նորա ծանօթներին, բայց նա ոչ իրան և ոչ էլ իւր ծանօթներին կարող է պաշտպանել: Ահա այսպէս էր լինում միշտ, որքան որ

նա յիշում է, մանկութիւնից... Մէկ անգամ քոյրը չարտեց նորա երեսին ձմերուկի կեղև, իսկ Ֆիլիպպը զբա համար խփեց նորա ձեռքին: Հայրը արատաւող Լիդային միթարելու համար գնեց նորա սիրած շաքարահացը «ձուտառն սերով», իսկ Ֆիլիպպին քիչ էր մնում գանահարէր, և միայն մեծ-մօր պաշտպանութիւնը փրկեց նորան զրկանքից և թաղուելուց: Ֆիլիպպը շատ լաւ է յիշում այս դէպքը և շատ ուրիշ ոչ պակաս վիրաւորական պարագաներ:

Լիդային ժպտաներ, քաղցր խօսք և համբոյրներ, ամեն բան նորան, իսկ Ֆիլիպպին բաժին էր մնում նախտախնդր, գոգոգոց, խիստ հայեացքներ և կանչ, .. Մեծ-մօր մահից յետոյ երեխան աւելի ևս սկսեց ինքն իրան մենակ զգալ իւր հայրական տան մէջ: Հօր, բոլոր ուշադրութիւնը, ամբողջ սէրը, կարծես անբաժան կերպով տրուած էր Լիդային: Եթէ Ֆիլիպպի տեղ լինէր մի ուրիշ վատ բնազգումներով երեխայ, նորանից կարող էր դուրս գալ նախանձոտ, բարկայկոտ, շար գազանի ձագ: Բայց Ֆիլիպպը բաւականանում էր միայն նրանով, որ տեսնելով հօր կողմից կատարեալ անուշադրութիւն և մինչև անգամ արհամարհանք, ինքը սկսեց հեռանալ նորանից և մօտենալ այնպիսի մարդկանց, որոնք աւելի բարի և սիրալիր էին դէպի նա:

Եւ այդ բնական է... Ամեն մի բոյս, որտեղ էլ որ նա լինի, դաշտում, մութ գետնափորում, աւերակների ճերմուածքների մէջ, հաստատապէս ձգտում է դէպի լոյսը, որոնում է արև և օդ... Փաղաքանք և կարեկցութիւն որոնող մանկական սիրտը նոյնպիսի հաստատակամութեամբ որոնում է ամեն բանում փոխադարձը, որոնում է փաղաքանք իւր փաղաքանքի տեղ:

Ֆիլիպպը մտածում և գտնում էր, որ ինքը պէտք է լինի խոհանոցում, բակում, փողոցում, խեղճ դրացիներին մօտ... Այնտեղ չափահասները նորա հետ խօսում էին, կատակում, հիւրասիրում էին բողբոջով, սոխով, թթու ջրերով, մածունով կամ հոտած ձկնով, մէկ խօսքով պատում էին նրանով, ինչ որ ուտում էին իրանք: Երեխաները խաղում էին նորա հետ վէզ, բեռախաղ, արձակում էին թռչուններ, շրջում էին, խաղում, յաճախ պատահում էր, որ անզգուշութեամբ ցաւացնում էին իրար, բայց գլխաւորը, նորանից երես չէին դարձնում, թթու դէմք չէին ցոյց տալիս, այստեղ ոչ որ նորա վրայ չէր նեղանում և չէր կարգում նորան ձանձրալի և յոգնեցուցիչ խրատներ, եթէ նա ուզեցնար ուրախ ընկնիլ թուչկոտել ու երգել:

Եւ բոլորովին հասկանալի ու բնական էր, եթէ մանկութեան այդ վաղ օրերից նա սիրեց իւր փոքրիկ փողոցի բարեկամներին և այն մարդկանց, որոնք յօժարութեամբ կիսում էին նորա հետ իրանց աղ ու հայր և որոնք շփում էին նորա գլուխը իրանց չորացած ու կոշտացած ձեռներով: Նա չէր կարող ուրիշ կերպ զգալ. մանկական մաքուր սիրտը կարող չէ անկողնու լինել, եթէ միայն աստերի ապականիչ շունչը չէ վարակել նորան... Բոլոր այս պարագաները՝ մերձաւորներից օտարանալը, փողոցային տեսակցութիւնները և օտար շրջանում ծանօթութիւնները արին այն, որ Ֆիլիպպը կանուխ զարգացաւ և տարիքին անհամապատասխան քննող դարձաւ, պահելով սակայն իւր բնատուրութեան յատկանիշները, հագու մաքրութիւնը և զգացմունքների թարմութիւնը: Մարդ ախմայ գննող է դաւնում, երբ զգում է իրան մենակ բազդի կամքին թողնուած:

Եւ Ֆիլիպպը մեծանալով տեսաւ, որ խեղճ բանուորները, որոնք լինամում էին նորան մանկութեան ժամանակ, իրև ուրբի, աւելի լաւ էին այն մարդկանցից, որոնք հաւաքում էին նոցա հիւրասենեակում: Արշա է, այդ մարդիկ ազէս էին, վաս հագնուած, կողիտ, շատ անգամ խիստ, բայց նոքա պարզ էին, բնական, աւելի անկեղծ և հոգուով ուժեղ այն ամեն լաւ հագնուածներից և զուգուածներից... Ունենալով մօտ յարաբերութիւն հասարակ արհեստաւոր ժողովրդի հետ, Ֆիլիպպին ստոր և զգուելի էին թուում աշխարհային վայելքներն ու սովորութիւնները, որոնց առաջ այնպէս խոնարհում էր Լիդան: Նորա դէպի փոքրուրդը հաւանութեան մէջ ճիշտ որ երևում էր մեծ-մօր — գեղջկուհու, ուժեղ և գործունեայ կնոջ ժառանգական ազդեցութիւնը: Այն էլ կարող է լինել, որ հայրը, բնազգմամբ նկատելով նորա մէջ երևացող ժառանգականութեան այդ ազդեցութիւնը, չէր սիրում նորան...

Հայրը շար մարդ չէր, Ֆիլիպպի հետ խիտ չէր վարուում, միայն նեղանում էր նորա վրայ. նորա մէջ այն էլ վատ է, այս էլ լաւ չէ, այն էլ նա չէ անում այնպէս, այս էլ, քայլել էլ նա չէ կարող, ինչպէս հարկն է, և նստում է ոչ մարդու նման, սովորում է վատ, թէ յիմար է նա և թէ ծիծաղելի և այլն և այլն: Ամենից աւելի և ճիշտը հայրը չէր դարձնում նորա վրայ ոչ մի ուշադրութիւն: Հօր փնթ փնթոցը յուսահատեցնում էր նորան, բայց և այնպէս աւելի աստիճանի էր, քան թէ նորա արհամարհանքը: Հօր անտարբերութիւնը նորա համար ամենա-

վերաւորականն էր և խոցի պէս ազդում էր նորա մանկական հոգւոյ վրայ:

Փիլիպպը ծեծուած ու հալածուած չէր, այլ ուղակի հեռացել էր հօրից և ինչպէս խտունջ պահուել էր իւր խեցամորթի մէջ... Ինչպէս որ ծաղիկին հարկաւոր է արեգական ճառագայթ, այնպէս էլ երեխային հարկաւոր է փաղաքշանր, ջերմ-կարեկից խօսք: Ոչ մի այդպիսի փաղաքշանր և ոչ մի այդպիսի խօսք Ֆիլիպպը հօր մօտ չէր գտնում և հարցնում էր ինքն իրան. «Ինչո՞ւ նա ինձ չի սիրում: Ինչո՞ւ նա իմ վրայ նայում է այնպէս, կարծես ես նորան անախորժ հմ և սրգելք եմ լինում: Ի՞նչ եմ արել ես նորան»:—Եւ ոչ մի տեղից նա պատասխան չէր ստանում: «Ա՛յ, Լիդայի հետ նա այնպէս չէ»... նորան թւում էր, որ Լիդան «կեղծում է» հօր առաջ: Իսկ նա չէր կարողանում «կեղծել», և զրա համար էլ, հաւանական է, որ նա չէր կարողանում կեղծել, յաճախ լսում էր, ինչպէս նորան անուանում էին «Վայրենի», «Պայուկ»:

Փիլիպպը երիտասարդական հասակ մտաւ և դարձեալ առաջուայ նման հարցնում էր ինքն իրան. «Ինչո՞ւ հայրս չի սիրում ինձ: Ի՞նչ եմ արել ես նորան» և դարձեալ պատասխան չէր գտնում: Հայրը այժմ ևս շարունակում է նայել Փիլիպպի վերայ այնպէս, կարծես սա խանգարում և բարկացնում է նորան իւր ներկայութեամբ: Այժմ Փիլիպպը չէր կարծում, որ Լիդան «կեղծում է» հօր առաջ, բայց այժմ ևս Լիդայի դէպի ծերուկը ունեցած յարարերութեանց մէջ շատ բանի նա չի հաւանում...

Այժմ հայրը նորա վրայ չի կանչում և ոտը գետնին չի խփում, չէ սախում նորան լռել և քաշուել իւր սենեակը, բայց կարծիքների մէջ վերջին ժամանակները առաջուանից աւելի յաճախ էին պատահում ընդհարումներ և աւելի սուր: Օրէց-օր կարելի էր սպասել մի որ և է ընտանեկան փոթորկի: Լիդան ճշմարիտ որ սպասում էր դրան...

Ակնկալութիւնները յաճախ վերջանում են ոչ այն կերպարանքով, ինչպէս որ ներքա երեւում են մարդկային երևակայութեան, և փշուում են աւելի հեշտութեամբ, քան թէ ամենափխուր ապակին...

Վ

Տարօրինակ փոփոխութիւն էր առաջացել ծերուկ Չատրովի մէջ, այդ նկատել էին ոչ թէ միայն Լիդան ու Ֆիլիպպը, այլ

և Գունեաշան, Մարթան և ծանօթներից մի քանիսը, որոնք ամենից շատ էին յաճախում «Չատրով ժառանգները» տունը: Բայց ոչ որ չէր նկատել երբ էր առաջացել նորա մէջ այդ փոփոխութիւնը և նամանաւանդ ոչ որ չէր կարողանում իմանալ զրա պատճառը: Արտաբուստ Չատրովների տան մէջ կեանքը ընթանում էր դարձեալ այնպէս, ինչպէս որ էր արդէն շատ տարիները ընթացում:

Ծերուկը դարձաւ մտքամոլոր, մտածկոտ և երկար, լուռ նստում էր մի բաժակ թէյի վրայ, փշելով և ներս քաշելով հանդած ծխամորճը: Յաճախ և սովորականից կրկար նա մնում էր իւր առանձնասենեակում, և Լիդան շատ անգամ գտնում էր նորան դրասեղանի մօտ դրողուած ինչ-ինչ թղթերով: Դուրս գալով սենեակից, նա պահում էր թղթերը արկղում և արկղը դրցում: Ուշ երեկոյեան, երբ արդէն ամենքը ցրուած էին լինում իրանց սենեակները, նա երկար ժամանակ մենակ շրջում էր սեղանատանը և հիւրասենեակում: Նա յաճախ, ըստ երևոյթի ն առանց որ և է պատճառի, ախրում էր, և այդ պատճառաւ էլ նորա ճակատի վրայ կնճիւղները աւելի աչքի ընկնելու դարձան և նորա բաց-կապոյտ աչքերը տխուր էին նայում:

Լիդայի վերաբերմամբ, իհարկէ, ինչպէս որ էր, այնպէս էլ մնաց քնքշաբար-սիրող հայր: Իսկ Փիլիպպի հետ խօսում էր նա առաջուանից քիչ, թէև առաջ էլ նորա շատ չէին խօսում: Ընդհարումներ արդէն բոլորովին չէին լինում, ոչ նկատողութիւններ, ոչ խրատներ, ոչինչ... Ծերուկը մինչև իսկ, կարծես, խուսափում էր որդււ հետ պատահելուց: Երևում էր, որ մի տանջող միտք հալածում էր նորան, յուզում և վրդովում էր:

—Աւսող ես, հայրիկ,—հարցրեց նորան մէկ անգամ Լիդան:—Ինչո՞ւ այսօր այդպէս թթուած երեսով ես... անխօս (նա ուզում էր ասել «տխուր»), բայց շատաց, տեսնելով, որ հայրը աշխատում է շմտնել իւր անհանգստութիւնը):

—Աւուղ եմ, սիրունիկս, ոչինչ... Ի՞նչ երևեց քեզ,—անհոգ ձևանալով ասաց ծերուկը:—Այնպէս, մի քանի օր գլուխ էր ցաւում... Իսկ այժմ բոլորը անցաւ: Բայց Լիդան մտածում էր, որ բանը այստեղ բոլորովին գլխացաւի մէջ չէ, և թէև հայրը նորան մխիթարելու համար ասաց, որ «այժմ բոլորը անցաւ», բայց նա առաջուայ նման շարունակում էր ունքերը կրտել:

Այդ փոփոխութիւնը ծերուկի մէջ առաջացաւ Յունիսի կէ-

սերին մօտ, այն խօսակցութիւնից յետոյ, երբ նա հարցրեց որդու դիտաւորութեան մասին ապագայի վերաբերմամբ:

— Մտածում եմ դնալ Պետերբուրգ... ուզում եմ մտնել Անտոնային ինտրիատու,— պատասխանեց նորան Փիլիպպը:

— Այդպէս... Իսկ չէս ուզում մնալ և ծառայել այստեղ,— շարունակեց հայրը:— Եթէ ուզում ես, ես կարող եմ քեզ համար խնդրել նահանգապետին...

— Ո՛չ, դիւանատունը ինձ չէ գրաւում...— ասաց որդին:

— Ինչպէս գիտես: Քո բանդ է... Ես չեմ խանդարում,— ասաց ծերուկը հոգոց հանելով:

Սրանով էլ խօսակցութիւնը վերջացաւ: Խօսակցութեան մէջ, ըստ երևոյթին, չկար մի այնպիսի բան, որ կարողանար վշտացնել ծերուկին: Որդին չէր կամենում մնալ հայրական քաղաքում, կամենում էր այլ ևս ոտվորել... Սրանում ոչ մի վատ բան չէր երևում, մանաւանդ, եթէ 'ի նկատի առնենք այն հանգամանքը, որ ծերուկը շատ անգամ, մտածմբ կատակով, մասամբ լուրջ, զգուշացնում էր, որ «Փիլիպպը ներկարար կամ ծխնելոյդ մարքող չգաւնայ»: Ծերուկը միայն կարող էր ուրախանալ, որ որդու ընտրութիւնը ընկել է մի այնպիսի պատուաբեր հիմնարկութեան վրայ, ինչպիսին է անտառային Ինտրիատուը: Գործի էութիւնը չգիտցող մարդը բոլորովին չէր կարող մտածել, որ այս կարճ և բոլորովին հանգիստ խօսակցութիւնը ցնցեց ծերուկ Չատրովին մինչև նորա հոգու խորքը: Նորա սիրտը այնպէս չփսթուեց, որ ծերուկը մինչև անգամ մի քիչ գունատուեց:

Սհաւատիկ այս իսկ կարճ և ըստ երևոյթին աննշան խօսակցութիւնից յետոյ, ծերուկը յանկարծ, կարծես, դառամեցաւ, թուլացաւ, կարծես նորան մի բան հարուածեց... Նա յաճախ, բոլորովին ակամայ, ծանր հոգոց էր հանում և երևակայելով, որ շրջապատողները չեն նկատում իւր քէֆ շունենալը, այնպէս էր ձևանում, ինչպէս առհասարակ շունչը կարուած մարդը շունչ է առնում... Այդ րոպէին ցաւալի էր նորա վրայ նայելը: Իսկ հոգոց էր հանում նա այնպէս ծանր, որ նորա սիրտը բարախում էր ցաւելու չափ սաստիկ և յուզուած, որովհետև տանջալից հոգսերը յաղթում էին նորան: Տխրութեամբ նայում էր նա իւր սիրելի Լիզայի վրայ, իսկ որդու վրայ, երբ վերջինս չէր նայում նորա վրայ, յաճախ նայում էր գաղտնի, երկիւղով և շփոթութեամբ: Հեռուից կարելի էր այնպէս թուել, որ ծե-

րուկը, կարծես թէ, վախենում է նորանից, կարծես ուզում է մէկ բան ասել նորան, բայց չի համարձակում...

Փիլիպպը բոլոր այդ ժամանակը դգում էր ինքն իրան շատ վատ. մի-մի ժամանակ հօրը տեսնելիս, կարծես մի ծանր բան գալիս նստում էր նորա սրտի վրայ: Նորան աւելի հեշտ կլինէր, եթէ ծերուկը առաջուայ նման շարունակէր գուռալ նորա վրայ և յանդիմանութիւններ կարդար: Փիլիպպը մտածում էր, ինքը բարկացրած չէ արդեօք հօրը: Արդեօք շատ խիստ չվարուեց նորա հետ: Չվիրաւորեց արդեօք ծերուկին: Եւ նա, լինում էին րոպէներ՝ երբ շատ էր ցանկանում մօտենալ, հաշտուել հօր հետ, ստիպել նորան հասկանալ իրան...

Նա երբեմն կամենում էր հօրը ասել, «Ինչո՞ւ դու ինձ միշտ յետ էիր մղում և այժմ յետ ես մղում և տանջում քեզ և ինձ: Ներիր, եթէ ես մի բանով ցաւացրել եմ քեզ... Բնց ինձ քս սիրտը, թոյլ տուր, որ ես մտիթարեմ քեզ, ցրեմ քո ախուր մտքերը: Թոյլ տուր ինձ սիրել քեզ և խօսել քեզ հետ սրտաբաց ամեն բանի մասին»...

Այսպէս էր խօսում Փիլիպպը ինքն իրան, նայելով հօր վրայ, որ ախրադէմ նստած էր լինում իւր բաղկաթուղի մէջ: Բայց գնալ հօր մօտ և ասել նորան այս խօսքերը, որոնք ուզում էին դուրս բղխել նորա բերանից, Փիլիպպը չէր կարողանում: Նորան թուում էր, որ հօր հետ այսպիսի վարմունքը դուրս կ'գայ թատերական, կնմանի մեղուբամայի, իսկ Փիլիպպին ոչինչ այնքան չէր կաշկանդում, ինչպէս բոլոր անբնականութիւնը, բերանացի արուածը, բոլորը, ինչ որ նմանում է գերի, կատակերգութեան: Եթէ նա այսպիսի բացականչութեամբ դառնար դէպի հայրը, ծերուկը, ինչպէս կարծում է, սառն ծաղրով կ'պատասխանէր նորան. «Ձնորհակալ եմ, Փիլիպպ, տեղիք չ'կայ ինձ մտիթարելու... Բայց ես քեզ յետ չեմ մղում, և ճշմարիտ, ես չգիտեմ էլ, ինչով ես քեզ տանջում եմ: Ընդհակառակը, կարծեմ ես այժմ քեզ բոլորովին հանգիստ եմ թողել... Ես բոլորովին չէի կարծում, որ դու այդպէս դիւրագրգիւ ես»... Ծերուկը կոչում էր նորան «անառակ որդի»: Ասենք, նա այդպէս էլ էր նորա աչքում: Բայց աւետարանական առակում հայրը չժողրեց իւր «անառակ որդուն», այլ ցնծութեամբ առաւ նորան իւր գերկը... Փիլիպպը կարծում էր, որ նորա հայրը չէր վարուիլ այնպէս, ինչպէս հայրը տեսարանի առակում...

— Հայրիկը առնող է արդեօք,— մէկ անգամ հարցրեց նա քրոջը:— Ի՞նչ է պատահել նորան: Դու չգիտես:

— Չգիտեմ,— բաւական սառն պատասխանեց նորան Լիզան:— Հաւանական է դու քո վարմունքով վշտացրել ես նորան...

— Դու կարծում ես,— ցած ձայնով հարցրեց Ֆիլիպպը:

— Այո՛, կարծում եմ, որ այդպէս պիտի լինի... Ուրիշ ի՞նչ կարող է լինել... Վերջին ժամանակները դու, ճիշտ որ, խօսում էիր նորա հետ այնպէս, որ անտանելի էր լսելը...

— Բայց ինչպէ՞ս եմ ես նորա հետ խօսել: Ի՞նչ եմ ասել,— կսկիծով և տխրութեամբ ասաց Ֆիլիպպը:

— Գոպիտ էիր խօսում դու նորա հետ... Իհարկէ,— չարամտութեամբ նայելով շփոթուած Ֆիլիպպի աչքերին, ասաց Լիզան:

«Ա՛յ, Լիզան էլ ուրեմն այդպէս է մտածում,— ասում էր նա ինքն իրան:— Ի՞նչ անեմ ես այժմ: Հեռանալ շուտով... Դուցէ նա առանց ինձ հանգստանայ»:

Յուշիս ամսին նա սկսեց խօսել հօր հետ այն մասին, որ ամսի վերջում պէտք է Գետերբուրգ ուղարկել խնդիրը և վիայականները, իսկ օգոստոսի սկզբին պէտք է երթալ...

— Է՛հ, ինչ կայ որ, գնա՛...— ասում էր ծերուկը, աշխատելով չնայել Ֆիլիպպի վրայ:

Տխուր էին անցնում յուշիսեան օրերը «Չատրով ժառանգների» տան մէջ: Միայն ծանօթ վարդազոյն տան մէջ, ինչպէս ասում էր Ֆիլիպպը, նա հանգստացնում էր իւր սիրտը:

— Ինչպէ՞ս է, Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, հայրիկը դարձեալ բարկանում է ձեր վերայ, — կարեկցարար հարցնում էր նորան Նաստեան:

— Ես, ճշմարիտը, չգիտեմ, թէ ինչ է պատահել նորան,— պատասխանում էր երիտասարդը:— Այսպէս դեռ երբէք եղած չէր... Մի խօսք չի արտասանում, սառն է ինձ հետ, ինչպէս սառոյց... Ինձ մի-մի ժամանակ թւում է, թէ նա ինձանից մինչև անգամ փախում է... այնքան ես նորան զգուելի եմ...

— Գարող չէ լինել, Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ: Ինչից էր եղբակացնում դուք այդ,— ասում էր Նաստեան,— չէ՞ որ ձեր մէջ առանձին ոչինչ պատահած չէ:

— Այո՛, բայց նա վաղուց ինձանից անբաւական է... Յետոյ էլ անախորժ խօսակցութիւններ եղան... Ասեմք այդպիսի խօսակցութիւններ մեր մէջ լինում էին և առաջ... Չգիտեմ ինչ ասեմ,— տարակուսելով ասում էր Ֆիլիպպը:

Գաղանիքը շուտով պարզուեց և այդ պարզուելը այնպիսի վրդովմունք առաջ բերեց Չատրովների տան մէջ, այնպիսի փոփոխութիւններ գործող անձանց յարաբերութիւնների մէջ, որ ոչ իրանք գործող անձինք, ոչ նոցա ծանօթները, ոչ այս վէպի կարդացողները կարող էին նախատեսել:

Մի անգամ նախաճաշից յետոյ, Ֆիլիպպը սեղանատան պատահանի մօտ նստած կարդում էր: Լիզան պատրաստում էր դուրս գալ անից, արդէն գլխարկը ծածկել էր և, ձեռնոցները հագած, պտոյտ էր գալիս սեղանատանը պատի հայելու առաջ: Այդ բոպէին ծերուկը երեաց դռան մէջ:

— Դու, Լիզոչկա, գնում ես,— հարցրեց նա:

— Այո, հայրիկ: Քիչ ժամանակով... Ես պէտք է Կլուշինի խանութը գնամ,— պատասխանեց աղջիկը:

— Ա-ա՛: Բայց և այնպէս ես քեզ մի քիչ կբռնեմ... Երթանք իմ մօտ... Դու էլ արի,— դարձաւ նա Ֆիլիպպին:

Ֆիլիպպը վարմանքով նայեց հօր վրայ և գնաց նոցա յետևից. դէպի նա ուղղուած հօր ձայնը Ֆիլիպպին թուաց անսովոր, հաստատակամ և լուրջ, մինչև իսկ խորխոս:

Առանձնասենեակը մի փոքրիկ խցիկ էր մի պատահանով, ամենահասարակ և պարզ կահաւորութեամբ: Երկաթէ մահճակալ, գրասեղան առանց աւելորդ սեթեթների, նրա առաջ մի բաղկաթու, դարակներ, գրադարան, փոքրիկ պահարան տնային գեղերով և ամեն տեսակ պարագաներով և երեք աթոռ: Առջևի անկիւնում Փրկչի պատկերը, առանց վիշայ պսակի, առանց մետաղագոստի, հին և լաւ նկար, իսկ պատկերի յետեր շուրացած ծառի ճիւղ թղթեայ բաց գոյնի վարդով. մէկ պատի վրայ Ռուսաստանի քարտէզը, միւսի վրայ, հնութիւնից սկսած, այսպէս ասած «Յաւիտենական օրացոյց», որ ցոյց էր տալիս այդ օրը «Յուլիսի 19-ը»... Գրասեղանի վրայ, թանաքամանի երկու կողմը, կանգնեցրած էին վարդազոյն թաւշ չըջանակների մէջ երկու լուսանկարներ. մէկը ծերուկ Չատրովի հանդուցեալ կնոջ, միւսը Լիզայի և Ֆիլիպպի երեխայ ժամանակուայ պատկերները:

Ծերուկը նստեց բաղկաթուի վրայ, Լիզան առաւ աթոռը և նստեց նորա մօտ. Ֆիլիպպը կանգնած էր գրքակալին հենուած:

Մառախլապատ օր էր, բամբի չկար և խեղդուկ էր: Պարտէզի կողմի պատուհանը բացած էր, բայց հանգիստ օգի մէջ ամենափոքրիկ գովութիւն անգամ չէր զգացուում:

Ծերուկը քաշեց ծխամորճը, ուղղեց ընչացքը և հազաց, ինչպէս սովորաբար անում են պատրաստուելով կամ շատ խօսելու և կամ գփուարին ու ծանր բացադրութիւն տալու ժամանակ:

— Դուք գիտէք, որ ձեր մեծ-մայր Իրինա Միխայլովնայից յետոյ, ձեզ մնաց ահա այս տունը և փող... — սկսեց Ծերուկը թեթեւ հոգոց հանելով: — Այս բոլորը ձեզ է կտակուած հաւասարապէս, այսինքն ձեզանից իւրաքանչիւրը իրաւունք ունի տան կէսի և փողերի կէսի վրայ... Յուլիսի 10-ին, Ֆիլիպպ լրացաւ 21 տարիք: Դուք երկուսդ էլ այժմ չափահաս էք և կարող էք ստանալ ձեր ժառանգութիւնը: Ես ձեր խնամակալն էի... Ահա և այժմ ինձ պէտք է խօսել ձեզ հետ... Դուք պէտք է ստանաք տունը և 14 հազար ըուբլի փող, իւրաքանչիւրիդ 7 հազար: Ուրեմն դուք այս բոլորը գիտէք:

— Այո, հայրիկ,— ցած ձայնով խօսեց Լիդան:

— Դու ինձ այդ մասին ոչինչ չես ասել,— ասաց Ֆիլիպպը:

— Ա՛յ, այժմ եմ ասում... — Խօսեց Ծերուկը և, ծխամորճը քաշելով, մի բոպէ լռեց:

Լիդան շունչը պահած լսում էր. նախազգացմունքը նրան ասում էր, որ պէտք է լինի մի շատ կարևոր, գործնական բացադրութիւն:

— Դուք, իհարկէ, կուզենաք ստանալ ինձանից հաշիւ... ստուգել ինձ... — ամուր ձայնով խօսեց Ծերուկը, առաջ քաշելով զբասեղանի զգրոցը: — Եւ դուք այս բոպէիս կստանաք հաշիւ... այժմ... ահա... — շուտ-շուտ խօսելով, շարունակեց նա, հանելով զգրոցից ինչ-ինչ թղթեր, գրուած նորա հնօրեայ ուղիղ ձեռագրով:

— Ոչ մի հաշիւ ես քեզանից չեմ ուզում, — տենքիւր կիտելով խօսեց Ֆիլիպպը: Եւ եթէ, հայրիկ, դու ինձ կոչել ես այստեղ միմիայն դրա համար, ես դուրս կերթամ:

— Կնոց, — շեշտելով ասաց նորան Ծերուկը:

Լիդան լուռ էր և գլուխը քիչ ծռած, մտածկոտութեամբ թիկացնում էր սեղանը մասների ծայրով, որոնք ծածկուած էին բարակ, բաց-մանիշակագոյն շան սեկից ձեռնոցների մէջ: Նորա սպիտակ քօղը ձգուած էր գլխարկի վրայ, զարդարուած

կապոյտ ծաղիկներով և հասկերով: Օրիորդը այդ բոպէին շատ սիրուն էր իւր մտածկոտ, սպասողական դիրքի մէջ: Նորա կապոյտ աչքերը, կէս ծածկուած խիտ և երկար թերթերունքների տակ, նայում էին մտադրաւ: Նորա թխիլի շրթունքների վրայ սահում էր ժպիտը և կարծես վարդագոյն խաւով ծածկուած էին նորա սպիտակ, փափուկ այտերը: Նա ժպտում էր երևի մտածելով, որ ահա այս բոպէիս նա կդառնայ բարդաւոր աէր եօթ հազարին և այս սպիտակ տան կիսին, «որ արժէ երեք հազար... Իսկ հաւանողները կտան և աւելի»:

— Ինչո՞ւ ես կարծում, որ ես հաշիւ պիտի պահանջեմ քեզանից, — կոպտաբար և խօսութեամբ ասաց Ֆիլիպպը: — Ոչ ես կերթամ:

— Քեզ ասում են մնա՛, — ձայնը բարձրացնելով, ասաց Ծերուկը:

Ֆիլիպպը արդէն բռնել էր դուռը, բայց կանգնեց: Նորա մութ աչքերը փայլում էին զայրոյթից, թուիս այտերը շառագունեցան և շրթունքները ամուր սեղմուեցան: Ծերուկի յամառութիւնը երևի բարկացրեց նորան և յուզեց մինչև հագու խորքը: «Ինչո՞ւ նա ինձ վիրաւորում է» ասում էր ինքն իրան Ֆիլիպպը, նայելով հօրը և նորա արծաթանման մազերով շերտաւորուած ճաղատ գլխին:

Եթէ նա առաջ լինէր հօր հետ ուրիշ յարաբերութեանց մէջ, եթէ լինէին նորա բարեկամներ, այն ժամանակ Ֆիլիպպը կատակի համար, լուրջ-ծաղրական դէմքով կ'իջեր էր այդ թուանշանների կարգերով ծածկուած թղթերը, և յետոյ, խփելով նոցա վրայից ձեռքով, կ'կոչէր ուրախութեամբ. «Իսկականին ուղիղ է»: Իսկ այժմ, այժմ ուրիշ բան էր: Այժմ կատակը անտեղի էր...

Ֆիլիպպը ամաշում էր թէ իւր և թէ հօր տեղ: Նորան թուում էր, որ հայրը ստորանում է թէ իւր և թէ Լիդայի առաջ և միևնոյն ժամանակ կարծես կասկածում է, կամ, գոնէ նորան — Ֆիլիպպին, այն բանի մէջ, որ Ֆիլիպպը չի հաւատում նորան և ընդունակ է հաշիւ պահանջել, ստուգել, յետախուզել և հաշիւ տեսնել նորա հետ մանէթներով և կոպէկներով, ինչպէս մի գործակատարի հետ: Նա ուզում էր ուղակի համբուրել Ծերուկին և ասել. «Ձեռնահալ եմ քեզանից, հայր, որ դու այսքան տարի պահեցիր ու պահպանեցիր մեր կարողութիւնը, այնքան գլուխ ցաւացրիր և հետևեցիր...» Բայց Ֆի-

լիւպլը այժմ չվստահացաւ ոչ համբուրել հօրը, ոչ յայտնել իւր շնորհակալութիւնը՝ դարձեալ այն պատճառով, որ հօր հետ այդպիսի վարմունքը թատերախաղի ձև կունենար: Ֆիլիպպը բայց և այնպէս որոշեց յայտնել շնորհակալութիւնը, թէև սուանց համբոյրները և փաղաքշանքի... «Թող այդ փաղաքշանքները բաժին ընկնեն հօրը Լիդայի կողմից», վշտով և ցաւելով մտածում էր նա:

— Դու, Ֆիլիպպ, իհարկէ այժմ իսկ կ'իմանաս ստանալ քս բաժինը և... կ'պահանջես ինձանից բոլոր փողերը,—ասաց հայրը սառնութեամբ նայելով նորա վրայ:

— Ինչո՞ւ «բոլորը»,— արտասանեց որդին:— Թող նորա մնան քս մօտ... Տուր ինձ միայն 3-4 հարիւր մանէթ առաջին տարուայ համար...

— Ես, իհարկէ, փողերը տանը չեմ պահում, այլ դրամատանը... ասաց ծերուկը:— Երեկ ես ստացայ... յատկապէս նրա համար, որ վերջնականապէս ցոյց տամ ձեզ հաշիւները և... տեսեմ ամեն բան...

Նա նորից առաջ քաշեց գրասեղանի գլորոցը և նրա խորքից հանեց մի կոյտ գրամատան տոմսեր և ծիրանեգոյն թղթագրամների մի կապոց:

— Ահա այստեղ են բոլորը,—ասաց նա, ձեռքը դնելով փողերի վրայ:— Այժմ դուք կարող էք առնել և անօրինել այնպէս, ինչպէս գիտէք... Բայց ես պէտք է այլ ևս տեսմ... Լիդոչկա, խնդրեմ կրակ տուր:

Աղջիկը շտապով վառեց լուցկին և մօտեցրեց հանգած ծխամորճին:

— Merci, աղաւնեակս:

Ծերուկը ծխեց իւր ծխամորճը և նորից հազաց:

— Ես պարտական եմ...—սկսեց նա, բայց Ֆիլիպպը ևս նոյն ընդդէմ խօսեց, և ծերուկը ակամայ դադարեց:

— Շնորհակալ եմ քեզանից, հայր, որ դու պահել ես...

— Թոյլ տուր, խնդրեմ... մի շտապիր: Դեռ կ'յայտնես շնորհակալութիւնք...—ընդհատեց նորան հայրը, և Ֆիլիպպին թուաց, որ նորա ձայնի մէջ լսում է կծու ծաղր:

Լիդան բռնեց հօր ձայնի ելակները մէջ մի բան. ծերուկը երևի կ'ըրարկանայ Ֆիլիպպի վրայ, որ նա կարում է նորան: Լիդան ուշադրութեամբ լսում է հօրը, իսկ այդ «զգուսի Ֆիլիպպը միշտ ամենքին խանդարում է... Կարծես, ճիշտ որ, նա ժա-

մանակ չէր ունենայ յայտնել իւր շնորհակալութիւնը հայրիկին, երբ կ'վերջանայ այս բոլոր գործողութիւնը...»

— Բաղդը հալածել է ինձ...—սկսեց ծերուկը, ձեռքը դնելով աղջկայ ձեռքի վրայ: Ուրիշները գուցէ կասեն, որ ես յափշտակուել եմ... Չգիտեմ... Դուք, իհարկէ, տեսած կ'լինէք դոմում մի նաւակի կաղապար... Այդ իմ գիտն է: Նաւակը պիտի լողար վեր ու վայր հոսանքով և հակառակ հոսանքին ջրի տակով: Չատ նեղութիւն եմ քաշել ես այդ շարաբաստիկ նաւակի պաճառով: Այստեղի վարպետների ձեռքով հեշտ չէր կաղապարը շինելը: Դնացի ես Պետերբուրգ, ներկայացրի այդ կաղապարը, բայց ոչինչ դուրս չեկա... Յետոյ դուք, իհարկէ, տեսած կ'լինէք դոմում մի վագոնի կաղապար... Մտադիր էի շինել մի «անվտանգ վագոն»... Դու, Ֆիլիպպ, կարծեմ նրանով մի ժամանակ խաղում էիր: Վագոնին էլ նոյն անաջողութիւնը պատահեց: Անաջողութիւնները հալածում էին ինձ... Իհարկէ, ես արեստագէտ չեմ... կարող էին սխալներ լինել իմ հաշիւների մէջ, բայց... եթէ ժամանակը և միջոցները ներէին, ես կողողէի սխալները, ես, իհարկէ, կհասնէի իմ նպատակին... Իմ միտքս ուղիղ էր... բայց ես անբաղդ եմ...

Այդ ասելով ծերուկը սեղմեց աղջկայ ձեռքը, կարծես խնդրելով նորանից քաջալերութիւն և կարեկցութիւն, բայց Լիդայի ձեռքը թոյլ պատասխանեց նորա սեղմածին: Ֆիլիպպի վերայ նա չէր նայում:

— Դուք գիտէք, թուղթ խաղալ ես չեմ սիրում, չեմ խմում, մինչև անգամ գիրք էլ խնայողութեամբ եմ բերել տալիս ինձ համար...—չարունակեց ծերուկը:— Ես ապրում եմ ձեզ հետ, դուք ինքներդ գիտէք, ինչպէս եմ ես ապրում... Ես բուռնապատիւնների յիանից չեմ ընկել, չեմ էլ ընկնիլ, դուք գիտէք... Իմ քմահաճութիւններիս համար ես չեմ ծախսել ոչ մի կոպէկ ձեր փողերից... Ահա այս ջրուկ ներքնակը 15 տարի է, որ առել եմ... դժուարանում եմ ես նրա վրայ բնել, ցաւում են ծերուկիս ոսկրները... Ահա այս թաղիքը մահճակալիս մօտ գորգի տեղ ես մինչև իսկ չեմ յիշում, թէ երբ է դա գնուած... Կարծեմ դեռ տատիղ կենդանութեան ժամանակ...

— Հայրիկ, ես, ճշմարիտ, չգիտեմ... Ինչո՞ւ ես այդ բոլորը դու ասում,—համարեան ցաւելով կանչեց Ֆիլիպպը:— Ո՞վ է քեզանից հաշիւ պահանջողը: Յամենայն դէպս ես չեմ...

Երիտասարդը մինչև անգամ թեթև կերպով գունատուեց

Յուզմունքից. նորա թուխ այտերի գունատուելուց, նորա խոշոր, մութ աչքերը թուում էին աւելի ևս սև և խորը:

— Լիզա, ինչո՞ւ ես դու լուում: Խօսի՛ր,— յուզուած դարձաւ դէպի քոյրը Ֆիլիպպը:— Խնդրի՛ր, որ նա թողնէ այս բոլորը...

Իսկ Լիզան լուռ էր... Մի աղօտ, ծանր տարակուսանք պաշարում էր նորան աւելի և աւելի, քանի հայրը խօսում էր և աստիճանաբար պինդ սեղմում նորա ձեռքը, նայելով մի-մի ժամանակ նորա վրայ, ինչպէս նորան թուում էր, աղաչաւոր և յուզուած կերպով: Ի՞նչ է նորանից հայրը սպասում: Ի՞նչ է ուզում նա նորանից... Կարծես հօր հոգին պատող յուզմունքը բնազդմամբ անցնում էր և Լիզային:

— Այժմ... այժմ, Ֆիլիպպ: Ես կվերջացնեմ... — ասաց նորան ծերուկը:— Իսկ յետոյ դու կխօսես... Իսկ ես կլսեմ... ժամանակ կայ... Այո՛... Ուրեմն ահա ինչ էի ուզում ասել ձեզ...

Ծերուկը գունատուեց և լռեց: Մի վատ, հիւանդոտ կարմրութիւն բծերով ծածկեց նորա այտերը: Նա ուժգին ծծեց ծխամորձը և կարծես մերկնապէս գրեց ձեռքը տոմսակներին և փողերի վրայ, բայց և նոյն բոպէին յետ քաշեց:

— Ձեզ վրայ իսկապէս ծախսուած է, բացի տոկոսներից, այս բոլոր տարիները համարեա երկու հազար... Ահա այստեղ են և վաւերակները... այստեղ բոլորը ցոյց է արուած. երբ, ինչու համար և այլն:

Ծերուկը նորից կանգ առաւ, նայեց պատուհանից... Մոխրագոյն, մառախլապատ ամպերը պատում էին երկնակամարը: Սօսիները կանգնած էին պարտիզում անշարժ: Ծանր, արձձային ստուեր էր ընկած ամենի վրայ...

— Իրատերը թանկ արժեցին... շատ թանկ են այդ կազապարները, — խուլ յուսահատ ձայնով արտասանեց ծերուկը:— Ա՛խ, որքան տանջել են ինձ այդ գիւտերը, եթէ գուք իմանայիք... Մօտաւորապէս վեց հազար և կէս ես ծախսել եմ նոցա վրայ ձեր փողերից...

Այդ բոպէին ծերուկը զգաց, ինչպէս Լիզայի ձեռքը գուրս պրծաւ իւր ձեռքի տակից:

— Մ'նում է 5,460 մանէթ: Ահա բոլորը այստեղ է...

— 2,730 մանէթ, փոխանակ 7,000-ի— յանկարծ տարօրինակ ձայնով խօսեց մէկը խիստ հաստատուն կերպով:

Կարծես մէկի սառցային շունչը անցաւ սենեակի միջով: Ծերուկը ցնցուեց և նայեց: Խօսում էր Լիզան... Բայց

նորա ձայնը այնպէս էր փոխուել, որ քիչ էր մնում ծերուկը չճանաչէր նորան:

— Դու ծախսել ես 6,000-ի մօտ, — հարցրեց նա:

— Այո՛, այո՛, Լիզոչկա, — հոգոց հանելով պատասխանեց նորան հայրը, դողդողուն ձեռքով խփելով տոմսակներին:— Այո՛, փոխանակ 12,000-ի, այստեղ միայն 5,460 մանէթ կայ: Դէհ, ի՛նչ ես լուում, — դարձաւ նա դէպի Ֆիլիպպը:— Ինչո՞ւ այժմ ոչինչ չես խօսում: Այժմ խօսքը քոնն է... Խօսի՛ր, դատի՛ր ինձ... ի՛նչ ես կանգնել...

Ֆիլիպպը տիրութեամբ նայում էր ծերուկին, և միայն «ծիծաղելի» «թատերական» լժալու ահը խանգարում էր նորան այդ բոպէին վաղելու հօր մօտ, գրկելու նորան և կոշելու. «Մի խօսի՛ր ինձ հետ այդպէս: Թողնե՛ք այդ բոլորը... ես քո դատաւորը չեմ: Ո՛չ դատել, այլ համբուրել եմ ուզում բեզ... Ի՛մ հարազատ»: Ծերուկը կարծես զգաց իւր վրայ նորա շեշտակի հայեացքը, բարձրացրեց գլուխը և նայեց նորա վրայ: Նոցա աչքերը պատահեցան իրար: Երիտասարդի աչքերում կարծես թէ արտասուք էր երևում, իսկ հօր աչքերում տարակուսանք...

Ծերուկը, ըստ երևոյթին, սաստիկ յուզում էր, և աւելի յուզում էր նրանից, որ աշխատում էր ծածկել իրան յաղթող շփոթութիւնը և միևնոյն ժամանակ զգում էր, որ ծածկել չի կարողանում:

Մի քանի վայրկեան շարունակ ծանր, գերեզմանային լուութիւն էր տիրում սենեակում: Լսելի էր, թէ ինչպէս ճանձր բզղալով կաշում էր առաստաղին և պարտիզում կաղնիների թփերում ծւծուում էր թռչնիկը:

Լիզան մէկէն վեր կացաւ, կանգնեց գրասեղանի մօտ և, երկու ձեռքով հենուելով նրա վրայ, մեծ կատաղութեամբ և շարութեամբ նայեց հօրը: Նա նայում էր հօր վրայ այնպէս, կարծես ուզում էր նորան ոչնչացնել, այրել, փոշիացնել իւր աչքերի առաջ: Ո՛ւր գնաց նորա մատաղ, մտածկոտ դէմքի փափուկ գեղեցկութիւնը, որ մի բոպէ առաջ նորան հետաքրքիր և գեղեցիկ էր դարձնում: Նա այժմ մի կատաղած ֆուրիա էր, շար, կատաղի կենդանի, պատրաստ պատառել իւրաբանչիւրին իրանից խլուած մի կտոր մտի համար:

Ո՛չ, նա այնպէս հեշտութեամբ չի գիջանիլ: Նա թոյլ չէ տալ անպատիժ կողոպտել իրան: Ֆիլիպպը ինչպէս որ գիտէ,

դանացած, կարծես դանակով կտրատում էին նորա սիրտը, և ծերուկը շնչասպառ, վայրենի, գանգատաւոր ձայնով կոչեց. «Լիդա... դու...» ինչ որ մըթմըթաց և կամաց օրօրուեց բազկաթուռի վրայ. նորա գլուխը կախ ընկաւ, ծխամորճը դուրս սահեց ձեռքից և ծխախոտի փոշին թափուեց յատակի վրայ:

Փիլիպպը շտապեց նորան օգնութեան ..

— Տոմսակները ես կպահեմ, իսկ մնացեալ փողերը և թղթերը առ քեզ,—ասաց օրիորդը, հաւաքելով դրամատան տոմսերը և սառնութեամբ նայելով Փիլիպպին:

Ծերուկը, ամբողջովին ցնցուելով, կապտած դէմքով ընկած էր բազկաթուռի վրայ և ծանր խրխուացնում էր: Ֆիլիպպը սկսեց շտապով քակել նորա շորերը և վզկապը:

— Ուղարկիր բժշկի յետեից... շուտ... — կանչեց Փիլիպպը բրոջը:

Ինչպէս մի վիրաւորուած, բարկացած թագուհի, Լիդան դուրս եկաւ սենեակից, խնամքով բարձրացնելով իւր գեղեցիկ զգեստի փեշերը, որպէս զի չ'կաշի յատակի վրայ թափուած ծխախոտի մոխրին: Մինչև անգամ նորա գլխարկի վրայ եղած կապտագոյն վարդերն ու ոսկեգոյն հաճարի հասկերը կարծես դողում, սարսափահար էին լինում և զզուում այդ խտաստիւրտ և անխիղճ աղջկանից:

VI

Ծերուկ Չատրովը կաթուածահար եղաւ և իսկոյն, այդ դեռ ես առոյգ մարդը, դարձաւ մի խղճուկ աւերակ: Չորս օր նա պառկած էր առանց շարժուելու և միայն երկար, աղերսալի կերպով հառաչում էր: Չինգերորդ օրը նա սկսեց մէկ-մէկ թոթովել, անկապ, բայց և այնպէս կարելի էր նորան հասկանալ, թէ և մի-մի ժամանակ մեծ դժուարութեամբ:

Առաջին օրերը այն ծանր դէպքը, որ տեղի էր ունեցել նորա հիւանդանալուց առաջ, բոլորովին ընկել էր մաքից: Նա խօսում էր հին ծանօթների, վաղուց անցած պնացած գործերի մասին, բայց ընդհանրապէս խօսում էր քիչ, իսկ մեծ մասամբ պառկում էր լուռ, աչքերը փակած կամ նայելով իւր ձեռներին:

Մի շաբաթից ակներև էր, որ նա ուշքի էր գալիս, սրով հետև քիչ-միչ սկսում էր յիշել մօտ անցեալը: Նա սկսեց վախենալ Լիդայից և յաճախ կանչելով իւր մօտ Փիլիպպին, սղորմելի դէմքով ասում էր նորան.

— Մի թողնիր նորան... այստեղ: Չես թողնիլ: Նա չի գալ:

Փիլիպպը գիտէր, թէ ում մասին է խօսում հայրը և աշխատում էր հանգստացնել նորան: Բայց ծերուկը դարձեալ վախով և անհանգստութեամբ էր նայում դռանը:

Մի օր երեկոյեան, երբ հիւանդը քնեց, Փիլիպպը, թողնելով նորա մօտ Մարթային իբրև հսկող, գնաց բարեկամներին տեսնելու: Նա գտաւ նաստեային մենակ արհեստանոցում կար կարելիս:

— Լաւանձում է ձեր հիւանդը, — հարցրեց նորան նստեան:

— Այո, քիչ-քիչ... — պատասխանեց Փիլիպպը: — Մէկ ձեռքը շարժում է, սկսում է խօսել, բայց դեռ ես վառ...

— Իսկ ձեր բոյը... ինչպէս... դնում է նորա մօտ...

— Մի-մի ժամանակ մտնում է, երբ նա քնած է լինում... Եթէ դուր, նաստեա, լսէիք ինչպէս էր խնդրում ինձ, որ ես չթողնեմ նորան սենեակ... Ամբողջովին գողում է, աչքերը այնպէս մեծանում են...

Ի՞նչ սարսափելի բան, — շնչաց նաստեան, տխրութեամբ նայելով երիտասարդին:

— Իսկ ես, նաստեա, եկայ ձեզ հարցնելու. ինչ կանէիք այժմ դուք իմ տեղ: Ի՞նչպէս կ'վարուէիք, — արտասանեց Փիլիպպը: Աղջիկը զարմացմամբ նայեց նորա վրայ և սկսեց մտած-կոտութեամբ հարթել ծնկները վրայ իւր կարը:

— Դէ, ինչ էք լռում, նաստեա... Ոչինչ չէք ասում, — պնդում էր Փիլիպպը:

— Դժուար է ասել, Փիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, — ծանր-ծանր խօսեց նա: — Դուք ունէք մէկ տեսակ մտքեր, ես ուրիշ տեսակ... Ճշմարիտը ես ինքս էլ չգիտեմ, թէ ինչպէս կ'վարուէի այսպիսի դէպքում...

— Բայց և այնպէս, ինչպէս: Մտածեցէք, պատկերացրէք: Չէ որ դուք գիտէք իմ ներկայ դրութիւնը...

— Գիտեմ, — արտասանեց նաստեան, կռանալով ատամներով կտրեց թելը և մտածելով սկսեց պատել նրան իւր մատները մէջ: — Ինձ թւում է, որ ես չէի թողնիլ ծերուկին մենակ, հիւանդ... — կամաց ասաց աղջիկը: — Իհարկէ, այդ գուցէ կ'վնասէր իմ ծրագրներին, բայց ինչ արած... Ես, բայց և այնպէս, չէի կարողանալ թողնել նորան...

— Երևակայեցէք, նաստեա, իրէկ երեկոյեան նոյն իսկ

միտքը եկաւ իմ գլուխը,—կոչեց Ֆիլիպպը:—Ուրեմն վերջապած է... ես մնում եմ:

—Ասենք, կանանցս գործը բոլորովին այլ է, քան ձերը...— նկատեց Նաստեան:—Զատ կարելի է, եթէ ես լինելի այդ մարդ կվարուէի այլ կերպ և ոչ այնպէս, ինչպէս մտածում եմ այժմ. գուցէ թողնէի ամենը և հեռանայի... Սակայն, չեմ կարծում... Ո՛չ:

—Իհարկէ «ոչ»,—վրայ տուեց Ֆիլիպպը բուռն կերպով, խառնելով մազերը: Աղջիկը բարձրացրեց գլուխը, նայեց նորան և ցածր հոգոց հանեց.

—Բայց և այնպէս, Ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ, ես ձեզ խնայում եմ, —խօսեց նա:— Իսկ եթէ դուք յետոյ զղջաք... սկսէք ափսոսալ...

—Ո՛չ, ոչ... Ես արդէն ամեն բան մտածել եմ... Կ'զբտնեմ գելզական ուսուցչի տեղ, կտանիմ ինձ հետ հօրս և մենք լաւ կապրենք... Ի՞նչ էք շարժում գլուխներդ... միթէ դա վատ է... Ինչո՞ւ այդպէս տխուր էք նայում իմ վրայ: Խընդրեմ, այդպէս մի նայէք... Ճշմարիտ օր, Նաստեա, ես կլինեմ շատ բաղդաւոր, երբ ամենը կարգի ընկնի... Իսկ փողերի և տան վերաբերութեամբ ուզում եմ այսպէս վարուել...

Եւ Ֆիլիպպը սկսեց մեկնել Նաստեային իւր գործունէութեան ծրագիրը: Աղջիկը լուռ, քաջալերութեամբ շարժում էր գլուխը:

Չուտով սրանից յետոյ Ֆիլիպպը ունեցաւ քրոջ հետ մի կարճ, բայց լուրջ խօսակցութիւն: Մտնելով նորա սենեակը, նա առաւ քրոջ վերցրած տոմսակները, հաշուեց և դրեց նորա առաջ սեղանի վրայ: Լիզան, ունքերը կիտելով, երկբայելով, անվստահ նայում էր եղբօր վրայ: «Ուզում է բաժանել» անցաւ նորա մտքից, և նա հաստատապէս որոշեց թոյլ չտալ իրան զրկել...

—Այստեղ հինգ հազար է: Ստացիր,—ասաց Ֆիլիպպը, գլխով ցոյց տալով տոմսակների վրայ:—Տունը նոյնպէս տալիս եմ քեզ... Գնանք նօտարի մօտ այսօր կամ էգուց, երբ ուզում ես, և ամենը այնտեղ շուտով կարգի կ'երեւենք: Ես ինքս չգիտեմ... նօտարը ինքը կասէ, թէ ինչ պէտք է անել...

Լիզան իսկոյն հանգստացաւ և ընդունեց անհոգ, անտարբեր կերպարանք: Առանց բազկաթոռից բարձրանալու, նա երկարացաւ դէպի դրամատան տոմսերը և սկսեց ինքը ևս կրկին

հաշուել: «Առանց բաժանելու: Աւելի լաւ»: Ֆիլիպպի առաջին խօսքերի վրայ նա, իբր թէ, ուզում էր դժգոհ դէմք ցոյց տալ, բայց, կպչելով դրամատան տոմսերին, ինչպէս իւր անխղիչ սեպհականութեան, նա արդէն չէր կարողանում բռնուել ուրախութիւնից, և այրուած, արդէն ոչ դժգոհ պէմքով, սկսեց հաւաքել տոմսակները: Ֆիլիպպը կանգնած էր լուռ և նայում էր նորա վրայ:

—Այո, ուղիղ է,—խօսեց Լիզան, պինդ սեղմելով ձեռները մէջ տոմսակները: Ինձ կ'պատկանէր եօթ հազար և տան կէսը... Տունը, ես տեղեկացայ, գնահատութեան նայելով, կարժենայ երեք կամ երեք և կէս հազար... Դիցուք երեք հազար... Այն ժամանակ իմ կէսը կլինի հազար հինգ հարիւր... Ուրեմն ինձ պիտի պատկանէր ութ և կէս հազար, այնպէս սր այժմ ինձ չի հասնում այլ ևս հինգ հարիւր մանէթ... Տանը համար երեք երեք հազար էլ չեն տալ...

—Այո, բայց ես այլ ևս ոչինչ չեմ կարող անել...—ասաց Ֆիլիպպը յետ դառնալով և պատրաստուելով դուրս գալու:— 2օրս հարիւր վաթսուն մանէթ ես ինձ առայ մնացի:

—Ցաւս փորը,—թեթե հոգոց հանելով ասաց Լիզան, և մօտենալով կօմօղին, սկսեց փողերը պահել արկղի մէջ:

—Լիզա, և դու դեռ խօսում ես... Ի՞նչպէս չես ամաչում,—զգուանքով նկատեց նորան երիտասարդը, ամբողջովին բռնկելով:

—Սմաննին էլ ամօթ չէ... Ինչո՞ւ ես պիտի ամաչեմ,— հանդիստ արտասանեց քոյրը:—Ես ստանում եմ իմը... Ուրիշինը չեմ առնում: Քո յօժար կամքն էր հրաժարուել քո բաժնից... Ես ոչուքից ոչինչ խլած չեմ... Այս փողերը թողել է ինձ տատս: Հայրիկը իրաւունք չունէր ծախսել մեր փողերը... Դու թողնում ես ինձ քո բաժինը... այդ քո բանն է:

—Դու արդարացի ես,—ասաց Ֆիլիպպը, շարունակելով նայիլ քրոջ վրայ, կարծես առաջին անգամն էր տեսնում այդ աղջկան նորա իսկական կերպարանքով:

—Իհարկէ արդարացի եմ: Այդ ամեն մի առողջ դատողութեամբ մարդ կասէ...—հաստատեց Լիզան:

Եղբայրը լուութեամբ բռնեց դուռը և բացեց:
—Իսկ դու, Ֆիլիպպ, այժմ ի՞նչպէս: Ինչո՞վ պիտի մնաս. ինչո՞վ պիտի երթաս Պետերբուրգ, կարծես ցաւակցութեամբ հարցրեց նորան քոյրը, ամաչելով իւր անտարբերութիւնից և

եսասիրութիւնից:

—Մի կերպ կ'սպասեմ,—սպասասխանեց Փիլիպպը, կանգնելով դռան մէջ:

—2^է որ ես անկարող կ'լինեմ քեզ օգնելու... Ես կարող եմ մարդու գնալ, ես կունենամ իմ ընտանիքը... —ասաց Լիզան գոցելով արկղիկը: Կողպէքը զնգաց, և արկղիկը թարնուեց կոմօղի մէջ:

—2^է որ ես, Լիզոչկա, մուրացկանութեամբ շրջելու չեմ պատրաստուում,—ծաղրելով նկատեց Փիլիպպը:

—Յամենայն դէպս ես նախագգուշացրի քեզ... —սառն կերպով խօսեց քոյրը:—Իսկ ինչպէս կ'լինի հայրիկը: Նորա համար հարկաւոր կ'լինի մարդ վարձել... բժիշկ է պէտք... քիչ ծախս կ'լինի ինչ է:

—Մի վախենար, նա քո վրայ չի մնալ:

Եւ դուռը փակուեց Փիլիպպի յետեից:

—Աղնիւ ասպետ,—ասաց ինքն իրան օրիորդը, գոցելով կոմօղը:—Վաղը առաւօտեան և եթ փողերը դրամատուն...

Իսկ նոյն ժամանակ ծերուկ Շատրոյը թոյլ, անկարող, ջարդուած մարմնով և աւելի ես ջարդուած հոգուով աանջուելով հալում էր օրէցօր: Նա չէր կարողանում ոչնչով պարապել, չէր կարողանում մինչև անգամ երկար խօսել, և մտածելու համար ժամանակ նորան շատ էր, մինչև անգամ խիստ շատ... Սրտի կսկիծով և ցաւով մտածում էր նա աղջկայ մասին, և նորից նորա առաջ պատկերանում էր այն զարհուրելի տեսարանը, որ այնպէս ազդել էր նորա սրտի վրայ...

—2^է որ նա այստեղ չէ,—հանգստացնում էր նորան Փիլիպպը, լսելով հիւանդի աղաղակը, և մտածում էր, որ ծերուկին պաշարում են տեսիլները:

—Այո, այո, նա չկայ... — փսփսում էր քամրաղը, հազիւ շարժելով իւր գունատ շրթունքները:

Ուրեմն Լիզան կեղծում էր, խարում էր նորան... Ծերուկը շատ էր ցանկանում պահել յիշողութեան մէջ մաքուր, անվնաս գոնէ մի փոքրիկ անկիւն իւր աղջկայ համար և աշխատում էր համոզել ինքն իրան, որ մանկութեան ժամանակ Լիզան դարձեալ ճշմարիտ, սրտանց սիրում էր նորան, առանց որ և է ստոր, փառասիրական միտումների: Բայց ինչ ժամանակից նա սկսեց խաբել նորան, ո՞ր ժամանակից սկսած նորա փաղաքանքը, նորա սիրային հայեացքները և զրկախառնումները կեղծ

դարձան, ո՞ր ժամանակ նա սկսեց կեղծաւորել և դիմակ կրել: Դժուար է ասել, ցոյց տալ այդ ժամանակը...

Եւ նախապաշարուած, հիասթափուած ծերունուն սկսեց թուալ, որ նա, դեռ երեսայ, դեռ մանուկ հասակից, փարուելով նորան, երեսպաշտութիւն էր անում և, կամենալով գրաւել նորան, դուրս կորզել նորանից խաղալիք, շաքարահաց կամ բաղջրաւենիք, խարում էր նորան և՛ խօսքով, և՛ հայեացքով, և՛ իւր թխիկ, վարդագոյն շրթունքների համբոյրներով... Այս մանր և անխափան մտքերն ու յիշողութիւնները տանջում էին ծերուկին աւելի, քան մարմնական ցաւը:

Մի մի ժամանակ ծերուկի միտն էին գալիս իւր գիւտերը, իւր անբաղդ ջրասուզուող նաւակը անվտանգ վագոնը: Նա յիշում է, ինչպէս իւր ազարակում սաւքել էր մի փոքրիկ թումբ, դրել էր վրան փայտեր և ձգել երկաթէ դծեր, և ինչպէս մէկ անգամ նորա վագոնը դուրս թռաւ թումբից, կպաւ ինչ որ բանի և ճաքեց... Այդ կաղապարները, Գետերբուրգ գնալ գալը, չարչարանքները... Այդ բոլորը շատ փող արժեցին: Իզուր էին նորա հոգսերը, և ժամանակը, և աշխատանքը և փողերը (նորա որդոց փողերը) ձգուած են կրակը:

Գիւտեր անելու ցանկութիւնը, ինչպէս և ուրիշ իւրաքանչիւր աւելի ստոր, բայց և նոյնքան կորստաբեր, ինչպէս օրինակ, արբեցողութիւնը, թղթախաղը, փող վստտակելու ցանկութիւնը, այրում էր նորան դժոխային կրակով, անիրագործելի յոյսերով կուրացնում էր նորան, գժուեցնում էր, գրաւում էր աւելի ու աւելի, մինչև որ հասցրեց նորան խաւարի և յուսահատութեան: Վաղելով անուրջների յետեից, ինչպէս խելագար, կիսակուշտ և կիսաքուն, ինքն իրան հետ բարձրաձայն խօսելով, ինքն իրան խաբելով և ոյժ չունենալով դադարել, նա ծախսեց այդպիսով որդոց կարողութեան կէսը, որ թողել էր նորան պահպանութեան հանգուցեալ զոքանչը: Սարսափելի էր նորա արթնանալը... Նա մեղաւոր է և պատժուած: Այո, մեղաւոր, բայց արգեօք վայել էր Լիզային մատուցանել նորան դառնութեան բաժակը:

Նա արդէն վաղուց ծածուկ անտանելի կերպով տանջւում էր այն օրուայ մաքով, երբ վերջապէս ժամանակը կ'հասնի հաշիւ տալու որդոց և յանձնել ժառանգներին իրան պահպանութեան տրուած կարողութիւնը: Նա չէր կարողանում առանց սարսուռի մտածել այն ժամի մասին, երբ պէտք կ'լինի երեսաւ երես կանգնել Փիլիպպի հետ և ասել նորան, «Ես վատնեցի

քո փողերը: Հասկանալի է, որ ծերուկը, իւր թուլակամութեան պատճառով, աշխատում էր ըստ կարելոյն հեռացնել օրհասական բացաղութեան օրը: Եւ նա յոյս էր դնում այն բանի վրայ, որ Լիդային, մինչև նորա մարդու գնալը, պէտք չի գալ իւր բաժինը, իսկ Ֆիլիպպը, կարելի է, մտածում էր նա, կ'ծառայէ հայրենի քաղաքում և բոլոր փողերը նորան ևս մէկ անգամից պէտք չեն գալ...

Երբ պարզուեց, որ Ֆիլիպպը պատրաստուում է գնալ Պետերբուրգ և, երևի կիսօտէր ժառանգութեան մասին, այն ժամանակ ծերուկը ինքը գնաց դէպքերին ընդառաջ, որովհետև գաղտնիքը սաստիկ տանջում էր նորան, և նա ուրախ կլինէր ազատուել նրանից, ինչպէս մի ծանր և ոյժից վեր բեռից: Ահա ինչու նա վերջին շաբաթները ինքն իրան չէր նմանում, այնքան մտողբաղ ու տարօրինակ էր: Նա տատանուում էր, մէկ որոշելով բանալ որդոց առաջ իւր վատնելու հանգամանքը, մէկ յետ կանգնելով իւր դիտաւորութիւնից: Եւ ծանր, շատ ծանր էր նորան այն առաւօտ կոշելու որդոց իւր սենեակը, որպէսզի նոքա դատեն նորան ինչպէս յանցաւորի...

Չատ սարսափներ պատճառեց նորան շփոթուած երևակայութիւնը, բայց այն, ինչ որ կատարուեց, երևակայութիւնը նորան չէր պատկերացնում... Նա հաստատ համոզուած էր, որ Լիդան կ'խղճայ և կ'պաշտպանէ նորան: Չատրովը երբեմն կարդացել էր Չեկոսպիր, Սօֆոկլէս և ուրիշ շատ լաւ գրքեր, և նա չէր մոռացել, կարծես լուսաւոր պսակներով շրջապատուած, Անտիգոնէի և Կորդելիայի հրաշալի, սիրուն պատկերները: Ֆիլիպպից նա սպասում էր խիստ մեղադրական վճիռ: Ծերուկը սովորել էր նայել որդու վրայ, ինչպէս մի սառն, կոշտ բնաւորութեան վրայ, որ օժտուած է լինում ամենավատ ձգտումներով: Դորանից չի կարելի խնայողութիւն սպասել: Ոչ, սա չի ողորմիլ... Զգացմունքների նրբութիւնը նորա համար չէ: Նա ոչինչ չի հասկանալ... «Հաստակաչի կենդանի է»: Այսպէս մէկ անգամ չէր մտածել ծերուկը որդու հետ ընդհարումներից յետոյ:

Բայց կեանքի մէջ միշտ այնպէս չի լինում, ինչպէս գրում են գրքերում: Մէկ ֆրանսիացի գրող շատ ուղիղ է նկատել, որ «կեանքը աւելի յաճախ նմանում է բոմանի, քան թէ բոմանը կեանքի»... Ֆիլիպպը խղճաց ծերուկին, նա պահպանում է նորան, ինչպէս դայիակ, իսկ Լիդան, նորա սիրելին, նորա

Անտիգոնէն հեռացաւ նորանից, ինչպէս բորոտից... Նա արդէն ուրախ է, որ Լիդան չի մտնում այստեղ, այս կիսալուար, քաշած վարագոյրներով, ծանր, դեղերի հոտի հետ լսաւն մթնոլորդով, կարծես ցաւերով և տանջանքներով լրցուած սենեակը...

Չատրովների տան այսպիսի տխուր ժամանակում, միայն Լիդան էր անցկացնում բաղաւոր ըրպէներ: Բաղդը ժպտում էր նորան: Երբ նա արդէն մտածում էր, որ «նորա փողերը լալիս են», յանկարծ, բոլորովին անսպասելի տեղից, նորան վերադարձուեցաւ համարեա ամբողջ նորա ժառանգութեան բաժինը: Վերջապէս, նորա վաղուցուայ երկրպագու ակցիզի աստիճանաւորը, ծառայութեան մէջ մեծ յոյսեր տուող մի երիտասարդ, առաջարկութիւն արաւ նորան, և Լիդան, շտիպելով անորոշութիւնից երկար տանջել նորան, տուեց իւր յօժարութիւնը: Պայմանաւորուեցան պսակը կատարել Վերափոխման սօսից յետոյ:

Իւր գործերի այսպիսի յաջող ընթացքի պատճառով, Լիդան մինչև անգամ կարծես բարի դարձաւ և մէկ անգամ զգացուած գնաց հօր մօտ, որպէս զի մի քիչ նստի և 'ի դէպ յայտնէ և իւր նշանադրութեան մասին: Բայց հէնց որ նա երևեց դռան մէջ, ծերուկը ցնցուեց:

— Ի՞նչ է, ինչպէ՞ս է, — շշուկով հարցրեց Լիդան, դառնալով եղբորը:

— Ֆիլիպպ, Ֆիլիպպ, — թոյլ ձայնով շշնջաց հիւանդը, գլուխը անհանգստութեամբ պտտելով բարձի վրայ: — Ո՛չ, ո՛չ, հարկաւոր չէ: Մի թողնիր նորան, Ֆիլիպպ:

Աննկարագրելի սարսափով նայում էր ծերուկը մատաղահաս աղջկայ գեղեցիկ և հրաշալի կերպարանքին, որ նկարուել էր բաց դռան մուտք ֆոնի վրայ: Ֆիլիպպը հաստատ քայլերով գնաց քրոջ առաջ:

— Լիդա, մի մտնիր, խնդրեմ: Միթէ չես տեսնում, ինչպէս յուզուում է նա: Չլինի թէ նորից կրկնուի հարուածը... Հեռացիր, — շշնջաց նա:

Երբ դուռը փակուեց Լիդայի յետևից, ծերուկը կոշեց Ֆիլիպպին իւր մօտ և, բռնելով նորա ձեռքը, ասաց.

— Ես վախենում եմ նորանից... վախենում եմ... Մի թողնիր ինձ նորա հետ... Նա դարձեալ, դարձեալ կնայէ իմ վրայ...

Նորան խեղճն պատկերացաւ, աչքերի ինչպիսի սարսափելի արտայայտութեամբ նայում էր նորա վրայ աղջիկը, այն նորա համար յաւիտեան յիշելի օրը:

Ծերուկը ամբողջովին դողում էր, ինչպէս տենդի մէջ, և նորա լայն բացուած երկչոտ աչքերը միշտ դառնում էին դէպի դուռը:

— Փակիր, փակիր դուռը, — փնթ փնթաց նա:

Վերջապէս Ֆիլիպպին յաջողուեց մի կերպ հանգստացնել հօրը...

Լիդան, սաստիկ վշտացած կամ, ճիշտն ասած, դայրացած, վերադարձաւ իւր սենեակը: Նստած բաղկաթ ուր մէջ, նա ուժգնութեամբ շարժում էր ոտը և կրժում շրթունքները՝ այն վատ սովորութիւնը, որ մնացել էր նորա մէջ մանկութիւնից, և ճիշտ նշան, որ Լիդայի քէֆը տեղը չէ: Նորան անախորժ և ամօթ էր, որ հայրը քչեց նորան... Նա գնացել էր հօր մօտ ամենալաւ դիտաւորութիւններով և յանկարծ... «Նորա խորշում են ինձանից, կարծես մի շարագործ լինեմ ես» — մտածում էր Լիդան:

Երբ հայրը յայանեց, որ վատնել է նոցա կարողութեան կէսը, Լիդան, հասկանալի է, շփոթուեց: Եօթ հազարի փոխանակ ստանալ երեքից պակաս, մեծ տարբերութիւն կայ... Փողերի ծախսուելու լուրը շղկեցրեց նորան... Իհարկէ, Լիդան գիտէր, որ ինքը գեղեցիկ է (այդ մասին իւրաքանչիւր օր մի քանի անգամ ասում էր նորան հայելին), նա գիտէր, որ առանց մեծ օժիտի ևս կարող է մարդու գնալ, բայց և այնպէս հարուստ օրիորդին աւելի հեշտ է գտնել լաւ փեսացու, քան աղքատին: Նա չկարողացաւ դիմանալ փոթորիկի անսպասելի թռիչքի տակ և մի բան աւելի դուրս թուցրեց բերնից... Լիդան մինչև անգամ ինքն էլ պարզ չի յիշում, ինչպէս դուրս թռան նորա բերանից այդ վերաւորական խօսքերը... Ճիշտ որ սարսափելի խօսքեր: Իդուր չէր, որ նոքա ձգեցին հօրը մահիճ: Բայց չէ որ նա դարձի եկաւ (երբ նորա գործերը լաւ կարգի բնկան), չէ որ նա գնում էր հօր մօտ, որպէս զի հաշտուի նորա հետ և խնդրէ մոռանալ ամեն բան...

«Մոռանալ ամեն բան»... Նորա յիմար գլուխը չէր կարողանում երևակայել, որ կեանքի մէջ լինում են այնպիսի վարմունքներ, ասում են այնպիսի խօսքեր, որոնք մոռանալ

անկարելի է և որոնց մասին յիշողութիւնից մարդ չի ազատւում ոչ առաջ, քան դագաղում պառկելը: Իւր նանրութեամբ և թեթեամբութեամբ, Լիդան չէր կարողանում հասկանալ այն, թէ ինչպիսի կսկիծ և դառնութիւն խմբեց նա խեղճ ծերուկին այն անմոռանալի օրը... Նա կարծում էր, որ հայրը վերաւորուել է միայն այն բանից, որ Լիդան տաքացած երես դարկեց նորան փողերի վատնելը, բայց սահելով միայն երեսից, նա չէր նայում խորը և դրա համար էլ չէր տեսնում իւր հրէշային բարոյական յանցանքի ամբողջ էութիւնը:

Իհարկէ, շփոթեցուցիչ յայտնութեան տպաւորութեան տակ, բարկութեան և յուսահատութեան բույն, բարկութիւնից և վշտից նա, ճիշտ որ, արտասանեց խիստ, կոպիտ խօսքեր և վիրաւորեց ծերուկին: Այսպէս էր մտածում Լիդան... Բայց նա գլխի չէր ընկնում, կամ աւելի լաւ է ասել, աշխատում էր շմտածել, որ ծերուկը ոչ թէ միայն վիրաւորուած էր նորանից, այլ և բարոյապէս սպանուած, սպանուած տեղն ու տեղը այն մտքից, որ նա շարունակ քսան տարի խաբուում էր իւր սիրելուց իւր «գանձի» մէջ, իւր ամենամօտ և թանկագին մարդու մէջ, որին նա տուել էր իւր բոլոր փաղաքշանքը, բոլոր իւր փափուկ մտերմութիւնը, բոլոր իւր սէրը և ծնողական սրտի ջերմութիւնը...

Ի՞նչ կայ որ: Դիցուք նա սիրել է աղջկան, միշտ բարի է եղել դէպի նա, բայց աղջիկն էլ խօ փոխադարձն է հատուցել իւր փաղաքշանքներով: Ի՞նչ պէտք էր անել, եթէ նա չկարողացաւ մոռանալ իրան և խոնարհաբար ինքն իրան դո՛հ բերել հօր անմիտ, այնպէս թանկ արժած քմահաճ ձեռնարկութիւններին: Երևի նորա բոլոր այդ նաւակները, վագոնները ոչ որին պէտքահան չէին... Այսպէս էր պաշտպանուում Լիդան ինքն իւր առաջ: Սակայն, թէև Լիդան և արդարանում էր բաւական պերճախօս, այնուամենայնիւ նա այնքան էլ խուլ չէր, որ չլսէր այն տխուր վէպի ձայնը, որ ազդու կերպով պատմում էր նորան հիւանդ, անբաղդ ծերուկի և նորա անխիղճ, ապերախտ աղջկայ դէպի նա ունեցած վարմունքի մասին...

Եւ նա քանիցս ցանկանում էր գնալ հօր մօտ, բայց ամեն նորան տեսնելիս ծերուկը այնպէս ալէկոծւում և այնպէս գանգատաւոր կերպով խնդրում էր Ֆիլիպպին շթողնել նորան, որ Լիդան, վախենալով կաթուածի կրկնուելուց, պարտական էր լինում, շրթունքները ուռցնելով, վայրկենապէս աներևոյթանալ

սենեակից: Օրիորդը, տեսնելով հօր այդպիսի վամունքը, աւելի և աւելի էր գրգռուում...

«Ես մեղաւոր եմ միայն նրանով, որ թոյլ չտուի ինձ գրկել, ինչպէս յիմարի,—ասում էր նա ինքն իրան:—Թող ուրեմն նորա բարկանան... Եւ չի կարելի, ճիշտ որ, լրջօրէն մտածել, որ հայրը հիւանդացի է նորա պատճառով: Լիզան յիշում է, ինչպէս մի անգամ մէկը ասաց, որ նորա հօր պարանոցը խիստ կարճ է, որ նա շատարիւն է, որ նորան պէտք է զգոյշ լինել, մէկ խօսքով, ասում էին, որ նա «բնութեամբ» ընդունակ է կաթուածի: Նա շատ լաւ է յիշում այդ խօսակցութիւնը... Եւ Լիզան սկսեց հանգստանալ...

Ինքնասէր, թիթեամիտ, մտքի և զգացմունքի վերայից սահող մարդիկ, ինչպէս թիթեանիկներ, որ հաւասարապէս թուշկոտում են և՛ աղբի կոյտի, և՛ հրաշալի, սիրուն վարդերի վրայ, կարողանում են լռեցնել իրանց մէջ խղճի կշտամբանքը, գոնէ գտնում են միջոց չ'լսելու այդ կշտամբանքների ձայնին...

Փայլուն շորի վրայ թարմ բիծն առաջին նուազ անխորժ կերպով է աչքի ընկնում, բայց աչքերը կարելի է այնպէս ընտելացնել այդ բժին, որ նրանից առաջ եկած տպաւորութիւնը աւելի և աւելի կսկսի մարել և նոյն սև բիծը, որ իրականապէս չի էլ փոխուել, կսկսի գունատուել և ջնջուել:

V II

Սենեակում լռութիւն է և կիսախաւար...

Փիլիպպը կանգնած է հիւանդի մօտ, արմունկներով մահճակալին յնուած: Ծերուկը կարծես մի բան յիշում է և, աչքերը լայն բացած, հարցական երկմտութեամբ նայում է որդու վրայ: Այսօր նա ծանր է և դժուար է խօսում...

—Ի՞նչ ես ուզում,—հարցնում է Փիլիպպը զգալով նորա անհանգիստ հայեացքը:

—Ժամանակ է պատրաստուելու... Ժամ է քեզ գնալու...

Դու ի՞նչ...—Թոթովում է ծերուկը:

—Ոչ, ժամանակը չէ, - պատասխանում է երիտասարդը:

—Ինչպէս... Իսկ ո՞ր թիւն է այսօր...

—Օգոստոսի ութը:

—Ժամանակ է, ժամանակ քեզ...—փնթփնթում է ծերուկը, անհանգստութեամբ գլուխը շարժելով բարձի վրայ:—Գուշանաս...

—Ես, հայրիկ, ոչ մի տեղ գնալու չեմ,—ասում է նորան փիլիպպը:

—Ա՜՜... Իսկ Պետերը՞նք, - դժուարութեամբ արտասանում է հիւանդը:

—Ես կմնամ քեզ հետ:

—Ի՞նչպէս... Ի՞նչպէս այդ...—ասում է ծերուկը:—Ոչ, դու գնա... Առանց քեզ կթաղեն...

—Քեզ թաղելու դեռ ևս չեմ պատրաստում, ուստի այդ մասին դու մի անհանգստանար... Իսկ ես, ահա, ուզում եմ գիւղական ուսուցչի պաշտօն ստանձնել, և մենք միասին կապրենք: Դու գիւղում աւելի շուտ կուզդուես, և ընդհանրապէս գիւղում քեզ լաւ կլինի...—վճռական կերպով ասաց Փիլիպպը, ինչպէս մի մարդ, որ զգում է, թէ ինքն է տէրը, ինքն է գործում գլխաւոր դեր կատարողը:

Ծերուկը ուզում էր այլ ևս մի բան ասել, բայց չկարողացաւ, և լուռ, շեշտակի նայում էր սրբու վրայ այնպիսի կերպարանքով, ինչպէս նայում է մի մարդ, որ աթիւնանում է իրան մի անծանօթ վայրում և տեսնում է իւր առաջ մի նոր զէմք: Եւ այդ բոլորին կարծես արեղակի պարզ ճառագայթը թափանձում էր նորան շրջապատող իւրարի մէջ: Ծերուկը նայելով որդու վրայ՝ հոգուով կենդանանում էր:

Փիլիպպը հրածարում է իւր վաղուցուայ ծրագրներից, յիտ է կենում իւր զիտաւորութիւնից և մնում է նորա հետ՝ նորա համար...

Այս միտարական գիտակցութեան հետ ծերուկը զգայ կուսի հոսանք, զգաց, որ կարծես թարմ և նոր ոյժեր լցում են նորա թոյլ, ուժաթափ մարմնի մէջ: Նորա աչքերը լցուեցան արտասուքով... Մինչև այժմ նա չէր ճանաչում որդուն: Լիզային շնորհելով իւր բոլոր փայփայանքն ու սէրը, նա ոչ մի անգամ Փիլիպպին չէր փայփայել: Իւր սառնութեամբ և զուգոռոցներով նա թունաւորել էր որդու գոյութիւնը, իհարկէ, մանր, դատարկ բաների համար, բայց աստիճանաբար, օրէցօր, իւրաքանչիւր քայլին...

Ծերուկը խօսել չէր կարողանում, նա լուռ նշան արաւ որդուն: Որդին մօտեցաւ նորան և կուսացաւ, չհասկանալով բանի էութիւնը... Ծերուկը դժուարութեամբ բարձրացրեց իւր թոյլ, դողողուն ձեռքը և զրեց որդու գլխին:

Ծերուկը շփում էր որդու գլուխը, իսկ գունատ, կնճռոտ այտերի վրայից հանդարտ հոսում էր արտասուքը...

Փիլիպպը սկսեց աշխատել գիւղական ուսուցչի պաշտօն գտնելու համար, բայց նորա աշխատանքը 'ի թերև ելաւ: Այն ժամանակ նա շուտով ուրիշ բան վճռեց անել: Նա դեռ վաղուց ցանկութիւն ունէր գիւղացի դառնալ, ապրել գիւղում... «Այդպէս էլ ուրեմն պէտք է լինի»:

Քաղաքից երեսուն վերստ հեռու, Բամենիէ գիւղում նա ունէր ծանօթ գիւղացիներ: Նա կվարձէ այնտեղ մի խրճիթ, կով կպահէ, ձի, ոչխար, հաւ, կվարձէ գիւղացիներից մի կտոր հող և կսկսէ ինքը մշակել այդ հողը: Իբրև օգնութեան նեցուկ կբանայ և մի դարբնոց, իսկ ձմեռը հիւսնութիւն կանէ: Լաւ է ինքը լինի աէր, քան թէ մաշէ դիւանատան դռները և խեղդուի նրա փոշու մէջ:

Ծերուկը ամեն բանի յօժար էր: Առաջ նա համակարծիք չէր լինում որդու հետ, իսկ այժմ յաճախ, լսելով Փիլիպպին, սրտի խորքում սկսում էր երկմտել. նորա կողմն է արդեօք ճշմարտութիւնը, չէր սխալում արդեօք նա... «Եթէ գիւղ է, ուրեմն գիւղ: Չատ լաւ է,—ասում էր ինքն իրան ծերուկը: Նա ծանօթ է այնտեղի բահանայի հետ... Լաւ մարդ է այդ ձկնորս բահանան... ընկեր կունենայ... Բամենիկան լաւ գետ է... ճիշտ է, լայն չէ, բայց ձկնառատ է»...

Ասելն ու կատարելը մէկ եղաւ:

Գալով մնաս բարեի վարդազոյն տունը, Փիլիպպը նիկիտին գտաւ արհեստանոցում: Նա յայտնեց բարեկամին, որ ուզում է «գիւղացիութիւն» անել, և վերջինս, չկարուելով իւր քերիչից, ասաց.

—Է՛հ, ի՛նչ կայ... վատ չէ...

Եւ մաղթեց Փիլիպպին ամեն տեսակ յաջողութիւն:

Յետոյ Փիլիպպը անցաւ ազարակ նաստեայի մօտ: Աղջիկը գիրք էր կարդում: Խօսեցին այլ և այլ բաների մասին...

—Նաստեա, գիտէ՞ր ինչ եմ ուզում ասել ձեզ,—յանկարծ, կարծես մի քիչ շփոթուելով, խօսեց Փիլիպպը:

—Իսկ ինչ պիտի ասէք դուք ինձ,—կատակով սրտասանեց աղջիկը:

—Ամուսնութիւնը, ինչ որ էլ ասեն, կաշկանդում է մար-

դուն, խանգարում... գոնէ մի-մի ժամանակ,—ասաց նա:—Ես գոնէ չէի կարող մտածել շուտով ամուսնանալու մասին... Ես շատ եմ մտածել այդ մասին... Իհարկէ, ես դեռ ջահիլ եմ... բայց գլխաւորը, գիտէ՞ք, երբ ձեռքս գործ կայ, այն ժամանակ լաւ է մենակ լինել...

—Ինչո՞ւ համար էր խօսում դուք այդ մասին: Ամուսնացնում են ձեզ, ինչ է,—ծիծաղելով նկատեց աղջիկը, դարմացած նայելով նորա վրայ:

—Ոչ, չեն ամուսնացնում... այդ չէ իմ ասելս... գործը, տեսնում էք, նրանումն է...

Փիլիպպը դժուարացաւ, աւելի ևս շփոթուեց, կարմրեց և յանկարծ, բռունցքը սեղմելով, ուժգնութեամբ խփեց սեղանին:

—Եթէ ես երբ և իցէ մտածեմ ամուսնանալ, նաստեա... սյ, աղիւ խօսք եմ տալիս, ես կամուսնանամ ձեզ վրայ,—շտապով խօսեց Փիլիպպը...

—Այ քեզ բան,—մեծ դարմանքով արտասանեց նաստեան, նայելով իւր խօսակցի վրայ, և ուրախ ծիծաղեց:—Տէ՛ր Աստուած: Դեռ սրբան երեխայ էք, Փիլիպպ Ալէքսանդրովիչ:

—Թոյլ տուէք իմանալ... ինչ մի այդպիսի երեխայական բան էք գտնում իմ մէջ,—հաղալով և ունքերը կիտելով հարցրեց նորան Փիլիպպը, մի քիչ վերաւորուած:

—Ինչպէ՞ս չասեմ: Համարեա պատրաստուում էք ինձ հետ ամուսնանալու, իսկ ինքներդ ձեզ դեռ հաշիւ չէք տուել. արդեօք ես ձեզ կգամ: Դուք սրտեղից գիտէք, որ ես կհամաձայնեմ...

Այժմ էլ Փիլիպպը սկսաւ դարմանալ:

—Այսինքն... ի՛նչպէս... Ինչո՞ւ դուք չէիք համաձայնուիլ,—հարցրեց նա շփոթուելով:

Ձնորհիւ աղջկայ հետ ունեցած բարեկամական լաւ յարաբերութիւնների, Փիլիպպին թուում էր, որ նորա կողմից մերժումն կարող չէ լինել...

—Չէնց նրա համար, որ ես ձեզ չէի կամենալ կաշկանդելի...—խօսեց նաստեան, փափկութեամբ նայելով երիտասարդին:

—Ա-ա-ա, միայն դրա համար...—երկարացրեց նա, հարցական կերպով նայելով նաստեային:

—Եւ առհասարակ այս բոլորը շատ տարօրինակ դուրս

եկաւ...—նկատեց աղջիկը:—Մենք բարեկամ էինք, բայց մինչև այժմ սիրոյ մասին ոչինչ չէինք խօսել...

—Ի՞նչ հարկաւորութիւն կայ դրա վրայ խօսել: Միթէ դա անհրաժեշտ է,—չնչաց ֆիլիպպը, կարմրելով մինչև մագնրի արմատը:—2է՛ սր այդ միայն գրքերի մէջ են խղմղում զանազան յիմարութիւններ... Իսկ ես ինչո՞ւ պիտի խօսեմ: 2է՛ սր դուք գիտէք, որ ես ձեզ յարգում եմ և... սիրում: Ես կարծում էի, որ դուք նոյնպէս... ինձ գոնէ այդպէս էք թւում... Սասցէք, Նաստեա (ֆիլիպպը բարձրացրեց գլուխը և դժուարութեամբ նայեց աղջկայ վրայ), ասացէք: Դուք խօսմ սիրում էք ինձ: Ճիշտ է:

—Ճիշտ է,—չառ ցած շշուկով արտասանեց Նաստեան:

—Այդպէս ուրեմն... այլ ևս ինչո՞ւ խօսել,—խորը հոգաց հանելով, ասաց ֆիլիպպը:

—Իսկ յետոյ էլի մի բան կայ... Դուք դեռ չառ ջահիլ էք, ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ... Դուք ինքներդ էք ասում,—ասաց Նաստեան:—Ես չառ մեծ եմ ձեզանից... հինգ տարով մեծ եմ... Գառաւ...

—Դուք—պառաւ,—ծաղրելով նկատեց ֆիլիպպը, սիրով նայելով նորա վրայ:—Դէ՛հ, բաւ է...

Աղջիկը ցած խոնարհուեց գրքի վրայ:

—Բայց և այնպէս ինչ որ ասացի, ասացի,—խօսեց երկտառադրը:—Իսկ այժմ մնաք բարով, Նաստեա:

Աղջիկը դեռ չէր բարձրացել նստարանից, երբ ֆիլիպպը արագութեամբ խոնարհուեց և համբուրեց նորան:

—Գտեաններ: Դուք իհարկէ պիտի գա՞ք քաղաք,—հարցրեց Նաստեան, ճանապարհ դնելով նորան մինչև դուռը:

—Իհարկէ,—պատասխանեց ֆիլիպպը:—Իսկ ամառը դուք մեզ մօտ՝ խոտ հնձելու...

—Գնաք բարով, ֆիլիպպ Ալէքսանդրովիչ: Մեզ չմոռանաք,—կոչեց աղջիկը նորա յետևից:

«Սակայն, ի՞նչպէս մենք ընտելացել էինք նորան: Մեզ տխուր կ'լինի առանց նորան»—ասում էր ինքն իրան Նաստեան, ձեռքը կրծքին սեղմելով և լսելով սրտի ուժեղ բարախումբ... Նոցա առանց նորան տխուր կ'լինի աշնանային և ձմրան երկար գիշերներին, և աշնանային փոթորկալի ու ձմրան պարզ գիշերուայ ծանր ժամերին յաճախ յիշուում էր ֆիլիպպը վարդագոյն տան մէջ... և ասում էին իրանք իրանց. «Ո՞րտեղ է

նա այժմ, ցանկալին: Ինչպէս է ապրում նա իւր նոր բնակավայրում»...

Չուտով վերափոխման օրից յետոյ, Լիզայի պսակից մի քիչ առաջ, ծերուկը որդու հետ հեռացաւ դիւղ, թողնելով արունը և բուլտը, ինչ որ կտր նրա մէջ, աղջկայ կամքին: Դնարուց առաջ ծերուկը Չատրովը մնաս բարով արեց Լիզային: Սարսափելի էր այդ հրաժեշտը: Հայրը աղջկայ հետ պատահեցան, ինչպէս օտարներ: Աղջիկը համբուրեց հօր ձեռքը, վերջինս շրթունքներով կպաւ նորա ճակատին:

—Դնաս բարով, հայրիկ:

—Մնաս բարով, Լիզա: Ապրիր, Տէր ընդ քեզ...

Եւ սրանով էլ վերջացաւ... Իսկ ծերուկը քսան տարի շարունակ ամեն օր առաւօտ և իրիկուն սեղմում էր այդ աղջկան իւր կրծքին, օրհնում և համբուրում էր նորան... Չատրովների տան մէջ կատարուած վերջին դէպքերըն ծանօթ մարդուն հօր և դստեր այս հրաժեշտի պատկերը աւելի սարսափելի կ'թուար, քան թէ շատ հնարովի ողբերգութիւններ թագաւոր և իշխանուհի գործող անձինրով: Չարժամներ, խօսքեր, «խաղ», էֆեկաների իմաստով, քիչ կար այս տեսարանում, բայց նրա միտքը շատ սղորդական էր...

Մէկ օտը քարշ տալով և ձեւնափայտով թրխկացնելով, ծերուկը դուրս եկաւ տնից: Նա իսկոյն երեսը դարձրեց Լիզայից, և վերջինս մինչև անգամ չնկատեց, որ նորա աչքերում արտասուք երևեց...

Սեպտեմբերի վերջերին ֆիլիպպին պէտք եղաւ գործով գալ քաղաք:

Երբոր նա մթնաշաղին մօտենում էր հայրենի տանը, նորա սրտի վրայ մի ծանրութիւն եկաւ նորից, կարծես նա տեսնում էր իւր հին, թանկագին բարեկամին, նորա համար դէպի վատը փոխուած պարագաների մէջ:

Սեպտեմբերեան այդ օրը անախորժ էր: Մալում էր մանր անձրեւ, ծառերի դեղին տերևները Չատրովի պարտիզում թափւում էին ցած և քամին ախուր աղմուկով օրօրում էր նոցա կիսամերկ կատարները: Դորշ սմպերը ցած սլանում էին երկնքի վրայ: Հեռաստանը մթնում էր...

Նախասնեակում ձգելով վերաբիւն, ֆիլիպպը մտաւ պայծառ լուսաւորուած դահլիճը և ակամայ տրորեց աչքերը:

—2ար-Սատանայ,—դուրս թռաւ նորա բերնից:

Լիզան, սիրուն, սպիտակ, վարդագոյն զարդարանքով հագուտ հագած, շատ սիրուն սանրուած, կանգնած էր լապտերների փայլով լուսաւորուած դատարկ դահլիճի մէջ տեղը:

Ֆիլիպպը իսկոյն նկատեց, որ նոցա հին բնակարանում տեղաւորուել են «նոր աստուածներ» և եղել զանազան փոփոխութիւններ: Դահլիճում լոյս են ընկել բաց գոյնի պատասաներ ոսկէ շրջագարգերով, նոր, «սիրուն» կահ կարասիք և, փոխանակ պարզ հերանիումների, շամիկներ և չինական վարդենիների, ինչ որ խոշոր բոյսեր տարածում էին հեռուն իրանց մութ-կանաչ, խոշոր, լայն թերթերը: Ամեն բան մաքուր է, «ինչպէս Հոլանդիայում» (նկատեց ինքն իրան Ֆիլիպպը ծիծաղելով), յատակը փայլում էր ինչպէս ապակի...

—Այսօր ի՞նչ տօն է քեզ մօտ,—հարցրեց Ֆիլիպպը, բարեկերպ քրոջը:

—Ոչ մի տօն չկայ, այսօր մեզ մօտ հիւրեր պիտի լինեն,—պատասխանեց նորան Լիզան, խէթ-խէթ նայելով նորա ջիթ, հնամաշ շապիկին և երկար, կեղտոտ կօշիկներին:

Այսօր Լիզայի մօտ առաջին երեկոն է...

—Այստեղ, հայրիկի սենեակում մնացել է գրքերի մի կապոց... Տճւր, խնդրեմ,—ասաց Ֆիլիպպը, խիստ հանդիստ կերպով նստելով նոր, փայլուն թախտի վրայ:—Օ՛Ֆ, յոգնեցայ... Յետոյ... ես եկայ իմանալու. նամակ չի ստացուել իմ անունով:

—Կայ երկու նամակ... Ես այժմ կըրեմ...—ասաց Լիզան, շտապելով ազատուել իւր անսպասելի, կկղտոտ այցելուից:

—Դրբերն էլ, խնդրեմ: Մի մոռանար...—կոչեց Ֆիլիպպը: Մի քանի ըոպէից Լիզան վերտարձաւ նամակները ձեռքին (գրքերը թողել էր նախասենեակում), և անկեղծ սարսափով տեսաւ, որ Ֆիլիպպը արդէն ծխախոտը շինած ծխում է, մտածկոտութեամբ թափելով մոխիրը յատակի վրայ «իւր յիմար սովորութեամբ»:

—Այդպէս, լաւ...—ասաց նա, առնելով քրոջից նամակները և ուշադրութեամբ զննելով ծրարների վրայ փոստի կնիքները:

Լիզան նստեց նորա կողքին թախտի վրայ, դնելով մօտի սեղանի վրայ մօխրաման և աշխատելով գործածել ամեն տեսակ զգուշութիւն, որպէս զի Ֆիլիպպը կօշիկներով չկաշի նորա շքեղ զգեստին: Ֆիլիպպը դարձաւ և նայեց նորա վրայ:

—Սակայն, ճրքան զարդարուած ես դու,—ժպտալով խօ-

սեց նա:—Ֆ՛՛ւ, դու... դու... Ես մինչև անգամ մոռացել եմ... Ախր դու, Լիզոչկա, այժմ տիկին ես: Այո, այո... Այդպէս: Իսկական, բուն տիկին, Ամստերդամից... Լիզան թթու կերպով ծիծաղեց... «Իմ եղբորից յիմարութիւններից զատ ոչինչ չի կարելի սպասել»—ասում էր նորա ծիծաղը:

—Իսկ որտեղ է Վայսկան,—հարցրեց Ֆիլիպպը:

—Ի՞նչ Վայսկա... Ա՛խ, այո... կատու... նորան մի տեղ ուղարկեցինք... Ես խօսմ կատուներ չեմ սիրում,—պատասխանեց նորան քոյրը:

—Խեղճ Վայսկա,—արտասանեց Ֆիլիպպը:—Ա՛յ ինչ, Լիզա... թոյլ կտամ այսօր մնալ քեզ մօտ,—հարցրեց նա, անհոգ կերպով երկարացնելով ստները:

—Ճշմարտը, չգիտեմ... ինչպէս ասեմ քեզ,—ասաց Լիզան, անդադար նայելով նորա գլուխին, բանուորական շորերին:—Հայրիկի նախկին սենեակը ամուսինս իր համար առանձնասենեակ է դարձրել... (նա այժմ պարապում է այնտեղ... շտապում է: Այժմ նա հաշիւներ է պատրաստում...) Քո սենեակում նորա նիշարանն է, իսկ ես մնացել եմ իմ սենեակում...

Բանը նրանումն է, որ նորա մօտ այսօր երեկոյթ կայ. պիտի լինեն նահանգական դատարանի երկու ծանօթ անդամներ, դատախազի օգնականը, ակցիդնիներ (ամուսնու ընկերները, շատ յարգի կրիստոսարդներ), ժանդարմի գնդապետի աղիւտանտը, երկու-երեք սպայ, մի քանի տիկիներ և օրիւրդներ, ի միջի այլոց խոստացել է լինել և ինքը madame Սարեչկովան, Նահանգապետի աներձաղի աղջիկը: Առաջին երեկոյթն է... Եւ Լիզան ցանկանում էր թող փչել իւր նախկին ընկերուհիների աչքին, ցանկանում էր փայլել... Իսկ այստեղ պէտք կլինէր ծանօթացնել Ֆիլիպպին, ներկայացնել նորան (այդպիսի կերպով) m-me Սարեչկովային...» Ներկայացնում եմ,—իմ եղբայրը»: Խայտառակութիւն...

—Ուրեմն ինչպէս կլինի, Լիզոչկա, կրկնեց Ֆիլիպպը:

—Բայց ինչո՞ւ եմք մենք նստել այստեղ: Գնանք աւելի լաւ է սեղանատուն,—առաջարկեց քոյրը, կորօր հարցը չլսած ձեւանալով:

Լիզան շշկուեց, նայեց իւր փոքրիկ ժամացոյցին և անհանգստացաւ անկեղծօրէն: Գաւառում երկկոյթներին յաճախ հաւաքուում են վաղ, և մէկ, կէս ժամից Լիզայի մօտ արդէն կարող էր մէկը շնորհ բերել... Իսկ այն ինչ, նորա դահլիճում

նստած է սամիկ ասենք, թէ արհեստաւոր... Que dira madame Streschkoff...

— Ինչո՞ւ համար սեղանատուն: Միննոյնն է... — ծուլութեամբ պատասխանեց Ֆիլիպպը, առաւ կերպով ծուլ արձակելով:

— Երևի շատով կսկսեն հաւաքուել, — նկատեց Լիզան: — Ա՛խ, ահա՛ ինչ... — ժպտալը երեսին ասաց Ֆիլիպպը,

դիտելով դահլիճը: Լիզան բռնկուեց և նորա շրթունքները անախարհ կերպով ձգձգուեցան:

— Ես ուզում էի այլ ևս մի բան ասել քեզ, Ֆիլիպպ... — յայտնի անբաւականութեամբ խօսեց նա, յետ քաշելով ձեռքի վրայ ապարանջանը: — Չառ անյարմար է, որ քո նամակների հասցէն գրում են իմ տան վրայ... Մենք չգիտենք, ինչպիսի ծանօթներ ունիս դու և ինչ գործեր ունես նոցա հետ... Խընդրեմ, ազատիր մեզ այդ նամակներից և ամեն տեսակ ծրարներից...

— Հանգստացիր, Լիզոչկա: Իմ պատճառով Սիրիւր չես դնալ, — ժպտալով ասաց Ֆիլիպպը, ես արդէն տուել եմ ծանօթներին իմ գիւղի հասցէն...

— Ինչ ի՞նչ... Ես բոլորովին չեմ վախենում... քո գործերի մէջ չեմ խառնում, — ասաց Լիզան: — Բայց ամուսնուս անախորժ է... Ես ծառայող մարդ է, և առհասարակ, պէտք է խոստովանել, այգպիսի գաղափարների նա չի համակրում...

— Ինչպիսի գաղափարների, Լիզոչկա, — հարցրեց նորան եղբայրը:

— Այդպիսի... գիւղացիական, — պատասխանեց Լիզան:

Ֆիլիպպը վեր կացաւ և ճիշտ մանկական շարամուտութեամբ և կրակոտութեամբ դահլիճի մէջ տեղը յատակի վրայ շարտեց ծխախոտի մնացորդը:

— Մնաս բարով: Հաւանական է, մենք քեզ հետ այլ ևս չենք տեսնուիլ... Մեր ճանապարհները բաժանում են: Գու իշխանուհի, ես գիւղացի... ասում էր Ֆիլիպպը, նախասենեակում հագնելով վերարկուն և թևի տակ առնելով գրքերի կապոցը: — Իսկ հայրիկի մասին դու ոչինչ չես հարցնում... — նկատեց նա, բռնելով դուռը:

— Ի՛նչ, խօսմ նա այժմ առո՞ղջ է... — սառնութեամբ արատասանեց Լիզան: — Մեղանից բարեկիր նորան և ասա՛...

— Ոչ, Լիզա: Քո բարեք ես նորան չեմ հասցնիլ և ոչ էլ մի բան կասեմ քեզանից նորան, — խօսեց Ֆիլիպպը, դուրս գալով, և հայրական տան դուռը վերջին անգամ փակուեց նորա յետից:

— Գունեա, Գունեա, աւելիցէր շուտով այստեղ, — կոչեց Լիզան և, մինչդեռ սպասուհին աւելում էր ծխախոտի մոխիրը, տիկինը մօտեցաւ պատուհանին և նայեց փողոց:

Ֆիլիպպը արդէն թաքնուել էր աշնան անձրնային երեկոյի խաւարի մէջ, և Լիզան տեսնում էր միայն լապտերների կարմիր լոյսը, որոնք փափուլում էին ծառերի մերկ ճիւղերի միջից... Ֆիլիպպը գնաց, և քրոջ ժողովի փայլուն ֆոնի վրայ նա արդէն չի երևալ իբրև մի սև բիծ...

«Ես երբէք ոչինչ ընդհանուր բան չեմ ունեցել նորա հետ», իրան արդարացնելով և հանգստացնելով, մտածում էր Լիզան: Բայց խօսմ հօր հետ նա շտա ընդհանուր բան ունէր... Ահա այս իսկ կէտի վրայ Լիզան ամեն անգամ կարկանդակ էր...

Ֆիլիպպը երեկոն անցկացրեց իւր հին բարեկամների մօտ վարդագոյն տան մէջ: Այնտեղ նորան տեսնելու ուրախ էին, նա այնտեղ ոչ ոքին չէր խանգարում... Ֆիլիպպը երկար և ոգևորուած խօսում էր, պատմում էր իւր նոր նիստուկացի մասին, բայց նաստեան նկատեց, որ նորա քէֆը տեղը չէ:

— Զեր քրոջ մօտ եղա՞ք, — հարցրեց նա Ֆիլիպպին:

— Մտայ, — լակոնական ձևով պատասխանեց նա, շրթունքները ամուր սեղմելով:

Դիւրը արդէն վաղուց քաշում էր նորան դէպի ինքը: Այժմ նորա իղձը կատարուած է: Նա բաղդաւոր էր, և միայն Լիզայի մասին յիշողութիւնը միջնեցնում էր այդ ընդմիջում նորա հոգւոյ փայլուն-արամադրութիւնը: Որքան աւելի էր յիշում նա քրոջ հայեացքների և նորա հետ խօսակցութեան տոնի մասին, այնքան աւելի էր փոթորկում մրրիկը նորա մատաղ, եռուն սրտի մէջ... Եւ նա մտածում էր. «Իսկ ինչ կլինէր, եթէ նա վերագաւնար այժմ քրոջ մօտ և հիւրերի առաջ կանչէր նորա երեսն ՚ի վեր. «դու վատ, փչացած, փոքրոգի կին ես: Գու խղճալի արարած ես...» Երևի նա կուշաթափուէր, ինչպէս առհասարակ անում են բոլոր «վայելչաշուք» տիկիները... Իսկ իրան, հաւանական է, հիւրերը խելագարի տեղ կդնէին...

Վարդագոյն տան տէրերը խնդրեցին Ֆիլիպպին գիշերել իրանց մօտ, բայց Ֆիլիպպը, չնայած նորա գիւղացիական և

կոպիտ ձեերին, շատ ամօթխած և ընքոյշ մարդ էր... Նա գիշերը անցկացրեց պանդոկում և հետևեալ օրը վերադարձաւ «տուն» Բամենիէ...

Սեպտեմբերի երկարատև վատ եղանակներից յիտոյ, մի պայծառ և տաք օր լուսացաւ:

Փիլիպպը գտաւ հօրը խրճթի մօտ նստարանի վրայ նստած: Ծերուկը տաքանում էր արևին և, կուզը դուրս ձգած, մտած-կոտուլթեամբ մի գաւազանով բան էր գծում գեանի վրայ:

—Ա՛մ, վերադարձա՛նք,—ասաց նա ուրախ, տեսնելով մօտեցող որդուն:—Է՛յ, ինչպէ՛ս է, դործերդ կարգի բերի՛ր:

—Այո: Ամենը կարգի ձգեցի,—պատասխանեց Փիլիպպը, ձգելով գրքերի կապոցը դռան մօտ և նստելով հօր կողքին նստարանի վրայ: Փիլիպպը հանեց գլխարկը, սրբեց քրտնած ճակատը և նայեց վերև: Կապոյտ, պարզ, անամպ երկինքը անբաժուած էր նորա գլխի վրայ: Ոսկեգոյն յարդի ձողունները կախ էին ընկել կարից: Ընծողունները ճճուած էին, թռչողներով ցանկապատի վրայ: Չորս կողմը խաղաղ և լուսթիւն էր... Փիլիպպը նայեց խրճիթին, ներկած պատուհաններին և, յիշելով քրոջ երեկուայ ընդունելութիւնը, ասաց ինքն իրան. «Ահա որտեղ է այժմ իմ իսկական տունը»:

—Իսկ նորան տեսա՛ր: Ինչպէ՛ս է սպրում,—փնթփնթաց ծերուկը:

—Ո՛վ, Լիդան,—հարցրեց Փիլիպպը և իսկոյն պատասխանեց.—Դու այլ ևս աղջիկ չունես:

—Ի՛նչպէ՛ս, ի՛նչ է պատահել նորան,—վրայ տունեց ծերուկը, շփոթութեամբ նայելով որդուն:

—Մի վախենար, մի վախենար,—ասաց վերջինս:—Նա ողջ և առողջ է... Միայն քեզ համար նա կորած է...

—Է՛հ... բայց դորս փոխարէն որդուս գտայ,—խօսեց ծերուկը այնպէս ցած և անկապ, որ Փիլիպպը չլսելով կրկին հարցրեց:

Բայց ծերուկը լուռ մնաց:

—Չխօսենք այլ ևս, հայրիկ, այդ մասին,—ասաց Փիլիպպը:

—Չխօսենք,—հլուլթեամբ համաձայնեց ծերուկը:

Հեշտ է ասել. «չխօսենք այլ ևս», բայց այդպիսի որոշումը կատարելը դժուար է... Դժուար է չասել, բայց ականի դժուար է չմտածել քո ցաւի մասին... Ծանր է բաժանուելը վաղուց վայ-

վայուած մարից. ականի ևս ծանր է մարդուս ամենամօտ անձերի ցուցակից ջնջել դեռ ևս մօտ անցեալի սիրելւոյն... Ծերուկը սարսուռաց. կարծես մի տեղից սառնութիւն փչեց նորա վրայ... Իհարկէ, նա այժմ լաւ էր սպրում, հանգիստ էր. Ֆիզիքական ոյժը քիչ-քիչ վերադառնում էր, նորա հոգեկան վէրքը խոց էր կապում, բայց... կվերջանայ արդեօք նա երբ և իցէ: Գոնէ այդ ըոպէին, նստած Փիլիպպի կողքին, նա զգում էր իւր շուրջը մի անախորժ գատարկութիւն... Մի քանի ըոպէից ծերուկը արդէն մտացաւ իւր որոշումը՝ չխօսել նորա մասին...

—Յիշում եմ, դեռ շատ վաղուց...—խօսեց նա, մտքով անցնելով յիշողութեան շարքերը և կարծես բարձրաձայն մտածելով:—Նա այն ժամանակ դեռ բողբոջի փոքր էր... Յիշում եմ, նստած մէկ անգամ ձեռներու վրայ, բռնեց երկու ձեռքով իմ պարանոցը, կպցրեց իւր թուշը իմ երեսին... այնպէս փափուկ... և ասում էր... (ուրախ ժպտը այդ խօսքերի ժամանակ լուսաւորեց ծերուկի դէմքը): Ասում էր «Հայրիկ, դու իմն ես, և մենք... մենք...»

Չայնը կտրուեց, և ծերուկը յանկարծ, կարծես անտանելի, այրող ցաւից. շարժեց գլուխը...

Փիլիպպը տխրութեամբ նայեց նորա վրայ:

Անցաւ մի քանի ըոպէ:

Ծերուկը դարձեալ կռացաւ և, գլուխը ցած խոնարհելով, մտածկոտուլթեամբ գծում էր գեանի վրայ գաւազանով...

Վ Ե Ր Զ.

1903 թ. ՄԷԾ-Սալա.



Faint, illegible text on the left page, possibly bleed-through from the reverse side. The text is mirrored and difficult to decipher.

Blank page with some minor stains and a small mark near the top center.

ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0315957

11.156

